

FRIEDEBERT TUGLAS

VALMIK
NOVELLE

A-9651

FRIEDEBERT TUGLAS

VALIMIK NOVELLE

HUNT
HINGEMAA
VABADUS JA SURM
POPI JA HUUU
INIMESE VARI

K. / Ü. „LOODUS“, TARTU, 1935

KIRJANDUSLIK PÕHIVARA NR. 5.

Toimetanud:

P. Hamburg, A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski.

VALIMIK NOVELLE

RAAMATUKOGU
TARTU ÜLIXOOLI
RAAMATUKOGU

37780062

TARTU ÜLIXOOLI
RAAMATUKOGU

Keeleline korrektor J. V. Veski.

Osaühing „Ilutrükk“, Tartu, Riia 6. 1935.

Friedebert Tuglas.

Meie vanema põlve silmapaistvamaid novelliste, Fr. Tuglas, alustas oma kirjanduslikku loomingut keskkooliõpilasena küla-naturalistlik-humoristlikkude jutustistega, milledest huvitavam ning paelavam on kentsakas, ebausku piitsutav, elavas ja lopsakas rahvakeeles kirjutatud „H u n t“. Aine selleks jutustiseks on autor saanud ühelt oma koolikaaslaselt, kelle kodu läheduses sündinud selline lugu. Esitrükkis ilmus „Hunt“ 1903. aastal ajakirjas „Linda“ ja ümbertöötatult, kusjuures mõni peatükk oli põhjalikult muudetud, 1913. a.

„H i n g e m a a“ aine on autor saanud otseseist isiklikest kogemustest. 1903. a. sügisel tegi ta pikema jalarännaku kodumaal. Kuski Haanja Munamäe lähedal „juhtusin pimedal teel kokku ühe kantnikuga, ja et mul ööseks kuhugi polnud minna, siis läksin tema poole“, kirjutab Fr. Tuglas käesoleva seeria toimetusele. „Kordus umbes „Hingemaa“ lugu. Mis sel ööl nägin, ei ununenud. Varsti pärast seda kirjutasin jutukese, kuid ilma lõputa. Viimase peatüki kirjutasin alles 1906. a., esimese revolutsiooni ja karistussalkade tegevuse mõju all. Sellest siis jutustuse suurema osa kirjeldav, kuid lõpu dramaatiline iseloom. Viimases peatükis on ka Tallinna Toompea vangla muljeid. Olin seal koos paari säärase kantnikuga.“

„Hingemaa“ kajastab seega 1905. a. revolutsioonielset ja -järgset meeleolu. Süngetes ning mustades värvides kirjeldab Fr. Tuglas kehva kandimehe viletsat elu. Jutustis on täis teravat protestivaimu. Autor mõistab hukka meie toleaegeid ülekohtusi agraarolusid ning üldist politikat. „Hingemaa“ on revolutsionäär Tuglase töö kehva mehe viletsuse näitamiseks ja selle õiguste kaitseks.

Pagulasena välismaal viibides tutvus Fr. Tuglas lähemalt Euroopa uemate kirjandusvooludega. Temast sai teadlik uusromantismi ja sümbolistliku kirjandusvoolu pooldaja. Ka oma varasemad ained vormis ta uuesti ümber.

„Vabaduse ja surma“ esimesed visked tegi Fr. Tuglas 1905. a. Toompea vanglas, kus tal ka selle novelli idee tärkas. Seekord ei pääsenud Fr. Tuglas esialgsest kavast kaugemale. Seda ainet katsus ta vormida pagulasena, küll Pariisis, küll Napolis, kuid autori viletsate aineliste olude tõttu ei saanud novell valmida. Lõppkuju andis Fr. Tuglas sellele 1914. aasta sügisel Oulunkyläs.

Peale sisulise põnevuse ja järk-järgulise närvide pinge ning psühholoogilise tõusu on autor selles novellis ka vormiga tahtnud väljendada maa-aluse käigu süngust ja ahistavat raskust. Ühesuurused löiked, mis koosnevad 5—6 reast, nagu luuletise stroofid, on nagu üksteise peale laotud kivikamakad.

„Popi ja Huhuu“ idee on autoril tärkanud 1911. aastal Louvre'is, kui ta seal ühel vihmasel päeval on vaadanud Souchard'i kollektsioonis ühe flaami teisejärgulise meistri lillkapsast ja porgandit kujutavat natüürmorti. Samas on ta teinud ka novelli esimesed visked, lõppkujus aga on see valminud 1914. a. sügisel Oulunkyläs.

Tuglas on suutnud selles novellis hästi ning usutavalt käsitleda koera ja ahvi hingeelu, nii et nende teotsemised ja toimingud on saanud täiesti reaalseiks, kuigi novell on ainuüksi autori kujutluse vili ja tõuke fantaasia tegevusele on andnud nii omapärane juhus nagu maali vaatamine, millel pole midagi ühist ahvi ega koeraga. Seda novelli peetakse Fr. Tuglase parimaks.

„Inimeseväri“ on äge protest sõja vastu, mis moonutab inimese niivõrt, et ema ei tunne poega ja oma poja asemel põetab ning matab selle mõrtsuka.

Selle novelli idee tärkas autoril 1917. a. sügissuvel haigevoodel lamades. Idee kujunenud palavikuliseks nägemuseks ning olnud nii kohutav ja selge, et autor pole seda esiti julgenud kirjandusliku ainena kasutada. Alles paar aastat hiljemini, ühel kirjanduslikul ringreisul, hakkas ta seda ainet kasutama. Novelli alustas ta Pärnus hotellitoas, jätkas Paides ja lõpetas Rakveres veerand tundi enne loengu algust, kus ta selle ka esmakordselt ette kandis.

HUNT.

1.

See oli kolm päeva enne jõulu, kell kaksteistkümmend öösi.

Pilved olid õhukest kuiva lund külmunud hangedele riputanud. Üksikud tähed loitsid üle tuhkvalge maa.

Saariku talu koer Polla jooksis talu tagamail jänese jälgi ajades. Ta terav nina riivas maad, karvad ta kuklas olid püsti, ja ta väristas külma pärast nahka seljal ning kintsudel.

Paar korda juhtus ta metsavaraste juurde. Need jahmatasid püsti ja saag langes kõlinal maha.

Vahel lähenesid jänese jäljed majadele. Ta oli kaari ja keerusid teinud, üle hangede ja puhmaste hüpanud, õunapuu koort maitsnud ja jälle metsa kadunud.

Polla sörkis sööti mööda, mitmed jäljed jooksid üle ta tee, õhk oli täis loomade lõhna, kuid ta püüdis omast kinni hoida. Ta nina valis agaralt lõhnade ja jälgede keskel.

Ta tegi ringe lumiste kadakate ümber. Jahune lumi tõusis ta rinnuni, ta lahmis käppadega selles, ta nahk läks märjaks, ja ta laotas omakord koerahõngu laiali.

Kui ta parajasti jänese jälgede järel nõmme lumist rinnakut mööda tõusis, tundis ta äkki pärituult võõrast ning võigast lõhna. Ümber pöördudes nägi ta hunti oma jälgi mööda järele laskvat, ammuli hammaste ja püsti karvaga.

Ta pani jooksma, tulisel kiirul, surmahirmus, jättes jänese ja kõik muud sinna paika. Hunt aga tuli hambaid lõgistades ta järel, halli tombuna tuhkse lumes.

Kumbki oli hääletu, ainult verehäääl ja hõimuviha olid mõlemale selged ilma kõige muuta. Nad vajusid edasi, nii et lumi üle pea lainetas.

Lähemale jõudis hunt, aga lähemale ka Saariku talu. Koera süda oli lõhkemas hirmust, — seal, seal, inimese juures leiaks ta kaitset!

Ta jõudis väravani, aga lumi oli augu, kust Polla sisse ja välja käis, kinni tuisanud. Ta jooksis meeletult siia ja sinna, haledalt vingudes.

Hunt lähenes, lumehang tõusis. Polla jooksis üles hange harjale, tegi meeletliku hüppe ja veeres siis ulguva kerana kambri ukse ette.

Sealt vaatas ta taha. Aia nurgas mustendas lumehangest piiratud kaevu nelinurk; hunti polnud näha, aga kaevust kostis sulin ning tasane urin.

Siis lõi Polla küüned ulgudes kambri ukseesse. Hulga aja pärast tuli unine peremees, vana Saariku Andres välja, haigutas, sügas kuklatagust ja laskis koera rehe alla.

Polla lamas keras põhul ja nägi painajalikke unesid: õhk oli täis jäneseid, nad hüppasid ja löid kepsu, lumi-valged ja pehmed kui padjad. Siis muutusid nad äkki huntideks, lõugade lõgisedes jooksid nad õhku mööda talle järele.

Peremees kuulis koera vinguvat ja urisevat, ta käänas teise külje ning õhkas: „Oh, oh, kurjad ilmad, — pole sel lumel otsa ega äärt!“

Viimaks uinusid mõlemad rahulikus unes, nii Polla põhus kui peremees naise kõrval. Aga kolmas, kes heitles kaevu külmas vees, ei mõtelnudki magamisele.

Saariku omad olid kõik jumalakartlikud inimesed, üks kristlikkude kommetega rahvas, — välja arvatud ainult sauniku seitsme-aastane poeg, kes veel enne, kui oli rääkima õppinud, juba tule peremehe heinasaadu pistis.

Saariku pere oli suur. Eesotsas seisis vana Andres, viiekümne-aastane, laiade õlgadega, rahuliku, kurva näoga mees.

Siis tuli perenaine Reet, südamluk ja hea, paks ning õhetav, ja peremehe ema, vana mullakarva inimesekrõbu, kui kell kägisevate kistavartega.

Siis Andrese kahekümne-aastane poeg Joosep ja kaks tütart, Leena ja Laura, ning Laura kahe-aastane poeg.

Siis sulane Jaan Talas, Laura peigmees, ja saunamees Mats ning ta vend Madis.

Siis veel Matsi väleda keelega naine Anu ja kaks poega, Jaagup ja Ats — punaste püstiste juuste ning laiade kõrvadega poisid.

Nii suur pere, ja kõik elasid kõige suuremas sõpruses koos. Jumaluke, kus seda mujal on nähtud!

Jumalakartlikud olid, nagu öeldud, kõik. Kevadel, kui kari esimest korda välja lasti, tõmbas vanaema lauda uksele risti, kobistas karvakapakate ning villatupsukeste kallal ja pomises karja saates:

Metsa intu, metsa untu,
 metsa härtu härrakene,
 metsa heldene emanda,
 metsa kuldane kuningas, —
 võta hoida minu utte,
 võta kaitsta minu karja!

Pärast seda ei usaldanud vana kuri enam mõnel ajal nina Saariku karja pista. Liiga kõva oli kaitsevägi, otsekui tuli löikas see ta jumalavallatu luisse ja liikmeisse.

Kord oli sauna-Anu näinud, kuis kuri lauda kallale kippus. Esiti oli ta õige julgesti värvavale lähenenud, siis oli ta aga enese äkki kerra tõmmanud ja haledalt vingudes metsa pununud.

Ka muidu olid Saariku inimesed usklikud. Perenaine Reet ja saunanaine nutsid alati suure häälega, kui vana soldat koolimajas piiblit luges.

Ainult Laura oli omal ajal vääratanud. Inimene on nõrk, kuhu sa pääsed kiusatuse eest, ta leiab su küll laanes, küll heinamaal, iseäranis aga siis, kui ta juba majas elab.

Kuid inimesele, kelles kuri elab, peab ka andeks andma, kui ta lubab kurja enesest välja ajada. Ja sulane Talas jäi vanaviisi sulaseks.

Mõnus mees oli vana pereisa Andres Eenok ise. Ei tema kannatanud tühja juttu, armastas ikka lühikest ja tõsist vastust.

Perenaine Reet oli headus ise. Oh, kuidas tema sandikesi ja lesknaisi vastu võttis! Andis ikka, mis käepärast juhtus olema: liha, villu, soormaid, tangu, leiba, kartuleid, raha ja muud, et aga tütreid mehele saaksid.

Ja et keegi lapsi ära ei teeks. Näe, poega Joosepit oli keegi kurja silmaga vaadanud: ei saanud ega saanud enam viinast lahti!

Ka Saariku eluruumid tunnistasid, et siin jumalakartlikud inimesed elasid: igasse nurka olid jumalasõna lehed liimitud, inglite ja tallekeste piltidega. Ei siin olnud värvilisi paberilipakaid kõiksuguse ilmliku jumalavallatusega.

Ja lävesse oli hobuseraud naelutatud, et kuri jalgupidi kinni jääks. Uhe sõnaga, kõik näitas, et siin jumalakartlik rahvas elas.

3.

Kukk laulis kolmat korda. See tähendas, et oli paras karjatalitamise aeg.

Saunanaine Anu ajas kõhides vana lambanahkse kasuka selga ja mehe rasked vene saapad jalga. Siis läks ta kamb-
risse ja äratas Leena, kes omakorda Joosepi voodist välja kangutas.

Joosep oli õhtul käinud surnuaias vallavaesele hauda kaevamas ja tilga viina saanud: oh, kuis ta pea huugas! Seda ilma elu, seda õnnist ilma elukest küll!

Värskes õhus võbisedes võtsid Joosep ja Leena toobri õlale ning astusid alla kaevu poole. Anu läks aovidevikus ees, ta kasukas kobises ja lumi rudises.

Ilm oli pehmeõitu olnud, ämber polnud kinni külmu-
nud. Parajasti tahtis Anu pange alla lasta, kui kaevu põh-
jast kuuldus vee sulin.

„Vist kukkus jäätükk sisse,“ mõtles Anu, kuid jäi ometi kuulatama. Alt kostis pikaldane urin.

„Issa, pojuke, püha vaimuke!“ kiljatas saunanaine ja hüppas tagasi, ent lõi pea vastu toobrit, millega Joosep ning Leena olid pärale jõudnud.

„Issand, halasta!“ karjatas ta, mõlema käega peast kinni haarates. „Viimnepäev on käes!“

„Mis seal on?“ küsis Joosep, kes lume rudina pärast ei kuulnud kaevust urinat.

„Oh, Issand, heida armu! Viimnepäev on käes! Oh, Jeesuke, oh, jumaluke! Päästa meid patuseid! Oh sa püha talleke!“

„Mis seal ometi lahti on?“

Kaevust kuuldus äkki jälle sulin ning kange urin. Too-
ber kukkus kolinal maha.

„Viimnepäev on tulnud! Oh sina jumala kolmekordne heldus ja vereleping! Vanakurat on ahelad läbi närinud! Nüüd ta tuleb ja neelab maailma alla! Oh sina Issanda heldus! Oh sina taevane äralepitus!“

Seni olid kõik paigal seisnud, nüüd aga punus Anu sauna poole ja Joosep ning Leena mäele. Anu ehmatas

oma mehe ja Madise luist ning lihast läbilõikava kisaga üles.

„Mis on?“ hüüdis Madis istukile karates.

„Oh, sa püha vaimuke, püha ristike, püha talleke —!“

„Mis püha ristike ja talleke?“

„Oh sina Issanda heldus —!“

„Mis, kurat?“

„Saadan on ahelast lahti! Viimnepäev on väljas!“

„Mis viimsepäeva lori see siis on?“

„Võeh, missugust hirmsat sõna tema veel tarvitab! Juba inglid laulavad õue peal, ja tema veel vannub! Jeesuke —!“

„Inglid? Vai inglid!“ jahmatas Mats. „Anu, anna mu saapad!“

Ta kobistas tulise rutuga saabaste kallal, kuna Madis aluspükstes ja palja jalu välja kargas. Kaevu äärde oli juba mäerahvas kokku joosnud.

„Või vanakuri ise lahti!“ õhkas perenaine käsi kokku pannes. „Või juba lahti! Kas temal hullul en aru või otsa!“

„Ei ole vanakuri,“ mõmises vanaema. „On ikka kodukäija, päris kodukäija.“

Tema oli kõige vanem inimene peres. Küllap tema juba teadis. Oh sa heldeke, ei olnud otsa ega äärt neil kodukäijatel ja luupainajatel, kes teda ta eluajal olid vaevanud!

„Mis seal siis ikka on!“ lausus peremees Andres. „Mõni vasikas on kaevu langenud, ja nemad karjuvad kui meelest ära!“

„Võeh, või vasikas!“ rökkas saunanaine. „Mis tema ka ütleb: vasikas! Peremeheke, ütlen ikka viimsepäeva palge ees, et ise oled vasikas, kui nüi kõneled. Kust vasikas siia sai? Nägin ise, missugune metsaline see on: silmad peas kui laternad, ja hambad —, oh sa jumaluke, oh sa püha talleke —!“

Korraga kostis jälle läbilõikav ulgumine ning sulin otsekui suurte vete liikumine. Kõik langesid näost ära.

„Reet, Reet!“ kisendas Andres-peremees. „Mine jookse, too lauluraamat!“

Varsti oli lauluraamat toodud. Läbi hommikuse videviku kostis hale laul — Metsalise veel haledama ulgumise saatel:

Avita, Jeesus, et võimust või saada,
kae, kuis pimedus tükip mo pääl',
otsip mo petta nink kahjo mull' saata,
ega küll asjanda põrguriik tääl!
Kurat mo kavalast kiusata nõvvap,
sõglata, rikku nink kurvasta püvvap.

Iga reaga jäi kodukäija ikka vagusamaks ja vagusamaks. Ja kui laul lõppes, lõppes ka viimne vee sulin kaevu sügavuses.

Nüüd alles julgeti laternaga kaevu üle kummarduda ja sügavusse vaadata. Väike tulekübe valgustas vaevaliselt ülemisi külmunud rakkeid.

Siis lasti kardne lamp ämbris alla. Ta paistis kui ähmane kuu läbi halli udu, seinad mustasid, all välkus pime vesi.

„Juba kadunud,“ kinnitas vanaema pühalikult. „Ei ta kannatanud jumalasõna.“

Kõik ohkasid otsekui koorma alt pääsedes. Ja jälle kostis läbi hommikuse vaikuse laul:

Nüüd, ristirahvas, rõõmusta...

4.

Hommikuse ao-une ajal rakendas Madis hobuse ree ette, veeretask sellele veevaadi, võttis Anu ühes ja sõitis teisele talule vett tooma. Oma kaev oli püretatud, selle vesi oleks võinud loomadele paiseld selga ajada.

Kruubi peremees seisis parajasti keset õue, käed tondinahast pükste taskus, kui veevedajad pärale jõudsid.

„Noh, Saariku rahvas, vett vaja?“ küsis ta, kui vaati nägi.

„Jah, vett. Ega teil ometi endil vähe ole?“ vastas Madis.

„Vaata imet, või neil veepuudus,“ ütles jällegi Kruubi peremees. „Teil kaev ometi madalas kohas. Olid ka pehmed ilmad: lumi sulas veel eile õhtuni. Või neil pole vett!“

„Vett on küll, kuid vana kuri segas ära.“

„Kuidas: vana kuri —?“

„Oh sina heldeke, Kruubi peremees ei teagi siis veel, mis õnnetus meil täna oli!“ hakkas nüüd Anu jahvatama.

„Oh sina heldene aeg! Oh sina jumaluke —!“

„Mis siis oli?“ imestas Kruubi peremees. „Ma ei saa ikkagi veel aru.“

„Kurat käib maailma mööda. Oh sina Issanda heldus! Kurat läks meie kaevu —“

„Ei olnud see kurat,“ õiendas Madis. „Oli ikka kodukäija.“

„Jah, jumaluke, kodukäija läks meie kaevu. Oeh, Jeesuke! Küll meie ehmatasime! Arvasime, et viimnepäev tuleb.“

„Noh ja siis?“

„Hakkasime laulma — nii kaduski ära. Eks see kodukäija olnud ikka Tõru vanamees, kes muu!“

Kruubi peremees kuulas, suu ammuli. Siis segas end Madis Anu jutuvoolu vahele:

„No kuidas siis veega on?“

„Ah veega või?“ päris Kruubi peremees ja sügas kuklatagust. „Ei meilt vett saa. Meil isegi puudus. Kaevu põhjas ainult kamalutäis muda.“

„Või ei saa!“ viskas Madis käega. „Ega siis ole midagi teha. Tarvis aga sõita. Viitsimegi kõnelemisega palju aega. Anu, no kobi aga peale.“

Madis pööras hobuse ümber ja sõitis õuest välja. Kruubi peremees jäi vahtima, käed püksitaskuis ja suu ammuli.

5.

Teel pidas Madis hobuse kinni, pööras pea Anu poole ja küsis:

„Mis siis nüüd teha? Ega ilma veeta maksa koju minna. Sõidame õieti Käärule. Neil kaev all orus, ega neil ole veepuudust.“

Käärule oli Kruubilt versta võrra.

„Nõõ! Mis sa magad!“

Lumi rudises ree jalaste all. Koitis hommik.

Viimaks jõudsid Madis ja Anu Käärule. Õues polnud kedagi näha.

„Kas hakkame kohe vett tõmbama või läheme küsima ka?“ arutas Madis ja astus kambrisse.

Kääru pere oli hommikust võtmas.

„Tere, ristiinimesed!“ tervitas Madis.

Noor peremees tõstis pead.

„Tere, tere,“ vastas ta. „Noh, mis Madisel head kuulda?“

„Tulin vett paluma,“ vastas mees.

„Kus toop on? Madis tahab juua.“

„Ei ma juua taha, tulin vaadiga vett viima,“ seletas Madis.

„Istu siis, soojenda keha, — kuhu sul rutt.“

„Pole aega istuda, eit ootab hobusega väljas.“

„Kust sa siis nii äkki eide võtsid? Olid ikka põline vanapoiss.“

„Polegi minu eit, on venna oma.“

„Vaata, vaata, või venna naisega!“ naeris Käärü pere-
mees ja tõmbas käega üle suure, noore näo. „Või siis vett
tulid otsima? Kas oma kaev on kinni külmunud?“

„Paha vaim solkis ära...“

„Mis lora sa ajad?“ pahvatas peremees. „Mis paha
vaim?“

„Jah, paha vaim... Teie, noored inimesed, ei usu...
Oeh, küll ehmatas täna hommikul ära!.. Oli päris kodu-
käija...“

„Mis naiste lora sa nüüd ajad! Vana mees, aga varsa
aru. Mine koju ja võta rahuliku meelega kaevust vett.
Paha vaim pole kaevus, vaid sinu peas!“

„Ei või omast kaevust võtta...“

„Vanamees, pea suu! Säärase jutuga ära tule minu
majja.“

„Oeh, oeh, noor inimene! Kui terav! Või nüüdne sugu
siis midagi usub. Oeh, kui ise oleksid seal olnud, küll
siis räägiksid teisiti. Ei ole nüüd enam vanade austust. Ei
usta enam nende sõna. Oeh, oeh!“

„No kui sul paremat pole öelda, siis mine sinna, kust
oled tulnudki.“

Kogu pere naeris laginal. Pisike valgete lokkide ja
siniste silmadega poisike seisis Madise ees, nagu ühel hoo-
bil imestav ja naerev.

„Ja vesi?“ küsis Madis.

„Mis vesi?“ vastas peremees.

„Kas saan siis vett?“

„Too sealt, kus su loba ustakse!“

Madis sülitas, pani nahkmütsi pähe ja astus välja. Ta
järel tulid ka mõned pererahvast õue.

Madis istus reele ja käänas hobuse pea sõna lausumata
värava poole.

„Kuhu nüüd?“ imestas Anu, kellele ootamine oli juba
igavaks läinud. „Miks sa hobust kaevu manu ei aja?“

„Et neid kurat sööks!“ vandus Madis vihaselt, lõi nuiaga hobust ja sõitis väravast välja.

„Vaadake, kaks lolli sõidavad!“ ütles Kääru peremees ja näitas käega ärasõitjatele järele.

6.

„Et te nagu põied lõhki läheksite!“ urises Madis. „Et te kiirsurma sureksite! Et hundid te kondid laiali kannaksid!“

Anu, kes Madise pahameele põhjust ei teadnud, vahtis teda ehmunult. „Ära on teinud kurjad inimesed,“ mõtles ta, „ära on teinud.“ Madis aga vandus järelejätmatult.

Ilm oli vahepeal külmemaks läinud. Anu lõdises ja lõi hambaid kokku. „Õõõ—õ—“ venitas ta.

Madis käänas hobuse Tõru talu poole metsatuka ääres. Kui veevedajad metsanurga tagant välja sõitsid, kuulsid nad, kuis talu õues keegi naine kõvasti pahandus.

Nad ei pääsenud õue, sest väravad olid kinni. Madis peatas hobuse ja tahtis parajasti reelt maha kobida, kui naine, kes oli enne pahandunud, tema poole pöördus.

„Mis sa, hernehirmutis, luusid ringi oma pimeda hobusega!“ hüüdis naine ja näitas Madisele rusikat.

„Mis sina, hammasteta nõid, seal urised!“ kõrvetas mees vastu, kes oli juba isegi vihane. „Mis sa lõugad! Tee parem värav lahti.“

„Vaat seda sulle!“ Ja naine raputas jälle rusikat. „Ah nüüd tuled sa vett otsima? Kelle meest sa aga teotasid? Kuidas sa julgesid öelda, et vana Tõnu olla teil kodu käinud?“

„Kuna ma seda olen rääkinud?“

„Ah nüüd sa veel ei teagi! Tunni või poolteise eest olid sa, kuriloom, Kruubil, rääkisid seal, et vana Tõnu olla teie pool kodu käinud. Seeliku tädi oli kuulnud, tuli

süa, rääkis ära. Ah sina ronkade roog! Minu mees tuleb nüüd kodu käima! Tema, õndsake, säärane jumalakartlik inimene. Oota sa, oota sa, see ja teine!...“

„Jäta lõugamine ja tee väravad lahti!“ käsutas Madis.

Naine ei liigutanudki end, vaid sõimas aga kasvava hooga edasi. Oleks peaaegu kuulda võinud, kuidas ta lõua-
luud nagisesid.

Madis läks ise väravat avama. Juba oli see pärani, kui naine rusikatega Madise kallale tormas. Aga see lükkas ta eemale.

„Kae ronka!“ sülitas mees. „Või sa siin mõni pere-
naine oled! Kui poeg kuuleb, küll ta sind siis õpetab, kui-
das elada. Mina juba tean. Otsisin talle ju ise naise.“

Madis hakkas hobust õue juhtima. Seal hüüdis Tõru eit:

„Muri, Muri! Paka!“

Nurga tagant hüppasid kaks suurt koera välja.

„Äss, äss!“

Koerad tormasid vaese Madise kallale, kes vaevalt jõudis nuiaga vastu vehkida.

„Äss, äss!“

„Ai—ii!“ karjatas Madis, kui Paka ta sääremarjast kinni haaras.

Viimaks sai ta rekke.

„Nõõ, kurat!“

Hobune sai tulise hoobi üle küljeluude ja pani minema. Koerad kihutasid haukudes järele, perenaine hässitas, Madis plaanis hobust ja Anu kisendas hirmu pärast.

„Et sind põrgus põleva tõrvaga üle valataks!“ hüüdis Madis, kui nad metsast välja jõudsid.

„Et sa mätta otsas mädaneksid!“ kordas Anu.

„Et sa elavalt ära...!“ kinnitas Madis.

„Nii mine või veeta koju,“ arutas Madis, kui ta paha tuju natuke lahtus.

„Lähme Pargla mõisa,“ soovitas Anu.

„Ukstapuha.“

Pargla mõisa oli umbes pool versta maad. Varsti olid nad seal.

„Kuule,“ ütles Madis, „mõisa sisse minna pole hea. Inimesed hakkavad järele pärima, võrgutama. Parem võtame vee tiigist, mis on mõisa all.“

Nad ajasid tiigi juurde, kus moonanaised tihti pesu pesid ja kuhu kõiksugust saasta heideti. Mõlemad kobisid maha.

„Sa kilusilk!“ kahmas Madis korruga öelda.

„Mis on?“ küsis Anu.

„Millega me vett peame võtma? Pange pole ju ühes. Võtku neid kodukäijaid! Mihukest häda nad kõik võivad kaela ajada!“

„Võta mütsiga.“

„Mütsiga? Mis sa, pöörane, veel välja ei mõtle!“

Madis jättis Anu hobusega tiigi äärde ja läks ise moonamaja juurde ämbri järele. Esimeses toas, kuhu ta sisse astus, leidis ta kurdi ja pimedada vanaeide eest. See ei vastanud Madise küsimisele midagi. Teises toas pesi naine kolmjala juures pesu.

„Mis sa jälle tahad?“ küsis ta Madiselt tigidalt.

„Pange paluksin,“ vastas see.

„Jumal, päästa setudest!“

„Kas saab siis?“

„Vaata seda saad sa!“ ja naine virutas Madisele vana luuakotsuga vastu pead ning lõi ukse kinni.

Vihaselt tuli Madis tiigi äärde. Vihaselt ja sõna lausumata võttis ta mütsi peast ja hakkas sellega jääaugust vett vaati tõstma.

Anu vaatas vaikides seda toimetust. Kõigil kolmel, Madisel, Anul ja hobusel värisesid liikmed pakase pärast. Hobuse ninasõõrmete ümber oli valge härmatisemets.

Pooletunnise töö järel hakkas vaat täis saama. Madis raputas vee mütsi küljest, pani mütsi pähe, istus Anuga rekke ja juhtis hobuse kodu poole.

„Pole ma ennem veel sääraseid nägureid näinud kui seekord!“ pomises ta hääletult.

Pargla mõisast Saarikule oli versta kolm. Kui nad koju jõudsid, oli juba lõuna käes.

Väraval jäi hobune äkki seisma kui kivipost. Madise viha löi lausa lõkkele, ja ta keerutas nuiaga hobuse pea kohal. Hobune ehmus ja tõmbas äkki rege. Veevaat veeres maha, vajus kummuli ja kohinal jooksis vesi lumme.

Madis seisis kui piksest rabatud ühel kohal ja vaatas, kuis lumi vaadi ümber raskeks ning sinihalliks läks.

„Os'sa, os'sa!“ pomises ta ainult.

Aga vesi jooksis ja jooksis. Viimaks oli vaat tühi. Madis veeretask ta rekke ja sõitis lauda ette. Andres ootas seal.

„Tohoo, Madis, kui hilja sa tuled!“ hüüdis ta. „Hea aga, et viimaks ometi jõudsid. Lase aga nüüd panged täis!“

„Kust kurat ma lasen! Vett pole tilkagi.“

„Kus sa siis ometi ümber kolasid? Mis sa õiendasid? Poole päeva on kodust ära ega too tilkagi vett. Nagu maailma otsas oleks käinud!“

Andres noomis veel kaua vaikse ning madala häälega, nagu oleks surnu majas olnud.

Madis ei vastanud midagi, rakendas vaikides hobuse eest, viis talli ja läks tuppa. Toas laskus ta ahju najale, ilma et oleks mütsi peast võtnud.

„Mis sa ahju najal seisad, nagu kinni naelutatud?“ küsis Anu kasukat seljast ajades.

Madis ainult urises vastuseks.

„Ära on teinud, ära on teinud kurjad inimesed Madise,“ mõtles Anu ja küsis jälle: „Mida sa ootad? Võta märg müts peast!“

„Võta siis ka, kui on pea külge külmunud! Hull olin, kui sinu nõu järgi tegin,“ vastas Madis mõrult ja pööras teise kõrva vastu ahju. „Et need kodukäijad eneste kaela käänaksid!“

8.

„Löpe nüüd kas või kõige karjaga janu kätte!“ kurtis Andres lauda lävel ja sügas kukalt. „Leena, pane pudrupada tulele, too lund ja hakka sulatama.“

Selle järel läks pereisa kaevu juurde ja kummardus üle rakete. „Ega ta silma ometi karga,“ mõtles ta. Kaevus polnud peale mustendava vee midagi näha.

Pärast lõunat tuli Sirpiku tädi Saarikule. See oli Saariku pereema sõber ja sobitas Leenat oma pojale naiseks. Talle räägiti kohe, mis pahandus oli Saarikul olnud.

„Ja te ei julgegi nüüd kaevust vett võtta?“ päris tädi.

„Nii see on, sõtsike, jumal paraku!“ õhkas Reet.

„Oeh, ei kodukäija vett püreta!“ sädistas nüüd Sirpiku tädi. „Olin alles tüdrukuke, viieteistkümne-aastane, vaata, siis käis ka meil kodukäija. Kus ikka mässas teine kõik piimakausid ja jahukastid läbi, nii et aga tol m taga! Ei usaldanud me siis ise enam midagi aidast pruukida. Kartsimine, et kes teab, mis haiguse veel kaela ajab. Kuid, sõtsike, häda ajab härja kaevu! Ei aidanud midagi, pidime kodukäija nuhitud asju sööma. Kuid midagi ei teinud! Mitte midagi, terved olime nagu Jumala linnukesed taeva all.“

„Võeh, või midagi ei teinud!“ imestas Reet. „Eks sa vaata Issanda imet! Ja meie, vaesekesed, õhkame ja mõtleme: kust ikka vett saaksime?“

Sirpiku tädi läks varsti minema. Jõulu ajal lubas ta tagasi tulla.

Lume sulatamine jäeti kohe järele. Esiti ei julgenud küll keegi kaevust vett võtta, kuid pärast harjusid kõik ära.

Üks õnnetus oli aga siiski. Anu tuli mäele ja teatas, et Madis ära olevat tehtud. Või see naljaasi on, kui inimene on ära tehtud!

Pererahvas jooksis kõik sauna juurde. Madis vaene lamas voodis, üleni sinine, lõdises ja sosistas ühtesoodu:

„Külm on! Tooge kasukaid!“

„Ära on tehtud, kullakesed!“ sosistas Reet käsi kokku pannes.

„Pole kedagi tehtud, — Pargla mõisa Tiigi ääres külmetusin, — vaat mis!“

„Ei ole midagi külmetunud, vaid ära tehtud.“

„Kurat võtku teid!“ turtsus Madis. „Muud laulu polegi kui ära tehtud, ära tehtud!“

„Mine tee nüüd äratehtud inimese silmad lahti! Või tema ise aru saab!“

Samal päeval tegi pereisa taari ja õlut ning hakati kõikepidi jõulude vastu valmistama.

Õhtul tuli Madise teise venna poeg — seesama, kes teenis Kikepära viinaköögis — vaest äratehtud inimest vaadata ja tõi toobi piiritust haigele kontide määrdeks. Madis määris peale ja võttis sisse: kui ühelt poolt aitab, ega siis teiseltki paha tee!

Ja elu läks omasoodu edasi.

9.

Jõulude teine püha oli käes ja Saarikul oli palju külalisi. Oli Sirpiku tädi pojaga, oli Orikul onu, Taagevere Pärt, Palu pereisa, Paljasärgi mölder, Abritse vana, Madise vennapoeg ja palju teisi.

Külalised tulid, nagu see kohane õigele ristiinimesele, teisel pühal ega mitte esimesel, kus iga korralik inimene kirikusse läheb või kodus istub, lauluraamat ees. Ainult jumalavallatus rökkab kõik pühad, ööd ja päevad ringi, täis ilma lusti ning rõõmu.

Külaliste keskel oli rahulik meel ning hea tuju. Saariku omad oskasid ju võõraid vastu võtta! Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist!

Kodukäijast ei lausunud aga sõnagi. Muidugi, külalised teadsid seda kõik, perenaine ise oli mõnele sõtsikesele kõrva sosistanud: mine hoiä nüüd säärast rasket asja üksi südame peal!

Vööd lasti lahti ja istuti lõunalauda. Laud paindus süldivaagnate, kākikausside, jõulumaugutaldrikute ja koduõllekannude all.

Lasti maitseda Jumala viljakest, söödi taskuväitsedega ja sõrmedega, nuusati nina ja pühiti rasvaseid huuli suurte rätikutega. Inimesed läksid süües raskeks ja pingid paindusid söömaaja kestes looka.

Pärast küllalist lõunat läks saunarahvas karja talitama, aga võõrad ohtes ning oiates majapidamist vaatama. See oli alles majapidamine, ses Saariku talus, — sellega olid kõik nõus.

Korraga kostis õuest hirmus kisa. Külalised ja perevanemad jooksid kaevu äärde, kus hädaldas saunarahvas.

„Vanakurat on kaevus!“ kriiskas Anu.

„Saadan ise!“ lükkas Mats.

„Kurat koera nahas!“ kinnitas Madis.

Nende kõne läks segamini. Keegi ei saanud neist õieti aru. Viimaks pääses Andres kaevu äärde.

Tõesti, kaevus vee peal lamas loom, karvad veest mustad, silm padasinine ja hambad kibedalt irvi. Muud ei seletanud silmad.

„Oeh, Jeessuke!“ löid naised käsi kokku. „Oh sina, Isa, Poeg ja Püha Vaim!“

Nõnda ahastati kaua. Siis pandi tähele, et elukas kaevus end ei liigutanud.

„Surnud on,“ ütles noormees.

„Või surnud!“ sädistas sõtse. „Mis sina, noormees, sellest asjast tead! Ei kurat sure. Kaval on ta. Lamab venekooluses, et meid aga võrgutada. Oi tema tembukesi, Issand halasta! Oi tema krutsikuid, taevast hoidku!“

Viimaks nähti ometi, et kurat end ei liigutanud. Noormees laskis kivi kaevu. Teine sihiti juba Metsalise pähe. Kuuldus potsak vastu märga nahka ja vee sulin. Aga kaugemale ei saadud. Siis toodi jälle lauluraamat.

Kuni õhtuni seisis inimesed kaevu ümber ja laulsid. Möödastõitja Sälü kaupmees tõusis saanis püsti ja küsis üle aia:

„Hei, Saariku rahvas, keda te laudsile panete?“

„Kuradit, kuradit,“ kostis keegi üle õla.

„Mis sa ütlesid?“

Kuid kaupmees ei saanud vastust. Siis tuli ta õue.

„Mis te siin jorutate?“

„Isa, pojuke —“

„Mis teie jorutate, küsin ma. Otsekui arust ära. Paljaste peadega säärase külma käes! Kas ammu olete hulluks läinud?“

Eided ja taadid vaatasid talle otsa, huuled külmalt ning nuhtlevalt kinni pigistatud nagu sinised jooned. Viimaks tungis kaupmees kaevu juurde.

„Tule jumal appi!“ löi ta kollaseid nahkkindaid kokku. „On koera kaevu uputanud ja nüüd laulavad nagu surnut kirstu pannes! Mis te ometi vahite, kui raibet välja ei tõmba?“

„Ei ole raibe, vaid vanakurat ise,“ ütles sõtse huulte otsast.

„Mis vanakurat! Koeraraibe on see! Võtke meel pähe ja tõmmake koer välja!“

„Eks sa katsu ise tõmmata, kui hing armas pole. Küll sa näed, kuidas kargab näkku, oi, kuidas kargab näkku!“

„Jah, eks kaupmehehärira katsu ise tõmmata,“ rääkis salakavala näoga vanamees, poolides põlglikult sõnu, „eks katsu ise tõmmata, enne kui tuled teisi käskima.“

„Mis häda mul teie raipeid kiskuda! Tehke ise, mida süda soovib, teie oinad!“

Kaupmees istus saani ja sõitis minema. Tagasi vaadates nägi ta, kuis Saariku õues ikka veel salk paljaste peadega inimesi külma käes lõdisedes kaevu ümber seisis ja laulis.

10.

See oli umbes kella kolme paiku pärast lõunat. Hakkas juba hämaraks lööma.

„Mis õige arvate, kui ta tõesti välja tõmbame?“ ütles Andres. „Kaua me siin nõnda ikka seisame?“

„Mine tõmba teda kuramust! Näe, Sälü kaupmeeski ei usaldanud! Ja on juba ükskord suure suuga ning hakkaja mees.“

„Ega teist ometi keegi ei karda?“

„Kes teda hullu siin kartma peaks!“ lausus vana soldat. „Taplesin isegi türklastega, ja ei kartnud ühtigi.“

„Madis, mine too pootshaak!“ käskis Saariku pereisa. Pootshaak oli varsti toodud.

„Kes siis tõmbama hakkavad?“

„Eks peremees ole ikka pea.“

„Kus tema, peremees, nüüd tõmbama läheb!“ häädas vana Saariku eit.

„Noh, Joosep, eks sina siis lähe?“

Joosep vaarus kohe lähemale, punase nina ja värisevate kätega.

„Kas elu või surm, kas elu või surm...“ pomises ta õndsaliku naeratusega. „Kui tuleb siit ära minna, siis mine — hik! — siis mine risti ette lõömata — hõk!“

„Oeh, ristiinimesed,“ hädaldas Reet, „kus siis Joosep läheb! On alles lapsuke!“

„Kui ei, siis ei,“ lausus Joosep tõsiselt ja allaheitlikult ning loksus eemale.

„Aga Oriku onu, eks hakka sina kinni?“

Kuid Oriku onu vastu:

„Mõtelge, ristiinimesed, mul naine ja lapsed. Kuidas need leinama jätan? Kes neid toidab? Mõtelge: surma peale välja minna...“

„Aga Taagevere Pärt?“

„Pärt peab tõmbama, tema alles poissmees!“ kinnitas kohe Oriku onu, otsekui kivi alt pääsedes.

Ja Pärdil polnud midagi vastu vaielda. Ta hakkas, ehk küll ettevaatlikult, pootshaagist kinni.

„Aga Palu pereisa?“

„Oeh, mis te minust kiusate! Mul puhtad riided seljas! Ei mina lähe! Mis te pereisadest tahate! Võtke esiti ikka sulased ametisse.“

Ta jäeti rahule. Selle asemel pandi aga Abritse talu peremees tööle.

„Ja siis Paljasärgi mölder, — eks ta näidaku nüüd oma suurt jõudu?“

„Mis teil mõttesse tuli! Kuhu mina oma suure kerega lähen? Ei sünni ju kaevu lähedalegi.“

Ka tema jäi priiks oma suure kõhu pärast. Aga selle eest pidi Madis tööle asuma.

„Nüüd vana kroonu-onu!“

„Mina? Ei mind. Mõtelge, kuidas ma lähen! Uleeile kukkusin maha, käsi nikastas, labaluud nagisevad. Kus sa sellega lähed, et mina tõmbama hakkaksin!“

„Vahest sa kardad?“

„Mina kardaksin! Kes seda ütleb? Türklasega sõidisin — ja ei kartnud! Ja nüüd peaksin kuradit kartma!“

Viimaks ometi leiti viis meest, kes asusid pootshaagi juurde. Selle kisa suruti Metsalise sisse, aegamööda ja raskelt, kõigil süda kurgus.

Ja siis hakkas ta tõusma, aegamööda ja raskelt, händ sorus, turi läikiv, lapp-kõrvad veest nõretavad. Korraga kriiskas üks tüdruk läbilõikavalt:

„Liigutab!“

Ja — pauh! langes Metsaline kaevu tagasi, kuna inimesed kõrvale pahvatasid.

„Kas pole pöörane!“ kaebas Andres. „Ei anna ega anna järele!“

Nad ootasid jälle, loom end aga ei liigutanud, ja uuesti hakkasid nad vinnama. Ja ta tuli, ta tuli, see Metsaline sügavamast põrgust, tuli liigagi äkki kiljatavate naiste salka.

„Eemale, eemale!“ kisendas keegi. „Vaata, kui kargab üles ja lööb hambad sääremarjadesse!“

Kuid loom ei liigatanud.

„Näita tuld!“ käskis Andres.

Madis tõstis laterna üles. Lumel jalgade ringis, mille vahelt jooksid teravad valgusejoad nagu kiired päikesest, lamas tursunud märg loom. Kõik kummardusid ta üle.

„See on hunt!“ ütles korraga väike vallakooli laps heleda häälega.

„Kuradi hunt!“ hüüdsid kõik ühest suust.

11.

„Hirm ajas karvad püsti!“ ohkas Andres-peremees ja pühkis varrukatega otsaesist.

„Kurat võtku! Ja tema sunnik vedeles siin kaevus, kuna meie pidime seda solki jooma!“

„Ok!..“ tegi Paljasärgi mölder.

„Ok!..“ vastas Sirpiku tädi ja laskus aia najale.

„Eks ma õelnud, et see hunt on... õõ—õk!..“

„Mina niisama, aga kes uskus... õõ—õk!..“

„Kurat võtku... Hundi raibe... Kas koduõlu ka selle veega oli tehtud, kali niisama?..“

„Kõik ikka sellesamaga...“

„Oeh, issake... Okse tükib peale... oeh, aidake...
Hõõ—õõk!..“

„Ho — ho — hoidke otsa eest!..“

Kõigi tuju oli halb, väga halb.

Viimaks mindi ometi tupp. Pada pandi tulele ja hakati jälle lund sulatama.

„Andke juua! Kurk kipitab!“ hüüti igalt poolt.

„Kust sa, heldene aeg, ikka annad!“ õhkas Reet. „Kõik vesi, mis on, on ikkagi kaevust võetud. Minge, sööge lund. Ehk aitab.“

Viimaks oli sedavõrt lund sulatatud, et võidi vabarnateed teha ja külalised said oma kurkusid puhastada. Jutuajamine läks jälle elavamaks.

„Mis nüüd selle kaevuga peale hakata?“ küsis Andres.

„Ei nüüd oska minagi õiget nõu anda,“ õhkas Sirpiku tädi. „Ei tule muud meelde, kui et peate hundi raibe kaevu viskama ja kaevu kinni ajama. Uue kaevu peate kaevama, muu ei aita.“

„Aga kuidas sa kaevad talvisel ajal uut kaevu! Ei see nõu lähe.“

„Kutsuge õpetaja!“ lausus jumalakartlik Palu peremees. „Las ta õnnistab vett, küll siis kaob kõik.“

„Võeh, või õpetaja!“ algas vanaema. „Kas nüüdne siis vana sarnane on? Vana oli õige hingekarjane: tuli, õnnistas maja, et kuradid sisse ei pääseks. Aga kas noor veel seda teeb! Ta noomib sind ennast, et küll saab, aga kuradit ei tule noomima. Ei sellest nõust tule midagi. Uus kaev tuleb kaevata.“

„Nii näib,“ lausus peremees mõttes. „Tuleval suvel tuleb uus kaev teha, seni aga vett mujalt vedada. Jah, eks need hundid ole majapidamisele kahjulikud küll. Kõnelemata sellest, et nad lambaid metsa veavad, püretavad nad sul isegi kaevu õues ära!“

Võõrad tegid minekut. Ei nad tahtnud kauemini enam üksteist näha. Mõnel oli isegi veel järgmisel päeval paha elada.

Sirpiku eit sõitis pojaga läbi lumise metsa. Kauga vaikisid nad, siis hakkas eit rääkima, tigeda ja sihiseva häälega:

„Eks sa näe hullu, pole neil milleski õnne. Joosep joob, Laura sai toona lapse ja nüüd kukkus hunt kaevu. Ega see head tähenda! Küll sa näed, küll sa näed! Hoia parem eemale neist. Kes teab, kuidas veel Leenagagi lugu on.“

Ja siis läks sõit jälle sohinal, vaikiva metsa vahel. Poeg magas kresla vastu toetudes, suur ja tüse kui tala.

12.

Sama päeva õhtul kella üheksa paiku istus Madis saunas küdeva ahju ees ja kuivatas rõivaid. Ta oli käinud Maarja allikal, mis on Saarikult versta võrra eemal, vett vedamas. Seal oli ta sool pimedas lätte kohale juhtunud ja sisse kukkunud.

„Kuidas kondid lõdisevad!“ mõtles ta. „Hea oleks nüüd tilk viina võtta.“

Ta oli piiritusele, mis vennapoeg tõi, poole vett juurde pannud ja nii paraja viina saanud. Ta võttis pudeli nurgast välja. Sel silmapilgul astus Joosep Pollaga sisse.

„Kes kurat sind siia kandis!“ kirus Madis ja peitis pudeli selja taha.

Joosep heljus lähemale, haaras Madise käerandmest oma külmade ja niiskete sõrmedega ning sosistas punaseid silmi pilgutades:

„Sul on, ma tean. Anna mulle kah. Ma magasin kogu selle aja. Kuidas nüüd pead lõhub! Anna kinnitust!“

„Tont võtku!“ sülitas Madis. „Pane vähemalt uksele taba taha. Nüüd ma rüüpan esiti ja siis saad sina.“

Madis tõstis pudeli suu äärde ja ta kõrisõlm liikus. Joosepi silmad tõusid ühes pudeli põhjaga nagu kassi silmad pääsukese järele, ta niisked silmamunad välkusid.

„Oh ma lammas, oh ma oinas! Ma segasin ju piirituse kaevu veega!“

„Ei see väike täpe tähenda midagi,“ arvas Joosep, sirutades pudeli järele luusi käsi. „Ega jumalavilja või maha visata. Eks me katsu siis.“

Ja ta võttis tugeva lonksu. Nad rüüpasid mõlemad vaheldumisi. Seal ütles Madis:

„Mul on paha.“

„O—on mulgi. Aga mis to—ost.“

„Pööritab südame all.“

„O—oh, küll sa oled nõrk — õks!“

„Oeh, oeh — oo—ok!“

„Säh, võ—õta kinnitust!“

Kuid Madis viskas enese seliti pikale pingile, näost kollane kui kapsaleht.

„Oeh, Jeesuke!“ oigas ta, kätega kõhu ümbert kinni hoides. „Pea väriseb ja kõht käib ringi. Võ—võtku kurat neid hunte!“

Sel ajal lamas Polla ahju kumas, jalad sirgu ja nina välja venitatud. Tal oli hea olla. Ta oli jälle oma õndsais koeraunedes, täis imelikke loomi ja kõige avatlevamaid roogasid.

Ta jooksis lumist nõmme mööda jänese jälil. See oli eriline jänes, suurem kui kõik jänessed, jäneste jänes, jäneste jumal. Ja tema isegi, Polla, polnud harilik koer: ta oli

lugematuid kordi suurem, lihavam, tugevam kui kõik muud koerad, ta oli koerte koer, koerte jumal.

Ta laskis uhket sõrki olematute puude all, ta unustas olematute loomade lõhnu olematuil jälgedel. Kui hea on olla koer — üks väärtuslikum loom kui kõik muud loomad!

Korraga nägi ta kadakapõõsa tagant hunti tõusvat ja enese ees jooksu pistvat. See oli suur hunt, nagu mägi mustendas ta puude all, oksad murdusid, kui ta läks, — see suur hunt, huntide hunt, jumal-hunt.

Aga Polla laskis ta järel, võimsam ja julgem kui ükski hunt maailmas. Ta lähenes nagu tuul hundile, ta tundis selle imalkangeid hundilõhnu, — selle rõvedaid metslooma lõhnu tundis ta otse nina ees.

Nüüd avas ta lõuad, et hambad hundi kuklasse lüüa, — ja ärkas kiljatades.

Ta vaatas segase, tuhmi pilguga enese ümber ja nägi kahte lõtva kollase näoga meest pingil seina najal lamavat — kustuva ahju valguses.

1902.

H I N G E M A A.

Jutt sellest, et inimene pole jänes, kes elab haavakoorest, ja et maakera on tõesti raske.

1.

Sügisene päev kaldus õhtule. Õhk oli täis vett, ilm udutas vihma. Olid päevad, mil tee hakkab juba põhjatuks minema. Need on tusase tuju ja rusutud meeoleu ajad.

Noor õpetajaameti-kandidaat jäi keset maanteed seisma ja tõmbas hinge tagasi. Uh! misuke ilm! Ja just nüüd pidi ta säärane olema, mil noor koolmeister oli esimest korda minemas õpetajavalimisele! Veel kuus versta. Maa jalge all on aga vedel, saabastes märg. Misuke inetu ilm!

Kuid ainult hetkeks asusid noormehe pähe säärased mõtted. Siis aga kadusid nad kui tolm meretuules. Uks puhang — ja jälle paistis päike mehe ajudes ning lausid kartmatusehäälled rõõmulaulu. Noored mõtted kerkisid nagu põuapilved, paisusid ja lainetasid pika reana läbi pea. Keegi polnud neile piiri pannud ega neid ahelasse taganud. Suurt õhulossi-muinasjuttu vestsid nemadki noormehele, kes seisis elutee ajal.

Juhan Remmelgas läheb rahva sekka: oma valguse viib ta temale, oma jõu ja noorusevaimustuse ohverdab ta talle. Muud pole tal anda, muud aga rahvas ei nõuagi. Olgu, et palka vähe saab; olgu, et tööd palju on, — see on rahva kasuks!

Aastate kaupa on ta sest pimedast, orjuses ohkavast rahvast eemal olnud: talvel elutuid raamatuid tuupides, suvel ajalehekontoris töötades, et talvel oleks võimalik edasi õpida. Misuke orjapõli oli see, mihuke vaimunärimine!

Rommelga meelde tuli ta igav, ühetooniline elu. Ainult nagu läbi une mäletas ta pilti kaugest lapsepõlvest — nii udust ja meeldivat: Oli vist kevadine aeg, sest koolimaja nurkades seisis lõhnavad kased. Kortsunud nägudega talumehed ja kirendavate rättidega naised istusid reas pikkadel pinkidel. Valge habemega küürus vanamees luges laua taga jutlust. See oli ta isaisa — vana Rommelga Peep.

Juhan seisis vanaisa kõrval — kes teab, kui vana ta siis võis olla — ja vaatas, kuis suur sinine kärbes jutluseraamatule lendas ja enesega kogu sõna kattis, nii et lugeja ta ära pidi hirmutama. Kui kärbes ära lendas, siis oli selle sõna taha imelikult aga uus punkt tekkinud, mida vist tarvis polnud. Noorel õpetajal oli ka meeles, et ta selle üle naerma puhkes ja et vanaisa teda selle naeru eest poole jutluse-aga kõrva pidi kinni hoidis.

Kes teab, kunas see oli. Aga vist küll ammu. Vanaisa oli nii hall ja ta ise alles nii noor. Ei tundnud väike Juhan siis veel seda musta muret, mis vahtis talumeeste sügavaist kortsudest.

Teine pilt kerkis Juhani mälestuses. Siis oli ta juba nii vana, et teadis, et seda punkti tõesti seal tarvis polnud, kuhu sinine kärbes ta jutluseraamatus pani. Vana Rommelga Peep istus tühjas koolitoas pika ristjalgadega laua taga, hoidis halli pead värisevate käte vahel ja rääkis nuttes:

„Ära ajavad ... Ei olevat enam hea, ei oskavat vene keelt, rumal olevat ... Sina taevas küll: nelikümmend aastat olin tark ja võisin koolis kõike õpetada; nüüd aga ei oska: olevat rumal!.. Pojakene, Juhanikene, lähme nüüd aga vaestemajja: Rommelga Peep on selleks liiga rumal, et veel inimesi õpetada . . .“

Kui noaga löikas see mälestus noormehe rinda: nelikümmend aastat on inimene tark olnud ja lapsi õpetanud; nüüd on ta korruga rumalaks läinud, sest et ta vene keelt ei oska!

Juhan Remmelgas astus teed mööda ja meenutas oma halli elu. Teisel aastal suri vanaisa vaestemajas, — sest mistarvis elab inimene, kes isegi vene keelt ei oska? Juhan aga läks vaestemajast üksi maailma.

Ent jälle kustusid need kurvad elumälestused ja asemele tärkasid tiivulised tulevikulootused.

Juhan Remmelgas — jah, tema on tõeline rahvavalgustaja. Kõik need on eksinud, kes enne teda on olnud. Kooli muudab ta ümber. Siin on raamatukogud ja seltsid, koosolekud ning kursused. Kool peab valla südameks saama. Isesuguse rahvaülikooli asutab ta. Palju on ta neist lugenud: Ameerikas on, Lääne-Euroopas ja Austraalias on neid. Igal pühapäeval sõidab üks või teine haritlane linnast kõnet pidama. Talvel võiks rahvas mitu korda nädalas kokku tulla.

Ja nii ei kestaks üks või kaks kuud, — aastate kaupa läheks see. Uus põlv kasvaks vaheajal üles. Sellele poleks need asjad, mis Remmelgas esiti vanadele jutustab, kes-teab mis imed. Ta oleks neist juba koolipingil kuulnud. Sellele põlvele tuleks palju suuremat haridust anda.

Kuid mis suudaks üks Juhan Remmelgas? Ei, tema oleks ainult tilk vett suures meres. Kogu maa õpetajad ja enam haritud inimesed heidaksid ühte. Ja nemad suudaksid ühisel jõul hüügla-rahvavalgustamistöö korda saata. Ühendus teeb tugevaks!

Noor Juhan Remmelgas läks kohta otsima ja unistas oma suurest tööst. Palju põles ta rinnas armastust orjakütkes rahva vastu. Kui tal oleks olnud nõia võim, ta oleks käe üle mudase maa sirutanud ja sellest paradiisi teinud. Kõik oleks ta ümber lükanud ja kõik uuesti ehitanud.

Aga vanad inimesed ütlevad: Julgus ja tahe on head asjad, kuid maakera sa nendega ometi üles ei tõsta: pole obadust, kust kinni haarata. Ja kui olekski obadus, poleks jälle jõudu!

Ilm äga udutas vahet pidamata vihma. Oli vaikne, ja õhku täitis suitsutaoline udu. Aeg oli juba õhtul, ilm õige hämar.

Tee oli libe ja auklik. Küll oli siia kruusa, küll hagu veetud. Kuid suur mõisametsa vari, mis teele langes, sõi kõik selle ära: päike ei paistnud lõuna poolt peale, tee ei kivanud kunagi ära.

Teispool teed mustas määratu mudalagendik ja selle kõige kaugemas servas põles paar tulukest: oli juba nii pime. Oli nii võõrastav, ei uskunudki, et selle porimere taga veel keegi võis elada.

Roidunult jalgu vedades sammus Rimmelgas edasi. Metsa nurga juures nägi ta teel midagi elavat end liigutavat. Läbi hämara ei seletanud enam silm, mis see oli. Kostis ainult vee sulin, ohkimine ja ähkimine.

Teljeni mudasse vajunud, seisis keset teed heinakoorem. Nälginud hobune sikutas ja küürakas mees aisa kõrval tõmbas, kuid niisama nälginud ja küürakas heinakoorem ei nihkunud paigast. Tulija silmis sulasid hobune ja mees üheks ainsaks imelikuks kuuejalgseks loomaks, kes väsinult kuhugi püüdis, rabeles ja sikutas, kuid muud ei suutnud korda saata, kui ainult muda enesele vastu nägu üles lüüa.

„Jõudu!“ ütles Rimmelgas.

„Tarvis!“ vastas küürakas mees niisama lühidalt ning astus paar sammu koormast eemale ja küsis siis korraga: „Kustpoolt oled?“

„Linna poolt . . . Siis ei võta ikka? Ammu juba siin maadled?“

„Tüki aega juba.“ Mees sülitas pihku ja asus uuesti aisa külge. „No, mõsa!“

„Oot, ma lähen teisele poole, ehk jõuame siis paremini,“ ütles Rimmelgas ja läks hobuse nina eest mööda.

„Teie nüüd!“

Remmelgas arvas pimedas nägevat, kuis küürakas põlastavalt ta näpitsprille ja valget kraed vaatas, mis paistis palitu ülestõstetud kaeluse tagant.

„No, mõsa! No . . . no . . . hop! . . .“

Vesi sulises ja pori pladises. Koorem kerkis, tõmbus veel enam küüra, nagu kass, kes valmistub hüppele, kõikus ja — vajus siis pehmelt edasi.

„Os'sa ilma ime küll!“ lausus küürakas, võttis mütsi peast ja pühkis higi. „Eneselgi sai tõmmata, mis siis vaene hobune veel pidi tegema!“ lisas ta siis juba pool naerdes. „Teie ka härra — ja tulete tõmbama!“ ütles ta vähese vaikimise järel.

„Ei tea, mis härra! Olen niisama karjas käinud nagu teiegi,“ lausus Remmelgas võimalikult lihtsalt, et juba alguses võõrast tundmust vähendada.

„Noh, võta kinni, kes see meie-aegsetest härradest pole karjas käinud! Kõik on, aga — kui pisut on paremale järjele jõudnud, siis ei tea enam, kuidas siga jookseb: saba- või ninapool ees.“

Mees sülitas. Remmelgas hakkas tema võrdluse üle naerma. Jutt läks lühikeste lausetena edasi. Küürakas päris umbusklikult järele: kes, kust ja kuhu? Kui ta kuulis, et võõras on õpetaja, läks ta tuju lahkemaks.

Oli juba pime, must sügisõhtu. Lõuna pool pimetas endiselt kõrge kuusemets, teispool teed kadus aga nagu maagi ära: seal mustas kui põhjatu kuristik. Kuskil kaugel särasid tulukesed kui tähed, kollased ja arglikud, vilkusid, värisesid ning kustusid.

„Kas Kurukalmu koolimaja veel kaugel on?“ küsis Remmelgas.

„No saab nii versta viis,“ arvas mees.

„Siis pole täna lootustki pärale jõuda. Selles pimeduses kääna kas või kael. Kas te ei teaks mulle siin kuskil öömaja juhatada? Homme hommikul läheksin siis pärale.“

„Öömaja? Kurukalmu külas oleks, aga see on ju koolimaja juures. Siin on puha mõisamaad ja kandikohad.“

„Kas ei saaks teie eneste pool?“

„Minu pool? Eh, tahate teie siis minu poole tulla! Pole mul teile süüa anda ega sullepatja magada.“

„Teie arvate siis, et ma kõike seda ei tea kui palju enneminigi olen maitsta saanud!“

Remmelga kõnes oli midagi kurvatoonilist, haledat, ja küürakas kandimees tundis korruga, et tal selle inimesega nagu midagi ühist, sugulast oli, ning ta ütles lühidalt:

„Eks lähme siis pealegi. Vihmavarju ja sooja ikka saab.“

Varsti käänasid nad maanteelt ära. Vainutee oli veel sandem, auklikum ja rööplikum kui suurtee. Koorem hüples ja tantsis, puutelgedega vanker kägises ja oigas, nagu oleks ta inetu tee ning raske koorma pärast kellegi nägematu ees kaebust tõstnud. Tihti panid mehed käed aisade külge, et hobusele abiks olla.

Kuskil ees pimeduses vilkusid kollased tulukesed. Umberringi oli aga pilkane öö.

„Seal ta on — see meie elamine ja olemine!“ lausus kandimees ning näitas piitsaga tulukeste poole. „Seal me elame ses suures porimeres — kolmteistkümme kandimehe peret. Igaühel nälg varaks. Täna elad, aga homset päeva ei tea. Vahest võta kott selga ja kepp kätte ning mine. Aga kuhu?“

Vastuseks lirtsus pori jalge all. Tuul oli tõusnud, vihma sadas veel valjumalt. Ei udutanud enam, vaid suured tilgad langesid plaginal mustale mullale.

Mehed vaikisid. Remmelgas tundis, kuis külm vesi külgi mööda alla jooksis. Särk oli märg. Ölad ja põlved valutasisid. Jalad olid kui poritükid ja sellepärast imerasked.

„Sajab ka sel sügisel nii mis kole!“ ütles natukese aja pärast kandimees. „Ei ole otsa ega äärt!“

Ees mustas midagi. See oli kandikoha elamu. Koorem pööras vaarudes värvast sisse. Oli kolepime. Kahel pool mustasid haopinud ja valendasid kooritud teibad.

Siin oli pesa, mille kallal inimene oli aastate kaupa nokitsenud, kuhu ta oli kõik oma vara ja vaeva kokku kandnud, ja mis pealtvaatajale paistis ometi ainult kui vilets sipelgapesa.

Uks kiunus ja keegi tuli laternaga välja. Kollane valgus lõi üle mudase maa, kolm valguslinti hüplesid, keerlesid ja tantsisid üle heinakoorma, hobuse, haovirnade ning küüraka kandimehe. Oli võõrastav seda valgust näha. Veel viletsam näis kandimehe ukse-esine valguses.

Kes laternat hoidis, seda ei seletanud silm.

„No said siis ükskord ometi koju,“ ütles laterna hoidja.

Häälest tundus, et see oli noor mees.

„Ega's ma's metsa pidanud jääma,“ vastas tulija pahaselt.

Tuul keerutas korruga vihinal üle maja ja kahistas haopinus.

„Näe, veli, maita, või tahab tuld ära kustutada,“ pahan-das laternamees. „Sinu tegu küll!“

„Minuga tuli võõras ühes — öömajale. Vii ta tupp. Kottpime, — lõhub veel näo vastu nurka.“

Ule kõrgete lävede komberdas Rimmelgas tupp. Seal oli palju inimesi, enamasti kõik väikesed. Ehmunult vaatasid nad võõra otsa ja pugesisid nurka.

Laua nurgal põles pisike ümmariku tahiga õlilamp. Vähe andis ta valgust, palju aga suitsu. Laes, põrandal ja nurkades oli pime. Laste nägudel mängisid kollased varjud. Suure punase ahju kõrval istus pingil hall vanamees särgiväel ja tukkus.

Oli nii must, kitsas ja umbne, et Remmelgal esimesel hetkel kippus pea ümber käima. Prillid löid soojas tahma-seks, pisikesed pisarad tekkisid klaasile.

Ta võttis prillid eest ja hakkas neid pühkima. Nurgast aga vaatas tema poole kümmekond ehmunud silma.

Vanamees noogutas tukkudes peaga, nagu öeldes:

„Nõnda, nõnda on meie elu . . . nõnda, nõnda . . .“

3.

— — Nad istusid sööma. Lapsed olid vist juba varemini õhtust võtnud ja lamasid nüüd neljakesi risti ühel süngil. Näha oli aga, et nad ei maganud: nende hallid silmad vaatasid võõrast pool-kartlikult, pool-uudishimulikult. Iga ta liigutuse panid nad tähele, iga ta sõna kuulasid nad teraselt; ja kui suured naersid, siis naeris neistki mõni julgem.

„Või siis teilgi leivakott ühes on,“ ütles kuiv, kolletanud näoga noorevõitu perenaine Remmelgale. „Eks siis istuge ka meie juurde ja võtke, mis Jumal andnud.“

„Mis nüüd Jumal kandimehele annab!“ viskas mees käega, kui õpetaja laua äärde istus. „Kõik on raske vaevaga saadud. Ei anna Jumal meile midagi kergesti. Iga leiva- raasukese pärast murra luid ja vala higi.“

Ärritatult lõi ta suure puulusika külma jahuputru, kangutas suure lahmaka lahti ja pistis selle roidunult suhu. Siis pani ta lusika hapupiimasse, mis seisis puuanumaga keset lauda, ja niisama läks ka piima-lusikatäis pudrule järele.

Kohmetunult sirutas Remmelgaski käe lusikaga pudrukausi poole, ettevaatlikult võttis ta pudrutüki ja pistis suhu. Puder oli liivane ja kibe. Kuid õpetaja sõi edasi, kuigi söömine oli talle vastumeelt: ta ei tahtnud pooleli jätta ega sellega pererahvast pahandada.

Möödus mõni minut vaikust. Tuli värises, õrn suitsuvina kerkis roovikuist ja lauatkükkidest lae poole, mis muutus

ikka mustemaks. Rebenenud ämblikuvõrk rippus tala küljest. Palju nõge oli temasse korjunud, nõnda et ta nagu must riidetükk näis hilbendavat.

Kollased varjud mängisid pererahva kortsunud, ruskeil nägudel. Oleks imelik olnud neid inimesi kõrvalt vaadata, väljastpoolt lambivalguse ringi: suured, karvased, kondised pead, — pikad, kanged, tõmmukas-kollased kaelad, — kõrged õlad ning küüras seljad...

Poolpime vanamees toetus vastu seinale. Ta hall särk oli rinna eest lahti, särki-august paistis veel hallem karvane rind. Sees aga kolises ja kõrises miski, nagu oleks seal isesugune masin käinud ning suur sepikoja lõõts puhunud. Pikad, kõhnad, sinisoonelised käed hoidsid kõvasti suurt puulusikat, värisesid kangesti ja jõudsid vaevalt pudrutüki suu juurde tõsta.

Nii istusid nad seal, — ja eemalt näis, nagu oleks salk nõidu põlismetsa sügavuses salatule ümber mingi tähtsa kallal sõna lausumata ametis olnud: Sammaldunud kivil seisavad kõrged kausid roheline ja halli vedelikuga . . . kõverate muistsete kulpidega liigutavad nõiad vedelikku . . . ussid on kausside ümber kerra tõmbunud... üleval taevas särab üks ainuke täht ja heidab puulatvade vahelt värisevat valgust... On sügav, sügav öö... ja nõiad keedavad elurohtu . . .

Laua ümber istusid aga väsinud, roidunud inimesed. Neil polnud nõiasõnu, et oma viletsat elu ümber muuta. Nagu veskikivi lamas see nende seljas, surus nad maani, ei lasknud hingatagi. Tähtede asemel vaatasid ülevalt ahned silmad ja küsisid: „Kas te mitte liiga palju ei söö? Lähete viimaks veel uhkeks . . .“

„Jah, nii on meie elu!“ üles korruga kandimees otsekui mõtteist ärgates. „Jumal ei anna meile midagi, mitte kui midagi. Oma vaev ja oma higi. Ei anna ta nendelegi, kes kiidavad, et kõik tulevat aina Jumalalt. Seal on kirik'sand,

seal on mõisnik. Ütlevad, et Jumal neile nende hea põlve andvat. Valetavad puha! Kandimees ja moonakas annavad, mitte aga Jumal.“

„Mis sa nüüd ikka!“ hakkas naine rääkima. „Ega sina hooli Jumalast ega kirikust!“

„Kandimees ja moonakas on nende jumalad, kes oma vaesusest annavad,“ lausus mees mõttes edasi. „Aga sellest Jumalast ei hooli nad mitte kui midagi. Sülitavad sulle näkku, — vaat mis!“

„Kurrradid!“ pigistas noorem mees, kantniku vend, hammaste vahelt.

Ta noorevõitu nägu läks vihast punaseks ja ta silmad välkusid. Ainult temal näis veel jõudu olevat vihastuda, veel oma viletsale elule julgelt vastu astuda, veel lootust.

„Nälg on sul nõõriga kaelas,“ rääkis kandimees edasi. „Maalapp — see kui porihaud. Ja selle eest tee kas või aasta otsa päevi ja maksa maksusid. Ennemalt toitis linagi. Nüüd ei saa ka sellest enam midagi. Mõisnik ei lase maha tehagi: kurnavat maa ära! No tohoo kurat säh, kas ma ta siis taeva pean külvama või? Orja, orja ja orja — ja lauldakse veel: „Priius, kallis anne, taeva kingitus“... Vaevle ja vingerda aga selle maailma vägevate jalge all . . . Isegi teises maailmas lubavad nad su keevasse tõrva pista, sest et siin ise ka süüa tahad . . .“

„Oh-oh-oh!“ ohkas vanamees laua otsas valutavat selga painutades. „Mis sa hing teed? Ela ja ära piiksata! Ega vastu hakata tohi, poeg, ei tohi!“

„Noo, seda alles vaatame!“ ütles noorem mees. „Ega siis meiegi viimased sead ole ja nemad taevas jumalad. Kurrrat, kaua sa ennast ikka puua lased! Nende kaelad on niisama jämedad või veel jämedamadki, — kannavad nõõri välja küll . . .“

Ja jälle välkusid ta silmad.

„Mis sa hing teed!“ lausus kandimees. „Jõud ja võim on nende käes. Ei ole sul kohut ega kedagi.“

„Kus sul kohut nüüd!“ ütles vanamees. „Ka mina otsisin noores põlves kohut ja õigust. Sada viiskümmend vitsa sain ainult. Ei suuda nendega maadelda. Kus sa nüüd, väike inimene, suure saksaga kohtusse lähed! Ei tule tollest midagi välja. Kannata parem aga, kannata aga . . .“

„No kaua sa siis kannatad!“ hüüdis noorem vend ärritatult. „Kas kord ometi igavaks ei lähe! Poovad sind kogu su eluaeg, — ära ei poo ka veel: vintsle kui horgi otsas!“

Minutiks oli toas vait. Kostis ainult lusikate ja hammaste klöbin; see oli, nagu oleks lambakari kobinal üle külmunud künni läinud. Viha ning meelegeide välkus kandimehe ja ta venna silmis. Kurja kuulutasid nende tumedad näod. Lapsed aga lamasid hirmust laiade silmadega ja kuulasid ning õppisid — elu . . . Ja otsekui mürki jõid ka nende hinged seda uimastavat viha ja meelegeid juba maast madalast enestesse . . .

„Raske on see meie rahva asi,“ ütles viimaks Rimmelgas. „Oleks laiemal hulgal rohkem haridust ja arusaamist —“

Ta peatus. Kandimees vaatas vihaselt naerdes ta otsa.

„Haridus, arusaamine!“ muigas ta. „Ei tea, millest muust sa siin aru saad, kui et su kõht tühi on. Oh, sellest saab iga tola aru! Aga kust süüa saada — vaat', seda ei tea. Haridus! Haridus olla nüüd kõigile lahti. Mis haridust võib aga vaene saada? Seal“ — ta näitas lusikaga lastereale — „suur on nende haridus? Hahaa! Ei vanasõna valesi ütle: Kes rikas, see tark. Vaesel aga pole rohkem tarkust, kui et ta viis ja viis oskab kokku arvata ja teab, et tal kümme sõrme on, millega peab tööd tegema. Ei ole julgust, ei ole tarkust. Rikas aga oskab sind nõnda nõõrida, et sa arugi ei saa, kuidas su vask-viieselised tema kotti vee-

revad. Vahel hakkad isegi naerma, kui osavalt sind petetakse.“

„Mis sa seal veel naerad,“ lausus perenaine, „kui enesel särki seljas ega putru kõhus pole: paljas ja vaene kui kiriku-rott!“

„Nüüd on leibagi,“ lausus vanamees mõttes, karvast pead kõhnale käele toetades. „Kui mina kasvasin... siis ei olnud. Aganakakku söime . . . ei olnud sedagi niipalju, et kõhu oleks täis saanud. Olin peres karjas . . . vald pani . . . ei olnud isa ega ema. Perenaine saatis mind ahju aganakakku matiga välja tõstma: oli nii rabe, et muidu ei saanud välja võtta . . . kuiv ja kale oli. Minul kasukas seljas, vöö peal. „Miks sa kasukaga ahju lähed?“ küsib perenaine. „Et lämmi manu ei tuleks,“ vastan ma. Ise aga toppisin põue ahjus aganakakku täis . . . sai paariks päevaks karja juures võtta. Nälg oli muidu . . . nälg . . . Nüüd on leiba, lapsukesed . . . leiba ja kartuleid . . .“

„Ei tea, kas need leivad ja kartulid sulle taevast sajavad!“ viskas kandimees käega. „Selle leiva ja nende kartulite eest murdu mõisa väljal päevi tehes kas või pooleks.“

„No siis aja end kord ometi sirgu!“ ütles noorem vend. „Nemad käänavad su kas või umbsõlme, kui aga järele annad.“

„Sõlme käänavad, lapsukesed,“ mõmises vanamees, „sõlme, nii et oimugi ei liiguta. Mis sa seal veel sirutad! Nende käes on kohus ja õigus. Kes saksa vastu tohib? Ei tohi, lapsukesed, ei tohi . . .“

Noorem vend tahtis nagu midagi öelda, viskas aga siis pudruse lusika vihaselt lauale, istus nurka ja hakkas pastlanööre harutama. Uksteise järel langesid mudased suuad põrandale, siis pudenesid ka mustad jalgrätid maha.

Laste uudishimulikud ning kartlikud silmad ei välkunud aga enam; lapsed magasid . . .

Enne magamajäämist tõusis vanadel jutt uuesti.

— — „Eh, vahel tuleb mõttesse,“ lausus kandimees, „et viskan siin kõik maha, reisin Siberisse, otsin enesele tüki maad ja elan kui inimene kunagi. Aga need täid ripuvad mu küljes.“ Ta tähendas naisele, lastele ja vanamehele. „Üksi oleksin ma, — ammu oleksin juba siit kadunud. Aga kuhu sa säärase karjaga lähed? Reisurahagi pole. Ise roomaksin kas või käpuli pärale, aga mis peavad nemad peale hakkama?“

Kõik olid juba pikali heitnud, lamp kustunud; õhus tundus petrooleumivingu.

„Kui kord juba seal oled,“ unistas kandimees edasi, „ei siis ole enam midagi viga. Maa saad hinnata. Kroonu aitab majad üles ehitada. Metsad kubisevad metshobustest: püüa aga kinni ja pane adra ette. Soldatiks enam ei võeta. Mõni leiab maa seest kulda, nii korraga rikas mees!“

Remmelgas naeratas oma asemel.

„Ega see Sibergi töötatud maa pole, mis piima ja mett jookseks,“ lausus ta.

„Eks seal ikka parem ole kui siin põrgus!“ vastas kandimees.

„Hingemaa on seal, lapsukesed . . . oma maa! . . .“ lõõtsutas vanamees.

Tundus, kuis ta hää sisemisest liigutusest värises, nagu oleks ta midagi õelnud, mida eluaeg hinges kandnud, oma kõige kallima, kõige suurema mõtte. Hingemaa! Misuke sõna, mida ta kõik tähendab! Ta tähendab hobust, lehma, oma peavarju, vabanemist maksudest, vabanemist raskest orjusest . . . Hingemaa! Misuke kurvatooniline sõna, mis kõige raskemil ikalduse- ja mure-aastail kui leinakella hää on üle kodumaa kostnud! Lapsed jooksid särgiväel külatanumais, — räägiti: „Kui isa saab hingemaa, siis ostab

mulle saapad ja ema teeb püksid.“ Lapsed sirgusid, käisid mõisat orjamas, — räägiti hingemaast. Inimesed said vanaks, surid, — viimne õhkamine oli aga: „Hingemaa!“ Terved põlved kasvasid ses lootuses üles, et kord tuleb „kroonu maa“. Uskugi vahetati, et aga maad saada.

„Hingemaa!..“ ohkas vanamees. „Ära läheks siit... Siberisse... Krimmi... Samarasse... Oleks aga jõudu!.. Oma põld oleks, ei oleks mõisnikku... Oh-oh-oh!.. Eluaeg olen oodanud... Ei näe vist silmad teda... Aga küll ta tuleb, kui kuningas kuulda saab, et meil nii suur viletsus on... Tarvis oleks Peterburisse minna õigust otsima... Aga või kes see seda talupoega laseb Peterburisse?.. Ei lasta, lapsukesed, läbi pekstakse...“

„Kes see nüüd ikka peksma hakkab!“ ütles kantnik. „Aga või mis kasu sealt Peterburistki tuleb: saksad seal niisama kui siingi. Kuid siit oleks tarvis ära minna: viletsus kasvab siin üle pea. Igaüks, kellel kõvem kõri, see on su käskija.“

„Ei tea, mis sa Siberiski peale hakkad!“ lausus noorem vend. „Küllap sealgi käskijaid leidub, — ära karda, et puudus tuleb! Ega sa sealgi ole veel maailmast välja pääsenud. Mine sinna maailma taha võõra rahva sekka, — kas seal parem on nälga surra kui siin? Parem võta siin teivas pihku ja katsu, kas saad enesele süüa või mitte!“

Pimedas toas oli vait. Õhk oli raske, aurune, sumbunud.

„Aga mis sa siin teed?“ ütles siis jälle kandimees. „135 rubla võtab ta aastas renti, 20 vakamaad on põldu. Päevades tasu talle see raha ära. Kas see päevategemine nali on! Naise päev maksab 30 kopikat, mehe oma 40 ja 45. See on raskel suvisel tööajal, päikese tõusust loodeni, 17 tundi, rohkemgi veel, ja kui jaotöö, siis murrad ka õösi pimedas. Ja ega sa ometi siis lähe tööle, kui ise tahad, vaid siis, kui tema kutsub. Enesel seegi viljanatuke

variseb maha või hein kopitab ja põleb luhas, sina aga kõmbi mõisa poole, sirp või vikat õlal...“

„Tuled koju,“ lausus naine vahele, ja pisarad kostsid ta hääles, „süda tõmbab valust kokku, kui oma põllulapikest näed. Tööd teed sa selle viljavähekese eest, nii et küünte alt peaks veri tilkuma, aga oma silma all läheb see vili hukka. Tänavu aasta oli: Oder kasvas õige kange, mäel pani mahagi. Aga mis tast sai! Pani maha, terad pudenesid, hakkasid uuesti kasvama, ja viimaks ajasime kui sõnnikut hunnikusse, tegime tööd, nutsime ja palusime Jumalat...“

„Ja vandusime!“ lõpetas kandimees. „Mis Jumalat sa siin veel palud, kui näed, et ta ainult rikast aitab ja sinul viimse suutäie käest võtab!“

„Mis sa nüüd jälle!“ õhkas perenaine. „Mis see ikka aitab! Oled juba kord vaesusele ja viletsusele müüdnud. Ei ole sul kuskilt abi...“

„Müüdnud?“ pööratas noorem vend. „Ei tea, kes mind siis müünud on? Ehh, kurat!...“

„Jumalast on puha... Jumalast on rist peal... Jumalast on saksad...“ oigas vanamees. „Jumalast... patu pärast...“ Vanakese hääl kustus sosinaks.

Keegi ei vastanud talle enam. Igaühe ajus pöörles pime, raske küsimus: miks on elus nii palju vaeva, viletsust, nälga?... kudas see ometi lõpeb?... kas pole siis lootust enam millelegi?..

Mõte pöörles ja põletas, aga ei olnud kedagi, kes oleks nendele rasketele küsimustele vastanud. Mõte pöörles ja põletas, kuni laiali veeres ja kustus. Väsinud inimesed jäid magama.

Ainult Remmelgas käänles ühelt küljelt teisele, haududes üht ja sama mõtet. Aga ta nägi, et kandirahvas temast ega tema neist aru ei saanud.

Milles on selle viletsuse põhjus? päris ta unine aju. Kas on nad selle üle kunagi järele mõtelnud?

Mõisnik nõõrivat. No kas ta siis metsaline on, et tal inimese südant pole! Kantnikud võiksid ta kord eneste poole kutsuda ja näidata: Vaadake, härra, nii vilets on meie elu, nii raske on meie orjus ja nii sandid on meie põllud, — kergendage teie, sest muud kergendajat meil ei ole! Kas ta siis selle järel ka ei peaks aitama! On ta ju ometi inimene! Ta võiks ju end ka kandimehe seisukorras kujutleda. Siis hakkaks tal hale meel, ta jääks mõtlema ja aitaks viimaks tõesti...

Vaja oleks mõisniku ja ta sulase vahel rohkem läbikäimist, sõprust, seltsimehelikku vaimu, — elavad nad ju mõlemad ühest ja samast põllust... Haridust ja iseteadvust oleks tarvis, — see on peaasi... Siis muutuks asi, siis jätkuks kõigile leiba ega oleks enam vaesust ning viletsust...

Ikka roosilisemaks muutusid Rimmelga mõtted, ja nii kerge näis olevat korruga maailma ümber pöörata, — ainult tahta oleks tarvis! Viimaks aga ujusid mõtted korratult peas laiali, ja mees jäi sooja ahju kõrval magama.

Umberringi hingati raskelt. Lapsed sonisid läbi une.

Tunni või poolteise pärast ärkas Rimmelgas äkki ja sirutas. Uni oli raske, haiglane olnud, kondid valutasiid.

Läbi neljanurgelise akna paistsid kaugelt üksikud kollased tulukesed kui pisikeste tontide silmad keset põhjatut kuristikku. Seal neis onnikestes oldi veel üleval, tehti veel tööd...

Misuke sügav, pilkane sügisöö! Kuski mudalagendikul istuvad inimesed valutavate selgadega ja teevad tööd... et ainult oma kõhtu täita... seda ahnet, mõõtmatut kõhtu...

Rimmelgale näis, nagu oleks kogu maakera pind ääretu mudalagendik. Sel lagendikul seisavad pisikesed savionnid punakas-kollaste akendega. Mustast, tühjast taevast niriseb

külma vihma. Maas läiklevad aga suured mudaloigud, ja onnides kollase tule valgel küürutavad inimesed...

Ikka sajab vihma... ikka värisevad ja vabisevad kollased tulukesed... ja igavesti teevad inimesed tööd...

Kui Rimmelgas teist korda virgus, olid tuled lagendikul juba kustunud, metsa tagant tõusis kuu — kollane — verine — nagu metsalise silm, ja ta luuras, kas veel mõni elab... Rimmelgal oli hirm, ja ta arvas nägevat, kuis see metsalise silm ikka lähemale ja lähemale tuli, ja nüüd oli ta juba otse selle mudalagendiku kohal — kollane — verine...

5.

Kui taevaskakas valgemaks lööma, tõusis kandimehe pere jalule. Kõik olid veel väsinud, roidunud, unised. Nohisedes ja urisedes kisti narmendavad, poolmädad riidehilbud selga, mähitigi mudased räbalad jalge ümber ja nende otsa topiti lapitud pastlad.

Söödi sedasama, mis eilegi. Noorem vend viskas kirve õlale ja läks kuhugi tööle. Ka kandimees võttis leivakoti selga ja astus mõisa poole: olid veel viimased päevad teha.

Rimmelgas läks temaga kaasa, — oli ühine tee.

„Eh-eh, seda elu!“ ohkas kantnik ja kergitas leivakotti õlal. „Nõnda ta läheb, aga paranemist ei näe kuskilt. Hommikust õhtuni, õhtust hommikuni, kuni viimaks pikali langed ja — kärvad! Uut ega paremat ei tule midagi.“

„Siin on need põllud,“ algas ta natukese aja pärast uuesti ja näitas käega üle lagendiku. „Nagu sea songermaa. Kevadel ja sügisel ei kanna jalga, külvates vajud põlvini sisse. Ega ta muidu oleks kandile antudki, kui poleks nii vilets. Aga pead pidama, kui ei taha nälga surra.“

„Kas ei saaks mõnd teist ametit... ükskõik, mida... mis oleks aga kergem ja kasulikum?“ tähendas Rimmelgas.

„Teist? Mõisa moonakaks saaksin veel, mujale mitte kuhugi. Sinna aga lähen alles siis, kui nõör on poomisest kaelas... Kui inimene hakkab kord juba pärimäge minema, siis ei aita teda enam kurivaimgi endisele järjele. Te ärge arvake, et ma kogu eluaeg olen kandimees olnud. Ei ole. Olin kord ka renditalu peremees. Naisega sain paar-sada rubla ühes, oli ka enesel poissmehe-põlves natuke kogutud. Selle rahaga võtsingi talu. Kuid mis sa maidaga teed! Rent kõrge, vili odav, ikalduse-aastad... Kolm aastat maadlesin ära. Siis polnud enam muud järele jäänud, kui ainult osa talukraami. Ei olnud midagi teha, — asusin kandikohale. Siin orjad päevast päeva ja aastast aastasse, kuid näed, kuis ikka vaesemaks ning viletsamaks jääd. Talu loomad on ammu kadunud, reed-rattad kaovad, isegi riided seljas kuluvad räbalaiks, — uut aga pole enam kuskilt võtta. Vaesus tuleb! Purele kas või hammastega vastu, — tuleb aga teine ja tuleb! Miski ei aita. Tunned, nagu vajuksid aegamööda rappa, rabeled ja kisendad vastu. Rabelemine ajab veel sügavamale, appi aga ei tule keegi...

„Kaua siis nii peab vaevlema?“ lausus Rimmelgas mõttes. „Kole lugu, tõesti kole!“

„Kaua? Moonakaks tuleb viimaks ometi minna. See on aga viimne koht. Ei sealt enam välja saa, sinna oled nagu tinutatud, või kui lähed, siis ainult veel vaestemajja, — kui vald võtab... Omale jalale sealt enam ei pääse. Praegu olen siin veel kandimees, olen veel nagu vana usu peale. Teises kohas ei suudaks sedagi olla. Ei usalda ennast sellepärast enam liigutada.“

Mehed sammusid mõttes rööplikku teed mööda hommikuhämaras.

„Praegu mõtleb mu vend veel nii mõnegi asja peale,“ ütles kantnik jälle. „Las aga saab vanemaks, võtab naise, tuleb pere, tervis kaob — küll siis näeme, kui kaugele

tiivad kannavad! Moonakaks läheb tema nagu minagi. Kuhu sa kahe palja käega ikka jõuad!“

„Kas ei paraneks siis lugu, kui kergemini maad saaks?“ päris koolmeister.

„Eks muidugi paraneks. Aga kust ja kuidas kergemini? Jõudu on ikka tarvis. Osta ma ei suuda. Rentida? Noh, mina ju praegu rendin. See pole rentimine, see on võllas kõlkumine! Ostmiseks on palju raha vaja; rentimisega oleks teine lugu, kui aga maksud oleksid teissugused. Räägitakse, et kui saaks kroonu käest rentida või kui mõisniku rendimaksud oleksid kuidagi seadusega määratud, — siis ikka kergem oleks. Niisama ka hingemaa... eks ole teda oodatud küllalt... Kuid kes õige annab!..“

„Ei tule tollest hingemaast midagi välja!“ viskas Remmelgas käega. „Kui ta ka antaks, ega ta kedagi ometi elata! Seal nälgib praegu kogu Venemaa ühes kõige oma hingemaaga! Setudel on ka hingemaa. Miks nad siis meie juures käivad narusid korjamas? Meil poleks enam kuhugi pottidega kauplema minna. Ei suuda sel hingemaal elada ega surra.“

„Küllap teda siis liiga vähe on, või on maksud liiga kõrged,“ arvas kantnik. „Aga kõneldakse — Siberis... Vaadake, seal saada inimene alles elada! Vahest, kui enam muu ei aita, lähen isegi viimaks sinna... Kui aga jõudu oleks!.. Ei suuda kuidagi päralt saada...“

Mehed sammusid sõna lausumata edasi.

Pime, näriv, aastatepikkune näljamõte pöörles ja keerles kantniku pulstinud peas ning otsis pääsu. Aga seda polnud. Kohutavana viirastus silma ees moonaka põli ja vaestemaja. Neist mööda pääseda pole võimalik. Ehk vahest siis... kui ühel heal päeval koorma alla jääd... või mõisa adra taga hobune su surnuks lööb... või tuleb ise mõni äkiline surm ja teeb korraga otsa peale... nagu rabandus või lendva... Aga siis läheb pere maailma mööda laiali...

naine koltub vaestemaja seina najal... lapsed paneb vald karja... vanamees sureb kuski maantee kraavis... Ka naine sureb... lapsed kasvavad suureks, on noored ja julged, asutavad oma elamist, mõtlevad pilvedele lennata... aga ei, — seesama kandikoht, töö, vaev ja viletsus ning viimaks vaestemaja ootavad neidki... Ja nii edasi... nagu öeldud: „Orjaks oled sa loodud ja orjaks pead sa jääma“, või jälle: „Kes on pandud orjama, see“... ho-ho-hoo!.. „orjaku heameelega“... Põlvest põlve, igavesest ajast igavesti...

„Nõnda!“ ütles kandimees korraga, mõtteist ärgates. „Kas tuleval jüripäeval veel siin olen, seda ei tea. Härra ähvardab renti peale panna. Räägib, et meie olevat rumalad ja laisad ega tulevat sellepärast läbi. Ähvardab kandimajad maha lõhkuda ja maad mõisa kätte võtta. Aetakse meid kolmteistkümmend perekonda maailma mööda laiali. Uut kohta enam võtta ei jõua. Vend tahab ka ära linna minna, — ehk saab vabrikusse. Taevas seda teab, mis tuleb! Mõistaks veel midagi, otsikski. Kuid mis sa, pime ja rumal inimene, teed: oled ainult oma nurka, oma aiatagust näinud, ei oska kuhugi poole pöörduda. Võib-olla on mujal maad paremad, rendid odavamad, — kuid kes seda sinule ütleb!“

„Oh, mis see mujalgi!“ ohkas Rømmelgas, kellesse nakkus kandimehe lootusetu meeleolu. „Kus pole meid, seal on hea.“

Mehed astusid jälle vaikides edasi.

Hommik koitis. Vihm oli öösi üle jäänud. Igal pool läikisid laiad lombid. Kõrrepõllud ja künnimaad nõretasid veest. Raagus mets seisis norgus. Kuuldus, kuis keegi märjas lepikus noori võsusid raius.

„Näe, siin on meie küttemets,“ algas jälle kandimees, näidates käega pöösaste poole. „Mõisa poolt saab kolm süllda hagu, enamasti lepa- ja haavavõsu. Jalal seisab, — toores; raiud maha, paned virna, — hakkab kopitama,

mädaneb, — ära ometi ei kuiva. Mis sa teed säärase asuga! Paned paja alla, — susiseb ja ajab pilli ainult, aurab ja annab suitsu. Tuleb nii välja, et küta rehi, aja haod parsile, kuivata ära, ja alles siis võid samade hagudega reht kütta, et vilja kuivatada. Nali ainult ja muud midagi. Kaevaku siis mõisnik, et kantnikud metsa varastavad! Mis sa muud pead tegema, kui ei taha ära külmuda!“

„Kas siis muidu kuidagi ei saa... õigusega?..“

„Õigusega! Kirikus loetakse küll: „Sina ei pea mitte varastama!“ Aga ega kandimees läinud säärast käsku tegema! See on mõisahärra tehtud. Uks petab ühte, teine — teist. Mõisnik koorib mind, eks mina vasta siis samaga. Teda peetakse koorimise pärast osavaks majapidajaks, mind aga pannakse varguse pärast vangi. Muud vahet ei ole. Ütlevad aga ja hirmutavad, et pärast surma tulla kõige kurja eest kuri nuhtlus. Kes seda nüüd teab, mis seal tuleb, — või toda keegi on näinud. Aga ühte peab ütleva: kui seal tuleb, siis peaksid seda need hirmutajad küll kõigepealt kartma. Ei näi aga nii olevat. Vaat', see paneb sind ennastki kahtlema.“

„Kuid usk...“ algas Rimmelgas.

„Mis see mulle head on toonud? Või ta süüa annab? Uskuda ja käkused täita võib see, kellel on, mida suhu pista. Aga meie...“ Kandimees viskas käega. „Minul pole aega oodata, kuni saan taevas kõhu täis. Mina tahan juba siin maa peal süüa!“

Mehed olid teelahkmele jõudnud.

„Jällegemiseni siis!“ ütles Rimmelgas.

„Kus me veel teineteist näeksime!“ lausus kandimees, ulatades oma rusket, krobelist kätt. „Eks aga jumalaga pealegi... Iga inimene läheb ise poole, igapähe oma tee... Jumalaga siis, jumalaga...“

Ilm oli juba õige valge.

Rimmelgas astus jõudsalt sammul mööda mäenõlva-

kut üles, ikka roosakamaks lööva taevakaare poole, ja mõtles oma noorele elule ning küürakale kandimehele. Mida kaugemale ta läks, seda enam vabanes ta sest raskest tundmusest, mis oli surunud ta südant kandimehe seltsis. Siin on mingi eksitus, mõtles ta, mingi väär arusaamine elust. Kuid sest eksitusest peab üle saadama, peab võidetama need kurvad valestimõistmised! Elu muinasjutt muutus ikka heledamaks, ikka kaasakiskuvamaks, ja mees mõtles, et kas maakeral siis tõesti obadust ei ole, mille varal võiks teda üles tõsta.

Ta meelde tulid kandimehe sõnad: „Küll näeme, kui kaugele tiivad kannavad! Kahe palja käega ei suuda midagi teha.“

Rumalus! Peab suutma, peab! Mistarvis nõnda vingerdada? Peab suutma, peab!

6.

— — Aga kokku said nad ometi kord. Ainult kaks-kolm aastat oli kulunud. Nende magamisasemed olid otse kõrvu. Mitu päeva olid nad juba koos elanud, ilma teineteist tundmata. Uhel õhtul istusid nad mõlemad aknal ja vaatasid läbi roostetunud raudade välja linnale, kus valitses juba vali ning tuisune tali. Seal ütles kandimees:

„Kas te ei käinud paari aasta eest Kurukalmul koolmeistrikohta otsimas?“

„Käisin küll. Mis siis?“

„No jaa! Mulle näis juba algusest saadik, nagu oleksin teid varemini näinud. Te olite siis minu juures öömajal.“

„Mis? No vaat, see on alles kokkujuhtumine!“

Ja kogu selle päeva õhtu ja veel mitu päeva pärast seda oli neil palju, palju juttu.

— — „Vaesus ja viletsus läks ikka suuremaks,“ kõneles kandimees. „Paljud rääkisid, et saab maad, jagatakse

mõisaid. Olime meiegi kihamas: tahtsime maad! Kuidas sa, hing, elad ilma maata! Põllu-inimene oled, ega sa siis jänese kombel haavakoort näri ja sellest ela! No mõtlesime meiegi, et kui tuleb maa, ega siis pole enam mingit häda. Läksime mõisa, ütlesime härrale, et vaata, jaga maa ära! Mis sul temast niigi kasu, — varandust nõnda, et sead magagu paberrahas. Meie aga ei tea, mida suhu või selga panna. — Ütles, et ega mul tolle vastu suurt ei olegi, aga laske ma mõtlen veel. Mõtles teine ja mõtles, aga kahe päeva pärast oli kümme kasakat mõisas. Sügasime siis kõrvatagust: No kurat su sisse! Ega sina heaga küll anna! Niikaua lubad, kui jõud meie käes; oled aga sina võimumees, siis pühi suu puhtaks. — No arvasime ja arvasime, et kui sa, sunnik, ei anna, ehk siis annab kroonu või võtame ise.

„Pääses siis mujal jaht lahti, läks puha kui suits. Tuli meilegi salk mehi, — muusikapoisid ees, teised ratsa taga, punased lipud seljas, laulavad:

Mõisad põlevad,
saksad surevad;
mets ja maa on meie oma...

„Lõid keldris viinavaatidel põhjad alt, kopsisid sakste majas asjad puruks ja pistsid tule otsa. Ise aga läksid jälle lauluga minema.

„No mõtlesime siis meie, et ega paremat aega ikka tule: saksad on läinud, mõis on üksi, — jagame maa ära. Kui kroonu kord jagamisega meile jõuab, on vahest kevad ammu käes, ei saa enam õigel ajal vilja maha teha. Või kuidas selle kroonu jagamisega õige on: kas tema teab, kui palju kellelegi tarvis läheb või missugune tükk on parem või halvem; tuleb veel tüli ja pahandust; parem teeme ise asja ära. Läksime siis väljale, jagasime maa ära, panime kupitsad üles: vaata, Jaak, see saab sulle, aga see, Märt,

sinule... No hea oleks olnud, ega nuriseda midagi, kui ilma saksuta ja maksuta, — mis sa veel kaebad!“

„No millega lugu lõppes?“ päris Rimmelgas.

„Millega ta siis lõppes! Teisel päeval tuli sõjavägi. Minu vend poodi üles; kaks meest lasti maha; teistel võeti kuklast kinni ja valati igapähele oma paarsada ära. Mitmed on veel praegu siin kinni. Seal nüüd on su hingemaa! Tarvis teda ju on... oi, kui tarvis! Aga kuidas sa ta kätte saad?“

„Milles teid siis kõiki süüdistati?“

„Meie olevat mõisa põlema pannud, olevat mässajad! No mis mässajad meie oleme? Maad tahame ainult! Tavas halasta, — inimene tahab süüa, no kust sa seda süüa võtad? Ei tohi süüa tahta, — oled mässaja...“

Ja kogu õhtu kuulas Rimmelgas kandimehe kurba õhkavat juttu maast, et seda ikka tarvis on, aga kuidagi kätte ei saa... Mõlemad lamasid nad kõrvu ja vaatasid vangikambri tahmase lae poole. Ja kui nad vait olid, siis mõtles kumbki neist oma murtud, puruks tallatud elule ning tumedale, etteaimamata tulevikule.

„Mispärast siis teid siia toodi?“ küsis kandimees Rimmelgalt unetul ööl, kui hinges tundus äramõistmatult igav ja tühi.

„Eks ole minagi „mässaja“!“ naeratas Rimmelgas kibedalt. „Mõtlesin palju teha, kui koolmeistriks sain. Kuid mis sa teed, kui käed-jalad kinni! Igal sammul seisid mul inspektor ja pastor, käskkirjad ning keelud ees. Saadeti ühelt kohalt teise kui pidalitõbist. Ära tahtis neelata kogu see mülgas. Sain viimaks aru, et ei suuda siis rahvale valgust anda, kui sa ei tohi, kui seda ei taheta. Siis hakkasin teistmoodi tööle ja... nüüd olen siin...“

Mõttes lamasid mehed vangimaja õlgkotil, kuhu imelik saatus oli nad kõrvu pannud.

Hämar on vangla, igav ja tuim ta elu. Kõik igatsused kustuvad, inimene vajub ikka madalamale ja madalamale. Igav on nii elada, — päevad ööde taolised ja ööd päevade sarnased. Siin ootad muutust, — kas või ka halvema poole, — kui see aga muutus on.

Vangid ootasid, ja muutused tulid.

Remmelgas, kes nõnda armastas vabadust ja valgust, saadeti kaugele põhja poole, kus on nii külm, et seal ka kõige palavamad soovid peavad jahtuma.

Põline põhjamaa mets kohab lõpmatut lugu kõigest sellest, mis ta oma pikal eal on näinud. Aga ühe uue loo teab ta nüüd: see on lugu neist elujulgeist inimestest, kes taigas teeta ja sihita ümber uidavad või kaugelt külmade maalt läbi taiga oma vangikohast lõuna poole põgenevad...

Uhel hommikul koidu eel toodi ka kandimees vanglast välja, ja inimene, kes kogu oma eluaja maad oli igatsenud, sest et ta mitte jänes polnud, kes haavakoorest elab, sai viimaks ometi maad, ometi kord!

Seitse jalga pikkuselle,

neli jalga lai — — —

— — — — —

Ei, ei, kes neile nii palju maad andis: neid aeti kolm meest ühte hauda...

1903—1906.

VABADUS JA SURM.

1.

Kuu tõusis müüride tagant. Teravad mustad varjud lõikasid neljanurgelise kivise õue kaheks. Ümmarguste kivide vahel tärkas noor kevadine haljus. Õrnad haiglased varred küünitusid üle päevapalavusest hõõgivate kivide ühte — otsekui ulatades tervitavaid sõrmi sõpradele.

Rannus lamas kõrgel lae all kitsa akna ees ja vaatas välja. Täiskuu piimane valgus paistis ta näole. See oli kõhn mees, harva punase habemega, hallides vangirõivastes. Ta hingas pikalt maakivi külma lõhna ja vaatas, kuis taevas mustaks muutus ning roosa kuu kerkis.

Ta oli juba kogu õhtupooliku siin lamanud, keha peidetud kasehalgude all ja pale pöördunud õue poole, mis paistis talle kitsast aknast kui pilust. Ta oli näinud end otsitavat kõigil pool, ta kuulis vanglaülemat vanduvat ja nägi vahtisid süüdlastena kuklaid hõõruvat.

Nad olid kuni pimedani askeldanud ja riieldud. Nad avasid ka puukeldri ja otsisid teda siit. Ta kuulis neid all halge heitlevat ja temast rääkivat. Ta süda oli hirmust lõhkemas. Ta surus rusika suu ette, et mitte kisendada. Ta kartis oma südametukset kogu puupinu raputavat.

Kuid nad ei leidnud teda! Kolinal löid nad ukse jälle lukku. Ta nägi neid õhtuvidevikus nõutult keset õue seisvat: karata õuest, mida neli müüri kui kaevuseinad piira-

sid ja millest viis välja ainult üks igavesti valvatud kangialune, see pidi ime olema!

Kõik oli ta kaalule pannud, isegi oma elu. Täna või mitte iialgi enam! Homme ei lamaks ta siin enam vabade liikmetega. Sest õhtu eel nägi ta seppi raudadega õues käivat. Homme taotakse raudu ning needitakse ahelaid. Ja ülehommeks algaks Siberi tee.

Sest vald oli ta ära andnud. Oh, kuidas ta tudisev emake sõrmi läbi trellvõrkude ta poole sirutades sosistas, kuis ta vallamajas kogu ees oli neid palunud, kuis ta kohtumehe hobuse kõrval oli joosnud — vanad juuksed lahti ja käsivarred välja sirutatud! Kuid nad lubasid ta ära.

Rannus lamas, rusikad vastu hambaid vajutatud. Ära tahtis ta siit minna ja neile kätte tasuda, viimasele kui ühele! Nende karjal tahtis ta maod maha lasta, nende hoonetele tule nurga alla pista ja nende paremate hobustega Pihkva poole kihutada!

Iial polnud ta nuhtluse üle nurisenud. Ta oli kurja teinud ja nad olid teda karistanud, — ta mõistis seda. Kuid nüüd oli see ülekohus. Kas oli ta midagi võlgu jäänud, et nüüd ülimäärast anti? Kuhjaga oli ta kõik kätte saanud! Küllalt ja enam ja üleliigi veel!

Ennem tahtis ta hukka saada, kui igaveseks kõik lootuse kaotada ja sinna hauda langeda, kuhu nemad tõukasid. Selle mehe jälgedes tahtis ta käia, kelle teod sosinana ühest vangide põlvest teise ulatusid, otsekui mälestused suuremaist aegadest.

Mis oli tema võrreldes tolle mehega! Kõrgele paerannale oli ta tuletorni ehitanud. Sealt oli ta tormiseil sügisõil veripunast valgust vahutavaile laineile langetanud ja laevu nagu ämblik oma võrku meelitanud. Mõök verises käes ja süsimust habe tuules lehvimas, — nii oli ta lõõtsuva mere rannal seisnud.

Ses vangikojas, nüüdses halukeldris, oli ta siis istunud, raudvõru kaelas ja jalad ahelas. Kaua oli ta istunud ja siis põgenenud. Nagu Simson oli ta ahelad murdnud ja raudsed rusikad seinasse löönud. Õhukese paekorra alt oli ta leidnud muistse salakäigu. Ta oli selle murdnud ja läinud.

Õhtuti plekkklambi kollases tuikes naridel lamades arvasid vangid ta jalgade raudset mürtsumist alt keldrist kostvat. Sügisetuul löi rabisedes ta pikka habet vastu trelle, ja ta näis neid väljas hüüdvat julgetele tegudele, aastasad surematu nagu Igavene Juut.

Ja selle mehe kombel tahtis Rannus õnne katsuda! See mälestus hirmutas ja lohutas teda. Ta oleks tahtnud jalad ta jälgedesse panna ja sõrmedega samu kive müüris kobada, mida oli puutunud kord meriröövel. See oleks talle õnne toonud — viletsale ja vigasele.

Palaviku-uduste silmadega vaatas ta tühja õue. Ta mõtted jooksid noberuttu, ta unistused leekisid. Kuu tõusis ikka kõrgemale ja kõrgemale, — näis, nagu oleks keegi läinud ähmase laternaga üle sinimusta öise taeva.

Kui unes luges Rannus tunnikella kaugeid hääli. Ent siis jahmatas ta: juba kesköö, ja tema oli alles siin, teekonna algul, kõik muu kui vaba! Kas polnud see ükskõik, kas lamada oma kambris naridel või siin halgudel, et homme uuesti nende kätte langeda?

Ta tõusis istukile, ettevaatlikult halge enese pealt vee-retades. Pinu ulatus nii kõrgele vastu võlvi, et püsti ei võinud tõusta. Ta vaatas enese ümber: Kelder oli kottpime. Vaevalt nägi ta akna suus kasetohikut valendavat. Ümber oli hauavaikus.

Ta hakkas kätel edasi roomama, igal minutil peatudes ja kuulatades. Ta kuulis ainult puru rabinat, mis halgude vahel allapoole rappus. Siis korraga tabasid ta sõrmed tühjust. Ta pööras enese ümber ja istus riida servale, jalad üle ääre alla.

Ta kuulatas jälle silmapilgu, aga kõik oli vait. Siis hakkas ta riida servast sõrmedega kinni hoides alla las-kuma, jalgadega alust tunnustades. Ta varbad puutusid alu-mise riida halge. Ta hakkas sealtkaudu nagu treppi mööda alla astuma. Riit nagises ning õõtsus ta all.

Korraga komistas ta ja haaras kätega hirmunult kõr-gemast riidast kinni. Samal hetkel libises halg tema alt, veeres riita mööda ühelt halult teisele mürtsudes alla ning langes kolinal kivipõrandale. Rannus kükitas nagu jalust rabatud maha ja pistis käe, mille vastu riita oli veri-seks lõõnud, suhu.

Nii istus ta tüki aega põialt imedes ja pärani silmil pilkasse pimedusse vahtides. Ta vabises üleni hirmu pärast. Ta ei usaldanud oimugi liigutada: Kuhu ei võinud see kolin küll kosta! Vahid pidid seda läbi lahtise õhuakna koridoris kuulma, ja nad võisid isegi vahikambris sellest mürtsest ärgata.

Ta ootas kaua liikumata. Aga kõik jäi vait. Siis tõu-sis ta ja hakkas värisevail põlvil üle lõhutud haluhunni-kute, redelite ja laudade kobama. Ta liikus nagu kodukäija kottpimedas salakäigu ukse poole, mille põõnad ta oli kord halulõhkumise ajal üksi jäädes läbi raiunud.

Ta tungis lapiti seinä ja riida vahele. Ta jakk rabises vähe vastu krohvi ja halge. Ta kobas kätega ringi ukse ümber, leidis põrandal puruhunniku ja kaapis selle sõrme-dega eemale. Siis kangutas ta tammise ukse poikvile. End kokku tõmmates surus ta oma luise keha praost sisse.

Ta peatus ukse taga, tabatud ääretust pimedusest ja jäisest külmusest. Ta kobas särgipõuest küünlakännu ja süütas põlema: ta seisis kitsa käigu alguses, mille lakke pea ulatus. Otse jalge ees algas telliskivi-trepp, — selle varisenud astmed kadusid hämaruses nagu maa-aluse jõe hallides lainetes.

Küünalt peos hoides hakkas Rannus treppi mööda alla laskuma. Ta käsi värises ja põlved vabisesid ärevusest, nii et raske oli käia. Õhk hallitanud müüride vahel muutus ikka jahedamaks. Mõnekümne astme järele lõppes äkki trepp ja algas lüngi allapoole minev käik.

Rannus sammus kähku pärimäge alla, nagu inimene, keda seljast lükatakse. Ta vigane jalg võttis suuremaid samme kui terve. Ta põial hakkas jälle verd tilkuma, ja ta pistis selle suhu. Nii loopas ta ühtesoodu edasi, üks käsi suus ning teises küünal.

Aja jooksul muutus käik. Laskus jäi vähemaks, mudane põrand jätkus peaaegu tasaloodis. Seinad, mis alguses olid krohvitud, muutusid nüüd konarlikeks. Käik oli lihtsalt läbi paekorra murtud, ilma seinu silumata. Siin-seal rii-vasid teravad kivinurgad Rannuse õlgu ja ta pidi ettevaatlik olema, et konarlikul põrandal mitte langeda.

Ta läks kaua ja ta hoog vähenes. Siin-seal tegi käik käänakuid, ja ta pidi ümber teravate nurkade pöörduma. Ta peatus vahetevahel minnes ja vaatas üle õla taha, kuid ei näinud midagi: kaks-kolm nõrka küünla kiirt tungisid tema ja seina vahelt läbi ning valgustasid hämaralt müüri konarusi.

Siis hakkas käik äkki laienema. Mõne sammuga oli Rannus ruumis, mis oli pisikese toa suurune, ja otse ta vastas seinas mustasid kaks käigu suud. Ta jäi jahmatades seisma: millist käiku mööda pidi ta minema? Kumb oli lühem? ja kuhu viivad nad välja?

Ta seisis minuti mõttes. Tõusis kahklus ja sellega ühes jälle ärevus. Ometi ei võinud ta kaua kahevahel olla. Ta valis parempoolse käigu, mis näis avaram, ja hakkas seda mööda edasi minema. Kuid ta endine rõõm vabaduse üle oli rikutud.

Ta suutis ainult mõnikümmend sammu minna, kui äkki laest varisenud kivihunnikul komistas. Ta ronis sellest üle ja ruttas edasi. Ent ikka ebakorralikumaks muutus käik. Ja äkki lõppes see risti-rästi paisatud paetahvli seguna, mis olid teravate servadega nagu hulk saharaudu Rannuse vastu pööratud.

Ta seisatas silmapilgu selle kivirasu ees, mis täitis käiku, ja pöördus siis kurvalt tagasi. Nii lõppes see teekond! Ta oleks pidanud teist käiku mööda minema! Ta tundis äkki väsimust, ta särk muutus märjaks, hoolimata keldri jahedusest, ning ta langes suurde ruumi jõudes väsinult kivihunnikule.

Ta pühkis tolmuse varrukaga üle rõugearmise näo. Ta polnud harjunud jõudu pingutama ja väsis nii ruttu! Ta vaatas enese ümber: kõverad mustad seinad, võlv, millest olid kivid otsekui küüntega välja kistud, ning tolmune põrand, mille üle heitis küünla kõhn leek oma nõrku kiiri.

Süü langesid ta silmad küünlale. Kui ruttu oli see põlenud! Vaevalt pool oli veel järel. Ja ometi oli tal vahest paljugi minna. Ta ei suutnud aga praegu teekonda alata, pisut puhata tahtis ta enne minekut. Ta lähendas küünla huulele ja kustutas tule.

Pilkane pime piiras teda äkki. Ta jäi paigale liikumata, ilma et oleks usaldanud isegi kätt küünlaga langedada. Ja ühes pimedusega tundis ta äkki midagi muud, mida polnud varemalt tähele pannud, nimelt vaikust. See oli peadpööritav hääletus, mida võis kehaliselt mõista, mille all nahk torkavat valu tundis.

Ta sulges silmad ja katsus kujutleda, kus oli. Ent ta oli otsekui ajast ja ruumist välja libisenud ja pimeduse ning vaikuse maa-alusesse riiki jõudnud. Ta oli äkki eemal kõigest, mis harilik, igapäevane ja inimlik, ning talle tundus, nagu oleks ta alanud teekonna juba mitme päeva eest.

Veri mühas ta kõrvus ja õudsed mõtted sündisid ajus. Ta tundis äkki seda kivimüüri, mis teda piiras: ümber, üleval ja all. Ta tundis võigast kiviluse, maa-alluse ja pääsematuse tunnet. See lasus üle ta olevuse, ta tundis seda enam keha kui mõtetega, ja ta hakkas lõõtsutama selle koorma all.

Siis äkki salvas hirmus mõte läbi ta aju: mis siis, kui ta enam teed välja ei leiagi, ei uut ega vana? Kui ta on määratud siia eksima? Kui ta peab päevade kaupa siin ümber uitma ja siis kord nõrkema kivisel põrandal, keel kuivas kurgulaes?

Sest kas polnud meriröövlistki olemas üks teine lugu: meriröövel ei pääsenud nimelt mitte ära. Ta eksis keldrisse ja on veel praegugi seal. Ta kõnnib mööda salakäike, pomiseb enese ette ja otsib teed välja. Ta must habe on nii pikaks kasvanud, et lohiseb maad mööda, ja ta silmad leegitsevad jõhvises habemes nagu kassil.

Võib-olla ootab ta Rannust käigu järgmise käänaku taga, et korraga ta ette ilmuda, hirmsana ja üleiniplikuna? Võib-olla paneb ta selja tagant äkki oma raudse käe ta õlale, surub jõhvke habeme vastu ta põske ja sosistab kähiseva häälega ta kõrva arusaamatuid sõnu arusaamatul keelel?

Ärarääkimatu hirm täitis Rannuse südame. Ta kahmas küünla järele, aga ta käed vabisesid nõnda, et ta mõne silmapilgu jooksul tuld põlema ei saanud. Talle tundus, nagu oleks iga silmapilk ta elu ja surma otsustanud, — hirmsamat surma, kui võib inimlik mõte iial kujutleda, — maa-aluse kivikeldri igaveses öös.

Ta toibus alles siis, kui napp küünlaleek halli ruumi uuesti valgustas. Talle tundus jälle, nagu oleks ta mitme päeva eest siia pimedasse istunud. Nüüd oleks ta peaaegu juba endist teed tagasi läinud, et end uuesti vahtide kätte

anda. See näis aga niisama kohutav olevat kui põgene-
minegi.

Ta valis nüüd pahempoolse käigu. See oli palju mada-
lam ja ebakohasem kõndimiseks kui endised. Ta ei võinud
peaaegu sammugi sirgena astuda. Käik tegi lugematuid
käänakuid, sünnitades musti soppe ja seinakappe. Rannus
põikles nende müüride vahel, roomates põlvili üle kivi-
virnade, toetudes kätega paeriulitele, väriseva küünlakän-
nu tuikes.

Lootuseta katsus ta arvata, kus kohal oli. Võib-olla
lossi all; aga võib-olla ka juba linna kohal. Kui need aimak-
sid, kes magavad rahulikult mitmed süllad tast kõrgemal
soojades voodites! Ta oli nagu söekaevur maa sügavuses,
roomates nende unenägude õitsvate maastikkude all oma
urkas.

Ikka ahtamaks muutus käik. Rannus pidi põlvedel
roomama. Õhk oli läpatanud, otsekui oleks see olnud
mingi truup, aga mitte lossi muistne salatee. Läilad, pöö-
ritavad, nimetud lõhnad tungisid ninna. Ta pihud olid
paksu niiske tolmukorraga kaetud ja ta kotad libastasid
märgadel paetahvliitel.

Ah, kui nad aimaksid! Ei oleks halastust neil tema
vastu! Mitte kellelgi, mitte ühelgi! Jahikoertega algaksid
nad jahti ta peale. Verekoerad päästaksid nad ta peale
lahti. Veriseks lõhutuna, meeletuna rebiksid nad ta välja,
kinninööritud liikmetega viskaksid nad ta kivikongi, et
ise uuesti sooja voodisse heita.

Nende kõige hirmsamad uned, mis näitavad ääretuid
halle labürinte ja lõputuid keerdtreppe õudseis tornides,
pole midagi võrreldes tõelisusega. Kõige kaugemad kõr-
vekoopad on lähemad kui tema üksik õõs, mis läheb
vahest ainult mõned süllad altpoolt nende pehmeid kodusid.

Rannuse vigane puus hakkas valutama. Ta vana luu-
valu ärkas jälle külmas niiskuses. Valunaasklid torkasid

läbi liikmete, ja ta pidi jala kokku tõmbama, olgugi et oli juba nii kitsas, et ta täiesti roomas. Pale virilana valust, otsaesine külmas higis — nii roomas ta.

Ja talle hakkas selguma: mitte seda teed mööda polnud röövel põgenenud. See pidi olema teissugune käik; võib-olla see, mille ta leidis sisselangenuna. Ent siis tundus kogu meriröövli lugu võõrana. Kas oli ta üldse põgenenud? Jah, kas oli teda üldse olnudki? Võib-olla oli kõik ainult paljas muinasjutt; ja tema, vaene, tema oli esimene, kes põgenes neid teid mööda!

Korraga tundis ta kibedat valu sõrmis, mis küünalt hoidsid: tuli puudutas küüsi. Hirmunult pani ta küünlakannu peo peale. See põles ainult veel mõne silmapilgu. Tuline rasv jooksis pihku, kuid ta ei tundnud valu. Siis vajus tahi ots äkki lüangi ja kustus sularasvalombis.

Pilkane pimedus piiras Rannust. Ta katsus veel roomata, aga käik muutus nii kitsaks, et küünarpäid ei võinud liigutada. Ta ei pääsenud enam edasi ega tagasi. Ta liikmed hakkasid vabisema. Ta langes kummuli põrandale, ja kuum higi voolas üle kogu ta keha.

Oh, kui oleks veel vangikotta tagasi pääsenud! Aga teda lahutas sest kottpime käigustik, läila ja tuletü, kus võib päevade kaupa ümber uita, kuhugi jõudmata. Ta oli kui muumia kivikirstus; ei, ta oli kui ebakoolnu, kes maa all ärkab ja peaga vastu kirstulaudu lööb ning mõistuse kaotab, enne kui tuleb tõeline surm!

Nii lamas ta kaua. Siis aga märkas ta äkki tuulehigust, mis truubis tõmbas. Talle näis, nagu oleks see käigu lõppu kuulutanud. Ta võttis viimse jõu kokku ja roomas mõned süllad. Käik läks avaramaks, ja äkki paistis väikese käänaku taga läbi paksude raudade lapp kahvatut linna eha.

Rannus ei liigutanud end pikal ajal. Ta vaatas ainult silmi pööramata heledat lappi käigu lõpus. See oli taevas,

täpp udupilve, mida elektrieha roosatas, punkt ääretut avarust pärast kivise keldri kottpimedust maa-aluste hirmsate viirastustega!

Siis lähenes ta raudadele ja katsus neid kätega. Need olid kõhna käsivarre paksused läbineeditud raudlatid. Ta vaatas välja. Kääk näis umbes süld ülalpool maad poollünki müüris avanevat. Vaevalt seletasid silmad all mullavallil vahikongi ja tukkuvat vahti selle kõrval.

3.

Koitis hommik: Rohelises taevas ujus õrn udu suurtes kangastes ja siin ning seal hakkasid pilvedel sulama roosad ja punased värvid. Jahedas videvikus seisid puude kroonid tumerohelistena, otsekui hangunud hommiku sinerdavas udus.

Taevas õhetas ikka enam ja enam. Ja äkki langesid päikese tulised terad pilvedele. Kerged hõredad pilved seisid tornidena liikumatu tumesinise merekääru kohal, millest tõusis udu pikkade niitidena nagu veejuus.

Siis kerkisid vabrikute korstnaist suitsujoad, ja üksteise järele huugasid viled, pikad ja madalad, otsekui esimesed rasked poognatõmbed päeva kumiseval viulil, visates õhku vesihalle auruspiraale.

Ärkas jälle päev, uus päev inimeste, hobuste ja vankritega kõigil tänavail, siia ning sinna minevate vooride, rongide ja laevadega. Uus päev üle tehaste, vaksalite ja sadamate, üle lõõmavate korstnate, kumisevate rööbaste ning veriruskete tõstekraanide sötolmustes sadamates.

Kuis oli Rannus seda päeva oodanud! Kuis oli ta enese vabanemist ette kujutanud! Ta oli mõtelnud maa alt enese välja tulevat kuski linna taga niidul, keset kastes hullavat hobusekarja. Või mererannal, kus pehmed lained kalameeste venede vahel üle liiva rulluvad. Või jälle metsa-

pimedikus, kus külmad tähed mustade latvade vahelt vilguvad.

Kõige selle asemel oli ta alles vangla piirkonnas. Mitu tundi oli ta ainult vangikoja keldris ringi rännanud. Ja rauad olid akna ees, ja vaht kõndis all vallil, — ta oli pea-aegu endiselt vangis. Oli vangis, võis siia jääda ja surra siia — silmade ees piiritu vabadus!

Ta istus käigu avases, pidas ühe käega rauast kinni ja viilis teisega, iga suuremat tänavaraginat enese kasuks tarvitades. Tal oli väike kolmetahuline saeviil. Rauad olid aga paksud, ja ta pidi neist vähemalt neli läbi viilima. Nii kergelt ei pidanud siit pääsema, tööd jätkus tal päevadeks!

Ta viilis ja pidas ühtlasi silmas kõike, mis väljas sündis. Ta valvas vahi samme all vallil. Ta tundis seda vahti, tema number oli 13. Ta aimas tema asendi järgi ta meeleolu. Ta jälgis tema mõttekäiku ja tundis kaasa ta igavusele, kui ta laia kätt suu ette pannes pikalt haigutas.

Kui ta viilimast väsis või kui ta seda millegi pärast teha ei võinud, siis istus ta kui türklane jalgadel liikumata käigu suus ja vaatles elu, mis ees avanes. Nii kaua polnud ta kõike seda näinud: neid inimesi, sõiduriistu ja puid bulvari ääres.

Temale, kes oli igavuse ja liikumatusega harjunud, tundus just tänava-askeldus äraarvamata pikana ning väsitavana. Nädalad ja kuud nelja seina vahel samade toimetuste ja samade inimestega lendasid tähelepanematult mööda. Ent kui pikad tundusid siinsed tunnid!

Ta pani tähele kõige väiksemaidki asju ja tegi kavatsusi nagu nuuskur, kes luusib. Ta aimas inimeste iseloome ja ametit. Ta jätkas oma luuramisi ka siis nende järele, kui nad juba ammu silmapiirist kadusid. Ta saatis nad ametisse, seltsimeeste, naiste ja laste juurde. Ja ta istus nendega ühes kaetud lauda lõuna tules.

Tähelepanematult pööras ta silmad jälle tänavale. Ta nägi lugematuid hobuseid mööda ajavat: raudjaid, hiirukaid ja paate. Ajasid voorimehed, õllevedajad nahkpõlled ja korvitornidega ning kogu voor veovankreid, millel verirusked raudlatid kõrvulõhkuvalt põrisesid.

Siis aga nägi ta maameest peatuvat. See oli hallis vammuses, põlenud habemes näoga ja säärsaabastes. Ta peatas oma redelvankri poe ees, mille uksele oli läikiv vikat lapiti löödud. Ta raputas tolmu ja läks sisse ning jäi sinna kauaks.

Hobune kaapis kärsitult tänavakivistikku, suust vahtu tilgutades. Rumal mees, mõtles Rannus, läheb sisse ja jätab hobuse järelevaatuseta. Kas linna paigas vähe kelme! Aga hea hobune, mõtles ta jälle. Mees ise on mats, sõidab sõnnikuvankriga, aga hobune ees sajarublane. Jumal tänatud, Rannus tundis hobuste hindu!

Hobune ootas ikka, ja mees ei tulnud. Imelik, mõtles Rannus, siis näed, kui ei või võtta. Kui palju inimesi läheb mööda, aga keegi ei puutu. Kuid kui lihtne: tulla, võtta ohjad, hüpata peale ja sõita. Võtta õigel hetkel või jätta üldse võtmata, — kõik kunst on selles.

Ta käed hakkasid värisema. Ta piilus ühe silmaga vahi ja teisega maamehe hobuse poole. Ta varastas jälle hobuseid, kaubitses ja vahetas neid nendesamade hobustega, kes tänaval tast mööda jooksid. Ja ta süda lõi ägedalt, otsekui oleks ta tõepoolest hädaohtlikke asju ajanud.

Siis aga tuli maamees välja, istus vankrile ja sõitis minema. Sõitis minema! Ja ometi oli nii hea juhus! Kuid keegi ei tarvitanud seda, ei tema ega keegi muu. Rannus muutus äkki kurvaks ja ta ärevus kustus silmapilgu jooksul.

Ei, see polnud õieti see, millele ta mõtles. Alati oli ta vangimajast lahkunud nõuga, ennem surra kui varastada; kuid oli ikka jälle varastanud, sest see oli kergem kui surra.

Nüüd oli tal nõu kätte maksta kõigile vaenlastele; kuid kui ta seda lähemalt kujutles, tundus seegi tühisena.

See on kõik sellepärast, mõtles ta otsekui ärgates, et ta polnud vang ega vaba. Ja ta hakkas jälle uue hooga viilima. Kuid ta mõtted kihisesid segaseina ja rahutuina sinna-tänna. Nähtavus purunes, nagu puruneb kuu laines, ja ta nägi ühe maailma asemel mitut.

Ta vaatles tänavapilte kui unes. Salk kasakaid sõitis aeglaselt mööda, hobuste rauad kolisesid kivistikul, hall odade mets kõikus. Siis nägi ta santi karkude vahel üle valli komberdavat. Ja siis nägi ta vastase maja harjal pigimusta meest nõgise nõöripuntraga taeva heledal põhjal koogutavat kui viirastuse tont.

Ning siis kuulis ta laulu, pikka ja ühetoonilist. Laulsid müürimehed uue ehitise seinal kive pannes. Ta nägi, kuid kollasest telliskivivirnast heideti kive käest kätte. Kivi tõusis kui õõtsuva laine kantuna ikka kõrgemale ja kõrgemale, kuni meistri kätte jõudis, kes ta müürisse pani, lisaks tuhandetele teistele.

See oli kui sipelgapesa, kui mesilastepere, kes loob tarus ühe kärje teise järele. Kivi lendas käest kätte, tuhanded kivid, kuni neist kõrged müürid tõusid, kõrged harjad kerkisid, mille kõrval inimene ise oli väike ja üürike. Kõiki kandis ühine hoog, nagu igatsus soojemale maale, kuhu linnuparv sügisel tiivutab.

Ja üksi tema siin, teispool raudu, teispool mõõgameest vallikraavis, — üksi tema ja temataolised ei tundnud seda hoogu. Nad olid võõrad neile ehitajaile, neile müürimeestele, kes tõstsid seal kive kivide peale, kes tagusid ahelaid ja ehtasid müüre, et — kaitsta end tema ja temataoliste eest.

Oh, need sipelgad seal all on armuheimatud! Nad hävitavad kõik, mis nendega ühes ei ehita. Õnnetu see, kes nende vastu mässu tõstab! Nad pigistavad selle

eneste keskelt välja, nagu pigistatakse mäda veri tervest liikmest. Nad pistavad selle puuri, panevad trellide taha ning toidavad oda otsast.

Rannus läks veel kurvemaks. Mille eest oli ta põgenenud? Nuhtluse, vangipõlve ja Siberi eest? Kuid kas polnud vangipõlv ja Siber ainus lootus temale ja temasarnastele? Sest inimene peab olema inimestega. Uksijäetuna rõõmustub ta isegi vangivahi üle.

Uksijäetuna, mõtles Rannus ja vaatas õhtupäikest üle majade. Õhk oli pehme ja sinine. Päikesekiired tulid kui kuldsed lõngad üle mere. Kaugel kajasid kirikute kellad, hüüdes pühapäevarahule. Uksijäetuna — ah, suur igatsus valdas Rannuse.

Kui ilus oli ometi maailm! Oli see sama maailm, kus ta juba nii kaua oli elanud? Kevade hingus tundus igal pool. Puud lõhnasid ja maa lõhnas teisiti kui enne. Kevad oli oma helled käed avanud, oma ilusaid ande näitas ta Rannusele läbi raudade.

Ah, Rannus ei tahtnud enam kellelegi kätte maksta! Ta tahtis ainult vaba olla, et maitsta kõike seda õnne, mida pakkus elu. Ta tahtis olla nagu need roidunud inimesed, kes seal all mööda läksid, kuued õlgadel ja kompsud kaenlas. Ta tahtis olla nagu need sipelgad ning mesilased.

Ah, põgeneda, minna kaugele ära, ühes oma vana emaga! Minna kaugele enesestki ja oma minevikust ning alata uut elu. Minna võõraste inimeste keskele, kes teda ei tunne. Olla üks neist, kes paneb kive müürisse või viskab seemet kevadel kohedasse mulda.

Kõike seda polnud ta varemalt üialgi mõtelnud. Tal oli nälg, ta oli haiglane, ja palavik õõtsus mõtteid otsekui võõraid. Nagu kangad kerisid need end lahti üle ta pea. Esimest korda näitas elu talle oma salakirju, kellade kajades ja õhtu pimenedes.

Ta istus kaua liikumata, ja lugematud tuled süttisid ta ees, alt tänavalaternaist ja majalampidest kuni tulukesteni kaljastel merelahas, kuni ähmaselt loitvate taevaleekideni silmapiiri ilmmõõtmatuses. See oli nagu tähtede surnuaed Rannuse jalge ees.

4.

Uuesti löi taevakaar idas punama, uuesti avanesid pilveväravad kalliskivise päikese ees. Ärkas jälle päev, uus päev suure linna kui klaasise tuuleveski kohal, mille vikerkaarised tiivad süüvisid päikese sädememerre. Uus päev, karusselline, leierkastine päev!

Kirikute kellad kajasid. Mustas riides eided läksid aeglasel sammul üle vallide, hoides käes musti raamatuid. Läksid lasteaiavähi vanapiigad laste rongiga: see kõikus kui süütu hanekari valges vaeses riides läbi tänavate. Sõitsid vaimulikud mustis mantleis ja sametmütsides.

Rannus aga istus endises kohas. Ta oli lootnud täna palju viilida ja vabaks pääseda. Aga just pühapäeval näis viilimine kardetav olevat. Ja ta oli väsinud ja nälg kaevas ta sisikonda, ta suu jooksis vett ning ta kehajõud oli imenõrk.

Keskpäeval hakkas vallidel sinise tiigi rannal muusika mängima. Ummaral laval seisid mehed ümmarate kübaratega, kuldseis tressides. Vasksed pasunad ja nikkelpillid särasid päikesetules. Trummid ja taldrikud külvasid metalset põinat.

Keskpäeval hakkas inimesi kogunema tiigi randa. Tulid noored mehed kõrgete kraede, keppide ja lumivalgete suvikübaratega. Tulid noored tüdrukud kitsaste sametundrukute ja punaste varjudega. Tulid auväärt kodanikud naiste ja lastega, pikis mustis kuubedes.

Ja bulvaril puhkenud puude all vooris lõpmatu rong sõiduriistu: punaseid automobiile, hoitud hobuseid tõldade ja

kaleskitega. Neis istusid taha toetudes ohvitserid säravais mundreis ja härrased silinderkübaratega noorte naiste selt-sis, maetud lillede, looride ja õhetavate varjude alla.

Ning kõik see sumb vallidel ja bulvaril sumises, kihi-ses, naeris ja naljatas muusika magusais laineis ning kevade-päikese sulatules. See oli kui kevade ja nooruse võidukäik, mis külvas lillesid ja naeratusi, uhke ja muretu, kaitstud vaevade ning hoolte eest.

Rannus vaatles kõike seda suuril silmil, hoides kätega kinni raudadest. See oli ka elu, — ah, ta oli selle unustanud, — see oli ka elu! See kirju karneval, see keerlev karus-sell — see oli nende inimeste elu. Tema aga lamas siin, teispool raudu, teispool mõõgameest vallikraavis, abituna, pääsematuna!

Miks pidid need teised seal söönutena, vabadena, austatavatena liikuma — ja tema siin lamama, keel suulakke kuivanud ja sisikond naljatules? Miks pidid need seal omama maju, hobuseid ja naisi — ja tema siin lamama, igavesti koduta, armastuseta, õnneta?

Ta käänas pea kibedalt kõrvale. Ei, tühja kõhuga ei tohi mõtelda. Korralikud mõtted tulevad ainult täis kõhust. Kõigil, kel kõhud täis, on korralikud mõtted. Kõigil, kel korralikud mõtted, on kõhud täis. Ah, täis kõhtu ja korralikke mõtteid oli temagi igatsenud!

Kuid ta ei pääsenud mõtetest. Mõned asjad tulid meelde nii selgelt, nagu sellel, kes oma otsale läheneb. Otsekui tiisiku nina surmale lähenedes ikka teravamaks ja teravamaks muutub, nii hakkas ka tema paljusid asju ning ole-mist selgemalt mõistma, — ta nina otsekui tundis hea-duse, õigluse ja vooruse lõhna. Need kõik on aga väga sandid lõhnad.

Kes oli tema? Kas oli ta inimese verd valanud või kerge südamega vargile läinud? Väike, kartlik varas oli ta olnud. Kas polnud ta rohkem vaeva näinud kätt välja

sirutades võõra vara järele, kui need, kes päevapalga eest nurme niidavad? Mis on töö võrreldes selle vaevaga, mida tema on tundnud!

Õnnsad on need, kes on kõrgel. Õnnsad on rikkad, uhked ja auväärased. Õnnsad on need, kes midagi ei tee ja ometi maitsevad; kes elavad võõrast vaevast ja keda ometi kummardatakse. Õnnsad on need, kes elavad vägivallast, jumalasoñast ja rumalusest!

Õnnsad on needki, kes on kõige sügavamal. Õnnsad on küürseljad ja vaeslapsed. Mis on sandil viga! Ta sirutab käe välja — ja keegi ei löö käe peale. Õnnis on see, kel on silmad peast pistetud, kelle jalad on alt aetud, kelle kondid on katki murtud, — tal on õigus kätt välja sirutada!

Kuid verist ülekohut tehakse maailmas nendele, kes ei saa, kes ei või end kaitsta, — varastele, hukkaläinuile, pordunaisile, — neile, kes on paradiisist välja läinud ega leia enam teed tagasi. Verist ülekohut tehakse kurjele, langenuile, paheseile!

Rannus kuulatas mõrus valus: õrn muusika lehvitas otsekui tiibu sinises õhus. Tantsivat unistust ja naeratavat leina õõtsus ta silmapilguks üle piduliku rahva. Ja korraga kajasis Rannuse kõrvu meeleheite ning ahastuse mustlõikavad pillikeeled: hirmus on elu, meeletu on inimese elu!

Oi ema, ema, sina, kes väsinult üle mõisa kartulivagude komberdasid, ihu raskejalgne ja meel häbideist ning valudest tuim, miks ei uputanud sa end linaligude tõrvasesse põhja, alla linavihkude, alla kiviste parvede! Miks sünnitasid mu võõra saunalava õlgedel, väeti ja õnnetu!

Häbi, patt ja kuritöö, — ei ole andeksannet häbil, patul ja kuritööl igavese ajani! Sest ebauskliku ja äratapja, pordu ja pordulesundija, lausuja ja varga jaoks on teisugune paik, — kus see põrgu tuli ja põrgu väävel põleb. Lihapüretus, ilmatallus ja meelevallatus, — oi, vanemate

patud makstakse laste kätte kolmanda ja neljanda põlveni väga rängalt!

Rannuse meelde tuli ta peakool ja esimene ning viimne patalkäik. See oli vangimajas, — oi, see oli väga, väga ammu! Jumala ihu tuli ta meelde, see otse põletas ta suud. Ja see mälestus äratas jälle ta nälja, suu hakkas kangesti vett jooksma, ja ta oleks Jumalat söönud ainult oma siskonna nälja pärast.

Ei ole kadunust ümberpöördujat. Ei ole temale mingit lohutust. Taevaski ei ütle talle midagi. Isegi sinna pääsesed püretaks mineviku patt ning häbi kõik rõõmud. Ta ei julgeks seal kellegi silmi vaadata. Igaüks näitaks sõrmega: Vaata, seal läheb hobusevaras! Mis otsib hobusevaras taevas!

Ja Rannusel tuli suur himu: oh saaks ta põrgusse! Seal ei näeks teda keegi, keegi ei paneks teda teiste selja taga tähelegi, ta jääks ukse kõrval varju. Seal oleks palju suuremaid vargaid ja kelme, tema oleks väetim väetite hulgas. Keegi ei teaks seal ta nime, ja kurat astuks tast üle ilma vihata otsekui väikesest vuglast.

Kelle muu poole peaks ta palvetama, kui mitte kuradi poole! Tal polnud muud lootust kui kuri. Heasse uskudes oleks ta juba ammu surnud. Heida armu, sina, must! Aita, kaitse õigluse, headuse ja voo­ruse vastu! Aita oma last! Kaitse oma last!

Ta jäi lamama, tinahall nägu kivi poole pöördunud. Ta ei liigutanud pikal ajal end enam. Ta ei mõtelnud midagi. Ainult elajalik hirm täitis teda. Ta nälg kasvas. Ta liigutas tasakesi hambaid, nagu loom, kes unes sööb. — Trummid ja pasunad kajasid helesinise taeva all!

5.

Õhtu langes üle linna. Sinised varjud hiilisid üle vallide ja majade. Must pimeduse meri lähenes. Elekter

süttis põlema. Udupilv lõi roosalt õhetama nagu värvitud naine, bulvari puud läikisid kui paberist lilled.

Valli käänakul musta tiigi rannal valendasid videvikus laada telgid. Mustad inimesed askeldasid telkide vahel. Süttisid tulukesed telkides. Süttisid karusselli lambid. Hakkas käima karussell nagu tuleahi, tulepesa, tuleratas, — tulekarussell hakkas möirates käima.

Lugematud rahvaparved saalisid vallidel: tehaste töömehed, lõbunaised ja vargad, soldatid, kerjused ning merimehed. Kõik sihises, kihises ja kees, ning rahvas lõi kokku palaganide ja karussellide ümber rökates, ulgudes ning lallutades, levitades läilalt elaja leitsakut.

Parvis liikusid naised, tulipunased ja kirjud sallid pea ümber. Ja nende järel voorisid mehed lõõtspillide, kuklas kübarate ning taaruvate madrusesammudega. Kriiskasid ja saalisid rahvamurrus taskuvargad, nuuskurid ning kelmid. Ja üle kogu selle purjus summa huugas karusselli leierkast ning lallutas narr palagani trepil.

Keerles karussell. Pikad kirjud serpentiinipaelad lendasid õhus. Keerlesid põlevad laternad ja peeglid. Keerlesid lakeeritud hobused, lehmad ja sead, visates üle musta rahvamurru koledaid varje. Keerles kõik, lendas, kihutas kõik!

Ja roosade, ihuvärviliste sigade seljas istusid maalitud mamslid kummitud rindadega. Ning nende taga kihutasid himurad mehed punaseil härgadel ja püstikargavail hobuseil, käed välja sirutatud, tulede ja peeglite kriiskavas kirmeses.

Rannus vaatles, silmad pärani ja ninasõõrmed suurenenud. See oli ka elu, — ah, ta oli selle unustanud, — see oli ka elu! Tulised lapid peitsid ta luisi põski. Ta näljased silmad saatsid karusselli naiti, kui need sigade seljas lendasid. See oli meeletu ringjooks: paast ja saamine, nälg ning täitumine.

Ikka pöörasemalt lendas karussell. Peeglid jooksid mööda, näidates põgenevaid hõõguvate nägudega rahva-

hulki. Ikka edasi, ikka edasi! Ikka pöörasemalt, ikka pöörasemalt! Ning korraga näis kogu keerlev karussell õhku tõusvat, hobused sigadele järele jõidvat ja kõik hirmsas pöorus uperpalli kukkuvat.

Rannus hüppas üles. Ta tahtis välja, sinna möllu, või tagasi vangikotta! Ta ei kartnud nüüd enam midagi. Ta pistis pea välja raudade vahelt ja kisendas. Keegi ei kuulnud teda! Ta haaras luiste kätega kinni raudadest ja rabelles kui kiskja puuris. Keegi ei pannud teda tähele!

Siis haaras ääretu valu tast kinni kui tuleleek. Leierkast lõõtsus tuld, karussell külvas leeke, suuri nagu kangaid. Üle pea, üle pea löid nad! Ah, hing mattub, hing mattub! Hing m attub! — Ta langes, nagu langeb surnu.

*

Ta mäletas:

Nad jooksid küüras, tema ja hall vanamees, üle kadakase nõmme. Neil mõlemal olid jalust ühte seotud elusad lambad seljas, kelle loiud pead löid vastu nende selgi. Kaugel kostis koerte kõle haukumine ja inimeste kähedad hääled. — Oli pime sügisöö.

Koerad lähenesid. Nende hauge kuuldus mõlemalt poolt, inimeste hässitus kostis otse seljatagant. Neil oli nõu neid ümber piirata. Nad jooksid pärimäge alla soole. Koerad saatsid neid hädaldava kärinaga, ja nad kuulsid pimedas peaaegu inimeste jalgade tüminat. — Vihma hakkas sadama.

Nad eksisid soos mätaste ja kidurate mändide vahele. Nad hüplesid üle mätaste, nad sumpasid märjas soos, hääletult hädaldavaid lambaid järel lohistades. Nad kuulsid, kuis tagaajajad kottpimedaid randu mööda käisid ja üks-teisele huigates märku andsid. — Külma vihma tuli kohinal.

Nad peatusid keset sood, mõlemad vabiseses hirmu ja külma käes. Ta kuulis, kuis vanamees palvetas. Ta enese noored pihad valutasid. Ta langes kummuli üle väriseva lamba ja nuttis ühes sellega nagu väeti laps. — Läbi vihma otsatu kahina kuuldusid rannult kui haldja hääled.

*

Ta mäletas:

Tuline suvepäev leegitses laada telkide, palaganide ja karussellide, püstitõstetud vankriaisade ja sumiseva ning lainetava rahvamere kohal. Hobused hirnusid, lojused ammusid, ja päike näis läbi tiheda tolmupilve nagu hangunud veri. — Siis said nad ta kätte.

„Varas, varas!“ käis hüüd läbi rahva. „Taskuvaras on kinni saadud!“ Ja kümned käed kahmasid ta järele. Raudsed sõrmed hoidsid teda rinnusest ja kaelusest, sajad õhetavad näod olid ta ümber, tuhanded veripunased silmad piirasid teda, nii kaugele kui ta iial nägi. — Päike lõõmas läbi punase tolmu.

Ta lükati minema, ja keegi ei teadnud, kuhu. Teda tõugati, vajutati, visati ühtesoodu ühest teise, kümnete käte kinnihoitavana. Ta oli nagu võll, mille ümber see ääretu rahvaring keerles. Maha jäi laadaturg, kaugele maakivist kõrts, nemad aga läksid, — ja kahel pool rahvasumba jooksid jahuste nägudega palaganitolad, keeled suust väljas.

Siis komistas rahvalaine üle kivivare, ja ühel neist tuli mõte: „Lööge ta sõrmed kivide vahele, et ta enam ei varastaks!“ Nad painutasid ta põlvili, nad venitasid ta sõrmed välja suurele kivile. Kuuldus kivide langemine ja luude rudin. Ta kukkus hirmsast valust meeletuna maha. — Kaugelt kuuldus hobuse hirnumine ning huulepilli hele hää!l

*

Ja ta mäletas:

Suurte lumeräitsakate saju keskel keerlesid nad külmunud välja mööda. — Taevas oli hall. — Ta tõusis

ratastel püsti ja plaanis ohjapäradeга hobust. Vankrid hüplesid külmunud künnimullal. Hobune ei läinud enam. Hobune tõusis kahele tagumisele jalale püsti ja vaatas inimese silmadega taha tema otsa. — Jõudis juba õhtu.

Lagedal väljal said nad ta kätte. Nad sidusid ta kaht kätt pidi hobuse asemele aisade külge ning kihutasid üle külmunud põllu. Rattad hüplesid konarlikul mullal. Hulk käsi seisis härjakaradega ta selja taga püsti otsekui sõjameeste käed sõjavankris hulkade odadega. — Langes lumi laiade räitsakatena. Jõudis juba õhtu.

Nad juhtisid ta vastumäge üles. Ta läks peaaegu rinnulli maas, varbad vastu külmunud mäntaid toetatud. Ta käed tahtsid õlgadest katkeda, veri tilkus ta küünte alt. Ta ei jõudnud enam. Ta langes lumeräitsakaile maha. — Jõudis juba õhtu.

„Vennad, mul on janu,“ ütles ta surevate huultega. „Ah, sul on janu,“ ütlesid nemad, ja üks neist laskis oma vett labakindale ning ulatas selle kara otsas ta huultele. — Uksikud suured lumeräitsakad langesid väga pikkamisi, taevast oli hall nagu tina. Jõudis juba õhtu, — oi, õhtu —!

*

Hilja öösi ärkas Rannus. Uksik joobnu vehkis vallil kätega, mõõtis maad jalgadega, ajas enesega juttu. — Ääretu valu täitis Rannuse rinna: Ah, kõik on tühi! Kõik on ainult kannatus! Vabaduski on orjapõli! — Joobnu harutas kuuvalgel nagu lõngu, — kuu ämblikuvõrku harutas tema.

6.

Kõrvulõhkuv ragin ning mürin täitis kuuma õhku. Uue ehitise tõstemasinad vinnasid üles veriruskeid raudrööpaid. Graniidimurdmis-haamrid langesid raskel raginal. Ja üle tellingute, müüride ja kivivirnade, üle lubjatõrte ning betoonivormide tõusis hõõguva päikese poole tulipunane telliskivi-tolmu pilv.

Rannus viilis meeleheitliku hooga. Ta käed käisid kui masina osad, kuid ta ise ei mõistnud enam midagi. Ta oli peaaegu kõik unustanud, — unustanud selle, kuidas oli süa saanud ja kui kaua siin olnud. Ah, sellest on kulu- nud äraarvamatu aeg! Nälg, palavik ja viirastuslikkus olid jõudnud tipule.

Ta oli juba enam loom kui inimene. Ta ei tahtnud enam head ega kurja. Elada, olla tahtis ta ainult. Elada — saada enesele üks servakenegi sest suurest vaibast, mida eluks kutsutakse, end selle all kerra tõmmata ja lamada õnnelikuna, silmad kinni ning suu täis leiba!

Palavikust õhetavail silmil nägi ta veel ainiti läbi mingi punase pilve ehitist enda ees: Kivikandjad naised tõusid aeglaselt treppi mööda, põlved savis. Nõrgad poisikesed tammusid üles lubjasälitistega, pead norgus kui väsinud hobustel. Müürimehed panid tuimalt ühe kivi teise peale.

Kas need olid loojad? Kas need olid maailma isan- dad? Oh ei, need olid masinad, need olid orjad, keda sama elujanu taga kihutas, nälg müüridele piitsutas. Olla, elada tahtsid nad ainult. Ei olnud mingit ühist tungi, mis neid nagu lindusid sunniks ühiselt soojele maile tiivu- tama. Ei olnud mingit loovat aadet kogu olemuses.

Kes teab, mistarvis kannatatakse, võideldakse, surrakse? Kes juhib suurt maailma müüritööd? Kas see seal üleval, see teadmatu, tundmatu ja võib-olla olematu? Või see seal all, see kohutav, must ja võib-olla niisama olematu? Kuid kas ei lenda nad lõpus, maailma suurel ehitusõnnetusel, kõigi tellingute murdumisel kõik üheskoos surma pime- dasse kurku?

Rannus aga saagis ristikut. Kõik jõu võttis ta kokku ja viilis kogu ragina aja. Ning viimaks, viimaks ometi oli neljaski hiiglakang läbi viilitud. Juuksekarva võrt rauda ühendas teda veel müüriga. Rannus oli vaba, kuid ta ei võinud siit enne õhtut, enne pimedat liikuda. See oli ta

kõige raskem ootus. Ta jäi hirmsas näljavalus liikumatuks.

Ta langes vahetevahel meelemärkusetusse ja ärkas jälle võpatades ning leidis enese istuvat. Ta aju põles kui müilihaud. Ta nägi unesid ja nägemusi, katkelisi ja mõtetuid. Mingid rusked pilved sõudsid ta ümber. Mingid sinkjad kerad kubisesid, paisusid ja õhetasid ning lõhesid hirmsal valul. Ta ajusäsi kees mullides.

Ta ärkas jälle äkki ja imestas surmavaikust enese ümber. Ta ei teadnud, kui kaua oli mõistusetu olnud. Talle näis see ainult silmapilk olevat. Töölised olid lõunal. Nad olid söönud ja magasid nüüd vallidel seliti ja kummuli. Nende kehad olid kui kotid tulise päikese all. Ääretu vaikus lamas üle magava orjakarja, mille liikmed olid nagu maasse juurdunud.

Vaht nr. 13 seisis jälle kongi kõrval. Tal oli punane põskhabe. Päike paistis ta liikumatusse näkku. Tal olid kõrbenud-hall munder ja suur müts. Ta oli kange ja kõva nagu karrast, hoolimata põletavast kuumusest. Ta oli liikumatu kui keisrimonument.

Korraga ilmus kustki kõrvalt mööda valli kerjus karkudel. Ta hüppas nagu must ritsikas kahe puujala vahel. Ta istus vallile, võttis põuest ümmariku leiva nagu ratta ja hakkas purema, kahe käega sellest kinni hoides. Kogu ta keha näis söövat ühes ta tühjade igemetega.

See pilt kihutas Rannuse üles. Ta ei teadnud enam, mida tegi. Ta oli nagu metsloom. Ta haaras mõlema käega kinni lahtiviilitud ristikust ja virutas selle kõrvale. Siis jooksis ta tuigerdades sandi poole alla. Vaht nr. 13 vaatas pärani silmil tema nagu viirastuse otsa, ja et ta nii teraselt vaatas, siis ei näinud ta teda mitte.

Rannus haaras kinni leivast, aga sant pidas seda mõlema käega. Ta vaatas meeletute silmadega Rannuse otsa, pärani suu täis kuiva leiba, võimetu kisendama. Nad tõm-

basid paar korda kannikat nagu vedrudega edasi-tagasi, kumbki enese poole. Siis haaras Rannus telliskivi ja lõi sandi paljale lagipeale. See murdus sisse nagu savipott.

Rannus tõmbas leiva ja jooksis peadpidi kahe kollase telliskivi-virna vahele, ühtesoodu leiba suhu toppides. Ta neelas tolmkuiva leivapuru, silmad pungis, neelas ning langes maha surnuza — tulipunases telliskivi-tolmus.

1914.

POPI JA HUHUU.

1.

Sel hommikul tõusis Isand väga vara.

Ummarguste ähmaste ruutude kaudu voolas natuke rohekas-halli valgust. Tuba oli veel pime, ja Isand süütas küünla vasksel jalal.

Ta ajas punase pihiku selga ja sinised püksid jalga, kõik see aeg kangesti kõhides. Siis kängitses ta jalad ja tõmbas musta, maani ulatuva kuue selga. Kui ta kingapandlaid sidus, tuli tal kõva läkastus.

Ta ohkas, võttis paela ümmarguste mustade helmedega ja hakkas neid näppude vahel veeretama, ise tasakesi huuli liigutades.

Popi oma asemel valvas ta toimetusi ruskete, niiskete silmadega. Ta tundis nende helmede lõhna. Neis oli midagi imal-kanget ja nad ei meeldinud talle. Isanda nägu oli siis ikka igav ja kurb, kui ta helmi veeretas.

Isand jäi vait ja vaatas liikumata küünla leeki. Ta lumivalge pea oli ette kummardunud ja värisevad sõrmed veel koos. Küünla taht põles pikaks, hakkas suitsema, kuid Isand ei pannud seda tähele.

Ta oli viimasel ajal üldse imelik. Ta tuli hilja õösi koju, istus küünla juures, murdis leiba, kuid unustas söömata, pidas palukest käes ja rääkis iseenesega.

Õösiti kuulis Popi Isandat läbi une raskelt ohkavat. Siis tõusis ta üles ja lähenes Isandale. Ta liputas hända,

lakkus Isanda käsi ja katsus teda kõigiti lohutada. Kuid Isand ei tundnud seda.

Ta näis hirmsaid unesid nägevat, nagu Popigi, kui talle viirastusid tundmatud tänavad, täis võõraid vihaseid koeri.

Isand ohkas veel kord, tõusis üles, pani pähe karvamütsi suure nõõbiga keset pealage, puhus küünla, kükitas Popi ette ja patsutas teda selga.

„No — no — no!“ häälitsetes ta armastavalt ja silitas koera sametpehmet pead. Popi sirutas ta käe all, liputas hända, haigutas ja ulatas rulluva keele kaugele välja.

Kui hea oli ometi Isand, kui seal tema ees istus, must kuub põrandal voltis! Ta nägi vaevalt ta pehmet naeratust hommiku videvikus.

Siis tõusis Isand üles ja läks nurka, kus seisis Huhuu suur puur. Miks peaks ta ometi tema juurde minema! mõtles Popi kadedalt ja jooksis Isanda kõrval, kõik aeg hända liputades.

Kuid Isand ei andnud Huhuule midagi, nagu Popi oli kartnud. Ta ainult ähvardas teda sõrmega ja ütles noomivalt: „No — no, sina seal!“

Huhuu oli alles praegu ärganud. Ta oli unine ja tal näis olevat külm. Ta hõõrus õlga vastu puuri ja pidas käega kuklast kinni. Isanda ähvardusele ta ainult urises kurguhäälega.

Siis pöördus Isand ümber. Popi jooksis ta ees turukorvi juurde, mis seinal rippus, kuid Isand ei pannud seda tähelegi. Norgus päi astus ta ukse juurde.

Väljas oli valgemaks läinud. Lahtise ukse kaudu paisis sakiline müür ja peen torn ning selle taga roheline taevas.

Otse Popi nina ees lükkas Isand ukse kinni. Ta kuulis, kuid Isand aeglaselt üle õue läks, värava lukust lahti keeras ja jälle lukku pani. Siis jäi kõik vait.

Popi seisis mõne silmapilgu kinnise ukse taga, pea viltu, üks kõrv pahupidi, ja kuulatas. Kuid ta ei kuulnud enam midagi. Siis pöördus ta tagasi.

Ta ei too täna liha, mõtles ta pettunult. Juba mitu päeva pole ta toonud. Kuid miks ta ei too? Tal oleks see nii kerge.

Ta tegi toas paar ringi ilma mingi otstarbeta. Ta küüned käisid kriipa-krõpa ruudulisel põrandal. Ta pikk häänd ja terav nina jooksid peaaegu maad mööda.

Oli veel nii pime, et ta komistas ja oma kõveraid põlvi vastu asju lõi. Tundus vana naha ja mööbli lõhna. Aga peale selle tundus veel kõikjal Isanda sõbralik mälestus.

Oli alles liiga pime, jahe ja igav, et valvata. Popi pöördus tagasi oma madratsile ja tõmbus kerra. Oli nii hea lamada, iseennast soojendada, tukkuda ja unistada.

Nüüd läheb Isand mööda tänavaid, mõtles ta. Palju tänavaid, palju maju ja isandaid. Kuid ükski pole nii hea kui see maja ja see Isand.

Ta avas teise silma ja vaatas üles. Väljas oli veelgi valgemaks läinud. Kaks rida ähmaseid ruutusid õhkus roosalt. Põrandal näisid varjud.

See on parem Isand kui ükski teine, mõtles Popi ja pigistas silma kinni. Tema tarkusel pole piire. Ta läheb välja tühja korviga ja tuleb tagasi, korv täis liha. Kes võib seda teha peale Isanda!

Popi avas jälle silma. Oli veelgi valgemaks läinud. Toas oli nii valge, et täistopitud krokodillinahk oli laes selgelt näha. Seal ta mustas, jalad laiali ja lõuad lahti. Kuid Popi teadis, et see oli surnud. Ja rahulikuna sulges ta jälle silma.

Või kas polnud ta näinud teisi isandaid! mõtles ta. Oma Isand võttis ta vahel kaasa. Seal oli neid äraarvamata palju tänavail ja turgudel. Aga nad kõik olid nii tigidad, et Isand ta nende pärast pidi ahelas hoidma.

Kuis oli ta nii hea Isanda saanud? mõtles ta. Ta oli ise hea, sellepärast oli tal nii hea Isand. Ta oli selle teeninud. Tigidail tänavakoortel on ka tigidad tänavaisandad.

Kuis oli ta siia juhtunud? Ta ei teadnud oma minevikust midagi. Talle näis, nagu oleks ta alati olnud. Ainult ta olemine lõppes äkki nagu mingi musta müüri ees.

Oma kasvamist polnud ta tähele pannud. Vaevalt mäletas ta, et kord ta käpad olid olnud pehmemad ja selgroog painduvam.

See oli siis, kui maailm oli veel nii naljakas, kui ta asju ei suutnud elusaist olevusist eraldada ja mõõblilegi hända liputas. Kauge aeg, äraarvamata kauge aeg!

Oli nii hea mõtelda ja unistada. See oli peaaegu nüisama hea kui elada või veel paremgi. Sest unistusis oli Isand talle alati hea ja Huhuule kuri, ning söögist ei tulnud iial puudus.

Ta ärkas äkki sellest, et kirp teda keset selga puri. Ta lõi hambad vihaselt selja karvadesse. Siis sirutas ta ja haigutas.

Ta oli kaua maganud. Tuba oli täis heledat kullakarva valgust. Ulemine aken, milles oli kuus ruutu tinases raamis, oli lahti. Väljast kuuldus varblaste sirin.

Popi käis paar ringi toas, nuusutas põrandat ja õhku, lähenes siis uksele ja tuli otsusele, et Isand polnud veel tagasi tulnud. Ta oli kauaks ära jäänud.

Popi kõndis edasi, kogu aeg terav nina põrandal. Näis, nagu poleks jalad pead kandnud, vaid pea jalgu vedanud. Ta riivas astjakirstu, lõuka ja raamaturiiuli lõhnade piirkonda.

Vanad lõhnad, kuid igal hommikul ometi uued ja õpetlikud. Oli imelik, et väliselt samasugused asjad olid loomult siiski nii mitmesugused.

Läbi kirstu lõhnasid vanad tinataldrikud ja kannud.

Lõuka juures lõhnasid torupilli magu, pihid, nahklõõts ja kaks suurt õllekruusi, kumbki omal viisil. Raamatuis oli naha, koi ja juudi lõhn.

Kuid kõige paremad lõhnad tulid ometi köögist. Ja Popi jooksis oma nina taga ajades sinna. Ainult ta pikk häänd vilksatas poikvile jäänud ukse vahel nagu siug.

See oli kõrge ja kitsas hoone, mille keskel oli neljakandiline lõugas, millest alt lai ja üleval ikka kitsamaks ja kitsamaks minev korsten otsejoones üles tõusis. Lõukas mustasid raud-kolmjälad, pannid ja nõgised orad.

Popi tõstis koonu üles ja liigutas märgi sõõrmeid. Lõhnas nõgi. Läbi korstna lõõri kuuldus siingi varblaste sirin.

Ka siin oli palju kasutuid lõhnu, mis ei tähendanud rooga ega üldse midagi. Ka siin oli Isand tina ja vaske sulatanud ning kõrte keetnud, mida ta ise ei söönud ega teistelegi pakkunud.

Ka siin oli rohelisi retorte, lähkreid, toope, tinapudeleid, kruuse, pika varrega pisukesi panne ja palju muud raudkraami.

Ent siin-seal imbus õrn juustu, rasva ja liha lõhn poti kaane vahelt. Köögi laud hoovas lõhnu, mis panid Popi sõõrmed ägedalt liikuma ja südame kloppima.

Siis tundis ta äkki jälle maa, rohu ja vee lõhna: nurgas suures vitskorvis olid segamini kõrvitsad, melonid, lillkapsad, artišokid, porgandid ja tomatid.

Popi süda läks vesiseks ja ta tuli köögist välja. Ta jäi keset tuba seisma, nagu oleks katsunud midagi meelde tule tada, mis ta ära oli unustanud.

Äkki liigutas end Huhuu, ja nüüd tuli Popil meelde, mis ta oli unustanud: Isand polnud kodus.

Huhuu liigutas end jälle, ning Popil tuli kohe teine mõte: Vahest on Isand tagatoas, magab või istub laua juures ja on vait? Ning ta läks sinna.

Selles toas olid hoopis teissugused aknad kui elmises. Need olid laiad piidad, mida täitsid lugematu-värvilised, mitmesuurused ja mitmekujulised pisukesed ruudud tinastes raamides.

Kui päike heledalt paistis, siis langes valgus põrandale, seintele ja mööblile sinilillade, oliivroheliste ja košenill-punaste lappidena. Ja neis lappides võis näha inimese päid, voonakesi, lillesid ning tähti.

Õhtupoolikul tuli Popi siia end soojendama. Iga värvilapp andis isesugust sooja. Popi tõstis koonu üles ja vaatas pilusilmil klaase. Talle näis, nagu oleks iga värv iseviisi lõhnanudki.

Toa ühes nurgas punase baldahhiini all, millest rippusid tolmused tupsudega nõõrid, oli Isanda voodi. Muu osa tuba oli peaaegu ääreni täis mööblit.

Siin oli kõike hunnikusse kuhjatud, nii et sammu ei võinud astuda: mosaiik-ustega kappe, nahktoole ja vanu kellasid, mis näitasid tunde, päevi ja kuid, maa- ja taeva-kaartidega.

Siin oli spinette, kitarre ja noodipulte, raudkaantega juudikeelseid raamatuid, kiivreid ja mõõku, klaasist ja metallist peegleid, vaipu, patju ja kuld- ning purpurkuubi.

Ja laest rippus kullatud laevamudel: Mehed istusid kahes reas laeval ja mastikorvis seisis mees punases fessis ning näitas kaugele. Meeste keskel keset lage istus kuningas troonil, kroon peas, õun ja valitsuskepp käes.

Seda mudelit vaatles Popi tihti, nina üleval ja kõht peaaegu vastu maad. See oli igatahes midagi tõelikku, midagi olevat, millel oli olemusekohane lõhn.

Aga selles toas oli ka palju pettust ja valet. Võiks öelda, siin oli otse viirastusi ning unenägusid.

Siin oli isandaid, kes ometi polnud isandad. Oli võõraid koeri, hobuseid ja linde, kes ainult näisid olevat. Ja

siin oli roogi, mis ei äratanud kellegi isu. Nende olemus oli niisama tühine ja petlik kui unenägudes.

Nad olid nimelt seintel, lõuendil, varisenud kuldraames.

Siin olid pildid, mis esitasid seinu, täis roogitud loomi, sisikondi, kopse, keeli, päid ja nahku.

Siin olid lauad tallede, hanede, luikede, kalkunite, haugede, forellide, lutsude, angerjate ja merivähkide virna all.

Ja siin olid korvid nagu küllussarved, täis tomateid, peterselli, küüslauku, spargleid, artišokke, kõrvitsaid ja lillkapsast.

Ent siin olid veel pildid viinakobarate, kabjuliste faunide ning põgenevate nümfidega.

Ja seinavaip esitas jahti: noormehed mandoliinide ja neitsid tivilindudega, õhus paabulinnud ning papagoid.

Ja siin oli pilt kirikute, tuulikute, saameeste ja raagus metsaga jäise soo rannal, mida peitis õhuke lumi.

Ning seal pimedas nurgas mustunud kobrus kangas, mis esitas väävellendu nahkhiirte, põislendajate, muikude, tiibangerjate ja ninajalgsetega.

Kõik viirastused olid oma paigul, kõik unenäolised isandad naeratasid seintel, aga tõeline Isand polnud siin.

Popi lähenes voodile. Ta nuusutas Isanda argikuube ning ta öömütsi ja liputas neile hända. Nad tuletasid talle Isandat nõnda meelde, et ta silmi sulgedes teda lõhna järgi nägi.

Kuid see oli ometi paljas kujutus ja pettus. Ja Popi tuli jälle kurvalt eestuppa.

Päike paistis läbi pudelipõhja-taoliste ruutude. Huhuu puuri ümber värises kuldne tolmu. Oli vaikne.

Varblased ei siristanud enam. Ja — korraga tundus Popil õudne.

Ta hakkas kärsitult tuba mööda edasi-tagasi jooksuma, ühtesoodu nuuksudes, nagu üksijäetud laps.

Miks ei tule Isand? küsis ta. Miks ei tule Isand? Kuhu on ta jäänud? Ta pole iial nii kaua ära olnud. Kus ta on? Kus ta on?

Siis istus ta madratsile, tõmbas hanna enese ümber, kuulatas, nuuksus vahetevahel tasakesi ja väristas nahka piha ümber, nagu oleks tal külm olnud.

2.

Isand aga ei tulnud. Aeg kulus, juba oli keskpäev möödunud, kuid ta ei tulnud. Päike pöördus teisele poole, ainult lüangi riivasid ta kiired veel ähmu aknaid, kuid Isand ei tulnud ikkagi veel.

Huhuu kõndis ägedalt puuris edasi-tagasi. Nähtavasti piinas teda nälg. Ta lõgistas puuri pulkade kallal, ulatas siis käe küünarpeani välja, korjas salatilehti ja pistis aplalt suhu.

Kui imelik ta oli, kui seal kükitas: nagu vastu puuri pulki ja kaks kõhna kätt välja sirutatud, nagu vana naine, kes kangast seab.

Popi vaatas pilusilmil oma seltsilise poole, pea maha painutatud. Ta silmad käisid Huhuu käte järel. Kes on Huhuu? küsis ta eneselt mitmendat korda.

Ta tundis ennast, — ta oli Ise. Ta teadis ja tundis ka Isandat. Ta teadis ka teisi vööraid koeri ja vööraid isandaid. Aga kes oli Huhuu?

Seal ta istus, salatileheke käes. Ta sõrmed olid kõhnad, õrnad ja süsimustad, nagu oleksid tal peened nahkindad käes olnud.

Kõrb-hallid karvad katsid kogu ta keha. Ta juuksed kuklas olid püsti, sest ta hoidis tihti sealt käega kinni, nagu oleks tal peavalu.

Isegi ta nägu oli karvane, ja sellepärast ei saanud iial aru, mida ta mõtles, kas ta rõõmus või kurb oli. Liikumata võis ta tundide kaupa kurbade silmadega vaadata.

Ta oli kahtlemata halb. Mitte muidu poleks Isand teda puuris pidanud. Iialgi ei võetud teda kaasa, ja ta ei teadnud tänavaist, turgudest ning teisist isandaist vist mitte midagi.

Ta polnud seda väärt, otsustas Popi. See oli talle paras, et ta puuris oli. Roogagi anti talle palju halvemat kui Popile: salatit, õunu ja muud mittesöödavat.

Kuid ometi oli Huhuu nii Isanda sarnane: ta kõndis kahel jalal ja tal olid sõrmed. Kes ta oli? Kas mõni teine isand? Uks kuri ja tige isand, keda peab kinni pidama?

Nälg vaevas Popit. Ta tõusis, läks oma saviastja juurde ja võttis sealt kondi. Sellel polnud liha, kuid närida võis seda ajaviiteks ometi.

Ta näris mõne silmapilgu põrandal kõhuli lamades ja esimeste käppadega konti hoides. Aga sellest tuli ainult vesi suhu.

Siis jättis ta kondi sinna päika, tõstis koonu üles ja vaatles aknaid. Ta südant pigistas valu ja mingi hirmus aimus.

Korraga läks päike pilve alla. Tuba muutus esmalt kollaseks ja siis tuhakarvaliseks. Kuuldus, kuis tuul paar korda korstna lõõris tõmbas, ja siis rabisesid kaks-kolm suurt piiska aknaruudule.

Popi nuuksus kõvemini ja kergitas vaheldumisi esimesi käppe, neid silmapilguks konksu tõmmates, nagu oleks ta jääl istunud.

Mõni silmapilk jätkus seda igavat ja jahedat vaikust. Kuuldus ainult Popi peen ning õrn vingumine.

Huhuu istus ja kuulatas. Siis äkki turtsatas ta, hüppas kaks korda neljal küünarnukil, peatus, kuulatas, prahvatas kõledalt naerma ja hüppas jälle, nii et luud kolksusid.

Hirmunult tõmbas Popi laiad taksikõrvad ligi pead. Kui õudne, kui õudne oli! Kus oli Isand?

Siis hakkas Huhuu püstijalu puuris edasi-tagasi jooksuma, kätega kord ühest, kord teisest pulgast kinni haarates ja neid võngutades.

Hõredad kollased pilvetordid ruttasid päikesest mööda, toa valgustus muutus igal silmapilgul. Popi nägi ses tuhkses videvikus ainult, kuis Huhuid nagu musta varju edasi-tagasi heideti.

Siis raksatas äkki puuri uksepeel. Huhuu peatus silmapilgu — ja kuuldus, kuis tuul vastu aknaid lõõtsus. Siis tõukas Huhuu ust — see läks tasakesi pärani lahti.

Huhuu oli ehmunud, ta polnud seda oodanud, ja ta ei teadnud, mida teha. Siis lähenes ta avausele, istus lävele, väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult, käega püüdist kinni pidades.

Popi vaatas oma madratsilt hirmunult tema poole, pool-istuli, tagasääred konksus, küür seljas ja karvad püsti.

Huhuu istus ainult silmapilgu seal imestades. Siis ajas ta rinna ette, vajutas lõua vastu rinda, tõmbas hanna kõve-raks ja astus puusast kinni hoides kaks väikest sammu Popi poole.

Ja siis korraga turtsatas ta ja näugus ning hüppas!

Popi vajus ulguva kerana astjakirstu alla. Sinna jäi ta lõmitama, sest kirstualune oli madal. Ta süda lõi nõnda, et küüned pörandakivil rabisesid, kuigi ta ise oli liikumatu.

Esmalt oli mõni silmapilk vaikust. Siis kuulis ta, kuis Huhuu pehmeil kätel pörandal kõndis, siis peatus ja vait jäi.

Popi roomas tasakesi kirstu ääreni, nii et ta silmad ulatusid nägema.

Väljas oli õhtu jõudnud, toas oli videvik.

Keset hämarat tuba kükitas Huhuu ja sõi salatilehte, mõlema käega sellest kinni hoides. See lõppes otsa. Siis vaatas ta ümber ja nägi suurt purpurilist vaipa, mis oli visatud üle tagatuppa viiva ukse.

Ta lähenes vaibale, katsus sõrmedega narmaid ja rap-sas siis käega. Vaip langes alla ja peitis enesega Huhuu. Ta vassis selles mõne silmapilgu hirmunult, pääses siis vabaks ja taganes, kogu aeg umbusklikult vaiba poole piiludes.

Ta hakkas jälle toitu otsima. Ta leidis laualt mõne lill-oa ja sõi need. Siis juhtus ta kõõgi lävele, ja kohe oli ta aedvilja-korvi kallal.

Popi kuulis, kuis ta porgandeid puri. Siis aga näis talle teine nõu tulevat. Ta sikutas korvi vangupidi tuppa ja lükkas ümber. Kõrvitsad, melonid ja tomatid veeresid põrandal laiali.

Ta istus nende keskel ja sõi vaheldumisi õuna ning lillkapsast. Popi oli tast ainult mõne sammu eemal, lõug vastu külma põrandat vajutatud ja teine esimene käpp teisel pool lõuga.

Ta mõtted olid hirmu pärast segi. Ta vaatas Huhuu poole violetsete silmadega, karvad kuklas püsti.

Varsti jättis Huhuu söömise pooleli ja hakkas suurt kõrvitsat põrandat mööda veeretama. Hämaras toas kuuldus ainult kõrvitsa naging ning Huhuu paljaste jalgade müdin.

Siis veeres kõrvits laua alla pimedasse ja Huhuu kaotas ta. Ta peatus. Tuba oli hämar, ja ta näis seda kartvat.

Tagatoa aknast hõõgus õhtukuma läbi punase klaasi. See tuba oli õhtuti valgem ja sealt voolas lahtise ukse kaudu eestuppagi kahvatu valguse joon.

Huhuu jäi umbusklikult lävele seisma. Siis astus ta mõne sammu ja Popi nägi, kuis ta peen karvutu häänd ukse piida taha kadus. Siis kuuldus riiete kahin ning Huhuu üksik naerukatse, ja siis ei kuuldunud enam midagi.

Popi ootas kaua hirmust põksuva südamega, kuid kõik jäi vait. Siis roomas ta tasakesi kirstu alt välja ja lähenes kartlikult tagatoa lävele.

Läbi kirju akna imbus kitsas joon tumepunast ja tumevioletset ehapuna. Purpurist baldahhiini all Isanda voodil istus Huhuu, Isanda öökuub seljas ja öömüts peas, kuue kaelus üle kõrvade tõmmatud, ning magas.

Popi vaatas teda mõne silmapilgu liikumata, koon voodi poole tõstetud. Siis taganes ta tasakesi jälle kirstu alla ja roomas värisedes kaugemasse nurka.

Tema väikesed ajud olid segi minemas. Mingi uni, mingi jamps sündis ta ümber, tema aga lömitas kirstu all, koledusest värisedes.

Mis oli juhtunud? Ta ei teadnud seda isegi. Kuid midagi õudset, midagi arusaamatut oli liikvel.

Kunas ja kuidas oli see juhtunud? Popi katsus meelde tuletada: Isand oli kodust ära läinud, ta oli istunud ja Isandat oodanud. Siis läks päike ära, tuul tõusis, tuba oli kollane. Huhuu hüppas puuris —.

Kuid mis oli siis sündinud? Mis oli sündinud kollases hämaruses? Kes oli rullinud purpurist vaipa, kes oli veereetanud kõrvitsat põrandal?

Kus oli Huhuu? Oli see Huhuu, kes istus baldahhiini all, kollane kuub seljas ja punane müts peas?

Toas oli kottpime, väljas niisama. Tuul lõõtsus vastu aknaid ja seinu. Siis hakkas vihma rabisema, esiti harva ja siis tihedalt, mitu tundi.

Kus oli Isand nüüd? mõtles Popi. Kuhu on ta läinud? Kuhu on ta jäänud? Kas ta tuleb?

Ja kogu öö läbi valvas Popi külma seinä ääres, vabises külma ja hirmu pärast. Ta kuulas vihma kurba rabinat ning ootas Isandat. Isand aga ei tulnud, ei tulnud ialgi enam.

Alles hommiku koidikul suikus Popi silmapilguks. Ja ta nägi und:

Oli õhtu, ja tema oli ühes Isandaga teel koju. Taevas oli tuhhallides madalates pilvedes. Tänavad olid hämarad ja läksid silmanähtavalt hämaramaks.

Popi ei teadnud, kust nad tulid. Nad olid juba väga kaua teel. Tänavale järgnes turg ja turule tänav, kuid kodu ei tulnud ikkagi veel.

Popi vantsis väsinult, ühelt kõveralt jalalt teisele vaarudes, neid lõputuid mudaseid tänavaid. Oli nii imelik, et kõik nii hall ja tühi oli.

Isand läks ta ees, pea kummaras ja küür seljas. Ta astus väsinud sammul, Popit nõõri otsas talutades, taha vaatamata ja peatumata.

Kui väikeseks ja kõhnaks oli Isand jäänud! Ta must kuub lohises maad mööda ja ta pead polnud nahkmütsi all nähagi.

Popi väsis ikka enam ja enam. Ta jäi Isandast ikka kaugemale. Ta nõör tõmbus sirgeks ja Isanda käsi paindus kaugele taha. Isand ise aga sammus peatumata ja taha vaatamata.

Popi vaatles õhtuhämaras Isanda kätt. See oli väike ja karvane. Ta sõrmed olid süsimustad ning pikkade küüntega. Ja korraga tundus Popil nii õudne.

Kust nad tulid? Kuhu nad läksid? Ja kes talutas teda nõõri otsas? Oli see Isand?

Nimetu hirm haaras äkki Popi südame keset halli hingetut tänavat. Ta vabises üleni ja ei jõudnud enam minna. Kuid eesmineja sikutas teda kaasa, taha vaatamata ja peatumata.

Nii läksid nad veel mõne sülla. Popi nõrkes ikka enam ja enam, nii et ta peaaegu järel lohises. Ta kaelus surus kurku ja nahk ta otsaesisel läks volti, nii et tal raske oli silmi lahti hoida.

Siis äkki mõistis ta koledas hirmus: ei, see polnud Isand! Ja ta lõi käpad vastu ning ta küüned kriiksatasid kivil. Nöör pidi ta pea otsast kaksama.

Siis käänas eesmineja esimest korda pead ja vaatas taha, ning Popi nägi tema nägu —.

Hädaldava kisaga kargas Popi astjakirstu alt keset tuba, üleni vabisedes. Ja samal silmapilgul nägi ta Isandat seisvat tagatoa lävel, käega uksepiidast kinni hoides, argikuub seljas ja õõmüts peas.

Mõne lühikese silmapilgu vaatas Popi teda uimaselt, minutise rõõmu riivatud. Siis aga tõusid karvad ta kuklas äkki püsti ja ta silmis kujunes ääretu hirm:

See oli seesama, keda ta oli näinud unes!

3.

Sellest päevast algas nende ühine elu. See oli tõde, viirastuslikum kui uni, ja uni, hirksam kui tõde.

Popi ei teadnud, kus lõppesid elu piirid ja kus algas unenägu. Ta ei usaldanud enam kumbagi, ja elas päevast päeva, vabisedes kahe äärmuse vahel.

Hommikutel ärgates, kui päike tuppa paistis ja ta eneses uut elujõudu tundis, oli tal veel lootust ärgata sellest jamp-sist.

Endine Isand tuleb koju, mõtles ta, võidab Huhuu, paneb uuesti puuri, ja õnnelik elu algab jälle.

Kuid see oli paljas unistus.

Varsti kuulis ta Huhuu räuskamist teisest toast, ja peatselt ilmus see isegi lävele.

Tal oli peaaegu iga päev ise-ülikond. Ta avas kapid ja pööras kirstud pahupidi ning ajas enesele selga, mis meeldis.

Tundide kaupa ehtis ta end peegli ees nagu laps mängides. Ta asetas kolm peeglit nurka, servad koos, ja vaatles edvistades end kord eest, kord tagant.

Ta kallas enesele juukseõli selga ja hõõrus oma põski kui naine, kes mingib. Siis käänas ta selja peeglile ja püüdis oma kukalt näha, silmad pahupidi.

Ta oli õnnelik ja rõõmus kui laps. Neil silmapilgel oli ta leplik, ja Popi võis kartmatult põrandal söögijäänuseid nuuskida. Huhuu ei lasknud siis end millestki segada.

Ta maitse rõivaste valikus oli kõige imelikum. Ta ajas vahel kolm ülikonda pealiti, või ta pani kasuka alla ja särgi peale, või siis ilmus ta jälle täiesti alasti, ainult kübar peas ja pitskrae kaelas.

Ta tuli vahel rüütli mustas sametkuues, kroogitud käiste, tressitud kaeluse ja suurte läikivate nõõpidega, põueoda võöl.

Või ta oli vahel kui kometinäitleja, tumepunases kuues, millele suur kõht ette ömmeldud, ning helepunases kolmeharulises kübaras, mille harudes kuljused kõlisesid.

Või ta tuli, ehitud kui kuningas laevamudelil: purpurmantlis, piibrinahkse voodri ja lohiseva hännaga, keed kaelas.

Siis jälle ilmus ta äkki kui tõusnud surnu, kolletunud linarüüs, must rist rinna kohal ja peakott otsaesisele tõmmatud.

Kuid ometi oli ta rõivaste kandmises korratu. Ta käristas rõivad lõhki, rebis nad tunni pärast seljast ja unustas põrandale.

Ta leidis muid asju, mis teda huvitasid.

Kõigepealt ta sõi. Ta avas köögikapid ja võttis esile söögikirstudest, mis kätte sai. Ta krõbistas karaskeid ja biskviite. Mis üle jäi, pillas ta põrandale. Ja neist toitis end õnnetu Popi pimedail õil tasakesi seinääril liikudes.

Peamiselt sõi Huhuu aga aedvilja. Siis toppis ta põse täis lehttubakat ja muid vürtse. Need meeldisid talle. Ta suu hakkas vett jooksuma, ja ta sülitas kui merimees.

Ta päev kulus mängudes. Ta kogus purpurist värbale heledaid pallikesi, kunstasju, lauariistu ja helmi. Neid võis ta tundide kaupa pihus veeretada kui laps nipkikive.

Ta istus vahel ka laua taha tööle. Aga tal polnud endise Isanda püsivust. Ta lõi katki prilliklaasid, murdis jala pealt gloobuse ning rebis raamatud lõhki.

Ta istus põrandal ja rullis pärgamendi lahti, aga selle asemel, et silmadega uurida, katsus ta seda hambaga. Ja ta viskas rulli kõlbmatuna eemale.

Siis kangutas ta lahti suure seinakella. Ta murdis ära tunninäitajad ja rebis masinavärgi välja. Käsi silmi ees hoides uuris ta pisukesi rattaid ning kistavarsi.

Ta lõhkus ja hävitas. Ta rikkus pildid, aknad ja peeglid. Ta kiskus seintelt alla ja laegastest välja, mis aga suutis, kuid ei pannud enam midagi tagasi.

Ta tuletas kõigiti meelde Isandat, ja ometi oli ta midagi hoopis muud. Ta oleks võinud olla hea ja tark, kuid ei tahtnud seda. Sest ta oli juba kord tige ning halb.

Kõige hirmsam oli ta aga õhtupoolikuil, kui mängust väsis. Siis hakkas ta Popit piinama, ja tema tigidusel polnud piiri.

Ta kihutas teda tuba mööda taga, pildus kõögiriistadega ning torkis mööbli alt raudoradega välja.

Ta lõi talle kepiga pähe, kallas vedelikke kaela ja pistis ta kõrvad täis aukusid. Popi ainult vingus ta käes hirmust ning valust.

Ta katsus vahel küll vastu panna. Ta klähvis kirstu all vihaselt haukuda ja lõi hambad larinal orasse, millega Huhuu teda torkis. Kuid kõik oli asjata.

Tema ainus päästepaik oli astjakirstu alune. Kuid see oli liiga madal, nii et ta jalad seal all veelgi kõveramaks

kasvasid. Et ta tihti liiga ruttu pidi sinna põgenema, siis kuhusid karvad ta kuklast ja seljast, ning tema nahk oli kobrus.

Ta sai viletsalt süüa ja kannatas päevade kaupa hirmsat janu. Ta magamine oli rahutu ning täis hirmu, sest et uni tõelisust täiendas.

Ja tema aju pimenes. Ta mälu jäi väga nõrgaks, ja ta ei suutnud enam vahet teha mineviku ja oleviku, tõe ning viirastuse vahel.

Ta kaotas sideme endisega. Tal oli veel hämar mälestus mineviku õnnelikust elust, Heast Isandast ja kaugekst Kuldsest Ajast. Aga see oli viirastuslik, oli niisama kui uni ning pildid.

Millal oli ta näinud Head Isandat? Sellest oli ääretu aeg, kui ta läks. Oli see täna, eile, kuude või aastate eest?

Ta unustas ikka enam ja enam Hea Isanda hääle ja näo. See muutus uduseks ning kadus kui kauguses.

Uksnes unes nägi ta teda veel selgemalt. Ta nägi tema lumivalgeid juukseid ja pehmet naeratust. Ta ärkas, ja talle näis, nagu oleks Hea Isand teda hüüdnud.

Aga kui ta täiesti virgus, siis nägi ta ainult tõelisust: Kurja Isandat ja rüüstatud tuba.

Ta ootas vahel veel kedagi tulevat. Ta ei teadnud, kas Isandat või keda. Ta kuulis mõnikord koguni hääli üle müüri ja puukottade klöbinat tänaval. Kuid keegi ei tulnud.

Ja ta leppis uue Isandaga. Ta oli harjunud kedagi kartma ja austama. Ta oli vana, haige ning ogar. Temale sai sellestki Isandast.

Ta teadis küll, et see oli õieti Huhuu. Kui ta seda enam muust poleks tundnud, siis vähemalt lõhnast.

Aga ta kaotas usu lõhnadesse, nagu oli kaotanud selle muusse. Ta haistemeel läks sandiks, ja ta eksis lõhnades. Kõik oli petlik maailmas, isegi lõhnad!

Ta vahetas ära mõlemad Isandad. Õieti sulasid nende olemused ühte. Need olid ainult sama isiku kaks poolt.

Ja nagu ta oli imestlenud kord endise Isanda tarkust, headust ja ilu, nii imestles ta nüüd uue Isanda kurjust, tujukust ning inetust.

Peaaegu kõik tegi uus Isand vastuoksa, võrreldes endisega, kuid ometi peitus selleski salatud tarkus ning saavutamatu osavus.

Kuna endine Isand oli ukse kaudu käinud, tegi nüüdne Isand seda akna kaudu. Ta hüppas lauale, lükkas akna lahti ja kadus. Popi jäi imestledes keset tuba ootama.

Ta võis vahel tundide kaupa õues olla. Mida ta seal tegi, seda ei teadnud Popi. Igatahes näis talle see niisama saladuslik ja tähtis olevat kui endise Isanda äraolu kodust.

Huhuu tassis vahel riideid, raamatuid ja patju õue. Asemele tõi ta õuest halge, tühje ankruid ja telliskive.

Ta täitis kirstud õlgedega ning ammutas aknast kapaga vett sisse.

Tal näis olevat teissugune arusaamine asjade väärtusest. Ja ta muutis tubade lõhnad põhjalikult.

Ta jäi vahel kauaks ära, ja toas oli hääletu. Siis hakkas Popil ta järele igav. Ta oli rahutu, ta jooksis ühest toast teise ja nuuksus nagu endise Isanda järele.

Ta oleks tahtnud, et ta oleks tulnud ja teda kas või lõõnud, kui ta aga ainult ei oleks pidanud üksi olema.

Mis aga kõige imelikum: ka uus Isand näis Popi eest hoolitsevat. Ta tegi seda küll oma kalgil ja tujukal kombel, kuid Popi oskas seda hinnata.

Nimelt tõi ta kord liha.

Ta oli kaua ära, ja kui ta tagasi tuli, oli tal võõras turukorv kaasas. Selles oli aedvilja ja leiva all päntsakas verist liha.

Huhuu kummutas korvi põrandale, ehmus verest ja läks eemale. Popi aga haaras liha, puges kirstu alla ja näsis seda mitu päeva.

Sellest päevast peale tõusis Huhuu väärtus Popi silmis, ja ta mõistis, et see oli tõesti Isand.

Peagi pärast seda ronis Isand veel kord üle müüri. Aga ta tuli varsti tagasi, ja tänavakoerte käre haukumine saatis teda.

Ta kuub oli narmastes, nahk lõhki ja ta käpad jätsid veriseid jälgi, kuhu nad puutusid.

Ta ronis kõige üksildasemasse nurka. Seal ravitses ta kaeblikult urisedes oma haavu ja oli kaua haige.

Siis tundis Popi, kui lähedal ta temale õieti oli. Ta lähenes talle öösiti ja hommikuti nagu endiselegi Isandale, et oma haletsust ja kaastunnet avaldada.

Isanda sinihallid karvatud silmalaud olid kinni, aga ta hingas nii tasa, et ta uni näis põgus ja erk. Ta näol oli sügav tõsidus ja ta lohkus põsed olid imekurvad.

Ja Popil hakkas temast hale. Ta muretses nagu vana teener oma jälle lapseks saanud härra eest. Kui vanad ja vaevased olid nad mõlemad! Kui üksikud ja mahajäetud!

Nende elu muutus veelgi kurvemaks. Päevad olid lühikesed ja päikesekehvad. Hommikust õhtuni sadas külma vihma.

Popi värises madratsil. Huhuu oli enese vaipadesse mässinud, oli kohmetu ja kange mängima, istus lõdisedes ning tuimalt enese ette vahtides.

Uhel päeval leidis ta köögist väikese ankru ja veeretast tuppä.

Ta pani kõrva veereva ankru vastu ja kuulatas, — sees sulises. Ta nuusutas tapiauku, — oli imeraske, magus ja uimastav lõhn. Siis kangutas ta tapi eest.

Sellest päevast peale hakkas ta jooma.

Tal polnud enam muud muret ega muud rõõmu, kui aga pea täis saada.

Ta ärkas hommikuti, pea pohmelusest raske, karvad kõhnal näol püsti ja silmad punased. Siis tõstis ta ankru suu juurde ja võttis tihedate sõomudega, kuni tuju heaks muutus.

Varsti hakkas ta tantsima ja tralli lööma. Ta kargles ja kepsutas, kuni väsis. Siis istus ta jälle põrandale, tõstis ankru ja jõi, nii et punane viin kahes joas põski mööda jooksis.

Ja joobnuna jäi ta magama, ankur süles, käed ankru ümber ning nägu naerul.

Nii meeldis ta Popile. Säärasena tuletas ta meelde kedagi teist, kes samuti oli õhtuti tule juures istunud, kannu tõstnud, muhelnud ja enesega rääkinud.

Nüüd ei kartnud Popi enam Huhuud. Nad magasid ühes ja soojendasid teineteist. Purjus Huhuu otsis Popi pead ja Popi lakkus ta käsi.

Nad joobusid mõlemad, Huhuu joomisest ja Popi peamiselt viina lõhnast, mis täitis kogu maja. Ja nad ei mäletanud enam midagi.

Kui üks ankur tühi oli, otsis Huhuu teise. Nüüd oli tal selleks eriline anne. Ta aimas lõhna järgi seda, mis tuju tõstis. Ta avas pudeleid ja tõmbas tapid eest — ning jõi.

Uhel päeval hakkas lund sadama, laia kui villa. Kahvatu kuma langes lakke, ja värvid muutusid. Läbi katkise akna hõõgus lume jahedus ja vaikne tuulehingus kandis räitsakaid rüüstatud mööblile.

Kaks vana joodikut tõstsid pead, — kõik oli nii valge!

Ent kõigepealt: viin oli otsas. Vaevalt oli Huhuu saanud pärast uinakut alata, kui juba lõpp tuli. Ja ta tuigerdas kõõki uut otsima.

Ta otsis kaua, kuid ei leidnud enam midagi. Ta pildus vana koli ümber ja pööras kõik pahupidi. Viimaks leidis ta mürgiselt lõhnavate kruuside ja kannude hulgast, kuhu endine Isand oli oma keediseid valanud, ühe nõu.

See oli nelinurkne karrast kast, igast servast kinni joodetud. Ent Huhuu arvates pidi siin viin olema. Ta arvas isegi selle lõhna tundvat. Ja ta tuli kastiga tuppa tagasi.

Sel päeval oli Huhuu seljas punane vateeritud vammus. Popi istus ta ees, koon üleval ja pikk händ vastu põrandat.

Huhuu katsus kasti avada. Ta urgitses küünega ja katsus hambaga. Siis tõstis ta kasti üles ja viskas vastu põrandat.

Kuuldus hirmus plahvatus ja leek tõusis laeni. Huhuu lendas vastu üht ja Popi vastu teist seina. Ning maja vajus mürinal pooleks.

1914.

INIMESE VARI.

1.

Mareti uni oli nii põgus, et ta kuulis toonesepa tiksumust sängisambas.

Peaaegu kunagi ei langenud ta nii raskesse unne, et poleks tundnud oma keha. Ta kohendas liikmeid, mis väsisid, ja kuulis läbi uinaku vaikuse suminat enese ümber. Ta liigutas suud, ja sest vaevalt kuuldavast häälest pelgusid otsekui pimeduse sõjaväed, mis seisid valvel ta kohal. Siis aga süüvis ta pilguks jälle une pimedasse riiki.

Ikka sama uni, sama une vari viirastas ta ajudes neil pikil õil.

See oli peaaegu paljas mõte pojast, kes oli kaugel.

Tal polnud õiget aimust kaugusest, mis teda pojast eraldas, ja ta ei võinud kujutleda maid ning kohti, kus see liikus.

Nagu üle tühjusekuristiku kandus ta mõte. See algas oma teekonna siitsamast onni eest, jätkusid sama jõgi ja samad künkad. Ta sammus kord üles, kord alla jõe kallast mööda — sajad ja tuhanded verstad. Ja mida kaugemale ta sai, seda ebatõelisemaks muutus maailm. Ümb-rused sulasid udupilviks, puud seisid kui sinisambad, jõgi kumas kui kollajoom, taevas viirles kui udukoonaldes. Kuid üks oli tõeline keset neid muinasjutulisi maid — ta poeg.

Ta teadis ta olevat lihtsõduri, kuid ometi paistis kõik, mis teda ümbrises, üleloomulikult suur. Ta nägi teda sõitvat sammu läbi ääretute väesalkade kui muistse sõja-pealikuna. Siis nägi ta teda käe sirutavat, ning leegionid liikusid ta märgi järgi kui merelained. Ja siis astus ta võitjana võõrastesse linnadesse, mis olid kui päikeses säravad kristallmetsad.

Ikka suurem ja suurem näis poeg Maretile, otsekui oleks ta kõik need sõja-aastad ühtesoodu edasi kasvanud. Ent mida suuremaks sai poeg, seda väiksemaks tundus Maret iseenele jäävat. Ta tõmbus kokku kui koonal, tal polnud raskust rohkem kui nukel. Ta oli otsekui alandlik kääbus, ligi maad küürus, täis armastust.

Kuid hoolimata poja suurusest ja jõust ning ta enese väiksusest ja jõuetusest hakkas Maret teda peatselt jälle haletsema. Ta oli nii kaugel ja ta ei näinud teda enam hästi. Maailm oli ta ees lahti, kuid ometi kannatas ta nälga ja janu. Ta oli rikas kui kuningas, ja siiski magas ta paljal maal. Päike kõrvetas teda, vihm kallas talle kaela ja jäised tuuled panid ta vabisema. Siis oleks Maret tuhande versta tagant tulnud, läbi tule ja vee, et kummuli ta üle heita ja teda oma vana kehaga varjata kui lapsukest kätkis.

Oli aga veel suuremaid muresid, mis Mareti südant valul täitsid.

Ta nägi poega haavatuna, haigena ja suremas. Ta nägi teda võõraile väljule unustatuna verest tühjaks nõrguvat ja kähiseval häälel abi paluvat. Ja Maret tahtis ta poole rutata, kuid ta jalad ei pääsenud paigast, ta rabeles ja viskles, kuni karjatades ärkas.

Ja ärgates ei mõistnud ta, kelle häält oli kuulnud: poja Jakobi, iseenele või hilise teekäija oma, kes teispool jõge läbi sügistuule venet karjus.

Ta ruttas välja ja leidis jõe kaldalt kojutuleva laada-

lise, rändava leierkasti-juudi või hilise külamehe. Kuid ta aukunnetud silmad ei näinud seda, keda ootasid.

Ja ometi läks nüüd ikka sagedamini soldateid üle jõe, vahel mitugi päeva jooksul. Ühed tulid siit- ja teised sealt-poolt jõe. Enamasti liikusid nad üksikult, aga vahel ka mitmekesi. Nad tulid kõik sõjaväljalt, habemes ja toored. Mõned kirusid ja hooplesid, teised olid vait ning rõhitud. Kolmandad kandsid seljas pampusid või talutasid käe kõrval väsinud hobuseid, kelle märsid olid topitud täis siidriideid, nahku ja väärtasju. Aga oli ka neid, kes vaevaliselt edasi komberdasid või külamehe vankri paras istusid, kargud kõrval ning kiiver põdemisest teravale ninale põrunud.

Maret vahtis neid kõiki ahne pilguga, otsekui püüdes nende näolt lugeda mingit sõnulseletamatut saladust. Siis hakkas ta neilt pärima sõja kohta üht ja teist, sõudes neid üle tinaselt lainetava jõe.

Ometi ei kuulnud ta iial midagi, mis oleks puutunud ta pojasse. Sest sõda ulatus ühest maapiirist teiseni ja sellest osavõtjaid oli äraarvamata, nagu liiva mere ääres.

Ühed teadsid jutustada ainult vettimisest ääretuis sois ja metsis, teised jälle meeletuist marssidest metsikuis mägedes. Ainult üks oli kõigile ühine: viha, ärritus ning neede.

Ja ühteviisi olid nad kõik lõppeks sõjaliinilt lahkunud. Ühed tulid sõjariistuga, teised viskasid need sinna paika, ühed hiilisid põgenedes, teised liikusid rüüstates ning vägi-vallaga.

Nad ei tahtnud aga enam sõda näha, neile oli sellest küll! Mingu need sõtta, kes seni on kodus istunud, mingu, tapelgu, nemad ei tahtnud aga enam! Ja nad sülitasid ning rääkisid hirmsaist kannatusist.

Maret kuulas seda kõike hirmust vabiseva südamega.

Ta ei mõistnud pooli asju, mida räägiti, ja ei saanud aru sõja keerdkäikudest. Kõik peitus talle julma mõllu.

Ainult ühte mõistis ta: aastaid kestnud sõda lähenes lõpule. Ja ta hakkas ootama, et tema poeg tuleb niisama äkki, võõrana ja kohutavana, kuid niisama armsana, nagu olid kõik need verevaljad oma emadele.

Ta luges aastaid ja kuid ning päevi: sellest oli palju aega, kui poeg nekrutiks läks. See oli ammu enne sõda ja sõda isegi oli aastaid kestnud. Ja ta arvas uuesti ning luges sõrmil: sellest oli seitse aastat. Seitse aastat! Ta ohkas, ja pisarad tulid ta silmi, jätkuks musttuhandeile varemini valatuile.

Siis sõudis Maret ühel päeval kõrbenud käega soldatit üle jõe. See needis ja manas ning küsis lõppeks jõe ja parve ning Mareti nime. Kui ta seda kuulis, tõmbas ta oma neegrikäega põuest nahkkukru, ulatas Maretile ja lausus:

„Säh, su poeg saatis!“

Mareti põlved hakkasid värisema.

„Poeg — poeg —?“ pomises ta.

„Jah, ta juhatas mulle teed siitkaudu.“

„Elab ta — on ta terve —?“ lõõtsutas Maret lämbudes.

„Elab, mis elab, aga halvasti läks tal,“ sülitas sõjamees. „Mürgine pomm põletas ta näo.“

Maret haaras mõlema käega võõra käisest kinni.

„Kus ta on? Kuhu ta jäi? Tuleb ta koju?“ Ja küsimusi tuli hädaldavalt ta suust.

„Küllap ta on nüüd juba teel,“ rahustas võõras. „Oli mu haigemaja-naaber, aga jäi maha. Pole tal viga ühti, nägu pisut must, suitsu sõõdud. Pea aga sina kukkur alles, — seal on raha sees.“

Ja võõras pani jala kaldale.

„Ära mine veel, oota, ütle, kuhu ta jäi!“ hädaldas Maret.

„Pole mul aega. Ootavad mulgi omaksed. Ja tee on kauge.“

Maret seisis rannas kui joobnud, hoidis kukrut käes ja vahtis võõra järele, kes mäerinnakut mööda tõusis ja kadus. Siis avas ta värisevail sõrmil kukru. Selles olid mõned oma maa ja mõned võõrad rahad. Omad olid paberist, võõrad kullast. Kuid Maret polnud nii üht kui teist varemini näinud ega tundnud nende õiget hinda.

Ta tuli tuppa kui unes, kogu aeg kukrut käes hoides. Ta pani raha lauale ja vaatles nii kuldtükke kui kotti. Kukkur oli peen töö, seda mõistis temagi. Ta katsus seda värisevate sõrmedega ja lähendas silmile, mis nii vähe veel seletasid.

Ja siis mõistis ta äkki: ta pojalt pidi palju raha olema, kui juba niisuguse varanduse esimese ettejuhtuva koju-tulija kätte usaldas. Ta pidi rikas ning suur härra olema, ja seda oli ta juba ammugi arvanud!

Sest päevast peale sai rahakukkur vana Mareti imestluse ja jumalduse esemeks. Ta ei kulutanud selle sisust midagi. Ustavana tahtis ta kõik poja tulekuni alles hoida. Sest kas oli ta teda raha pärast oodanud ja kas võis mingi rahaga iial tasuda ta armastust!

Aeg-ajalt võttis ta kukru peidupaigast, vaatles seda ja silitas käega ta sametist pinda. See oli kui osa ta pojast, ta vägevuse ning rikkuse võrdkuju.

Nüüd oli ta ootus muutunud kirglikuks. See oli kui põletav janu. Ta mõtles sellele ööd-päeva, see piiras teda, see oli ta ümber ja tas eneses. Tal polnud enam muud mõtet kui poeg, ta liikus ümber veel kui haige ja teda ei huvitanud enam miski muu. Ta vahtis maa ja vee poolt ainult ühte nägu, ja see oli ta poja oma.

Ning ta uned muutusid imelikeks. Ta nägi ainult veel musti nägusid, otseku oleks elanud neegrite riigis. Ta nägi oma poega rändavat võõrail mail kui hommikumaa kuningaid, kellest oli kuulnud. Ta nägi poja järel käivat saatkonda Neegri- ja Indiamaa meestest. Maad vaheldusid,

kaamelid tuisutasid kõrveliiva ja kahistasid arude heini-kuis. Siis lõi virama jõejuom ja madalad kõrklarannad alanesid tulija ees. Tema aga kasvas kui hüglane, mattes endaga poole taevast; ta oli kohutav ja vali, ainult silmad ta süsimustas näos loitsid pehmelt ja armsalt.

Ning Maret nuttis läbi une.

2.

Sel ööl ärkas Maret kaks korda, kuuldes otsekui kauget appihüüdu. Ta võpatas ja kuulatas, kuid kõik jäi vait ning uuesti vajus ta unne. Kui ta aga kolmas kord üles jahmus, kuulis ta ärkvelgi kauget, nõrka hüüdu. See oli nii ime-lik, nagu polekski see olnud inimese hääl.

Kuuvööt paistis pärapajast sisse, ja nii kuuvalgus kui see imelik hüüd olid jätkuks Mareti unele.

Selle mõtte juures hüppas Maret äkki jalule, sest väljast, jõelt kostis tõesti nõrk ja katkeline hüüd. Riuetega, nagu ta nüüd alati magas, jooksis ta välja.

Kuu hele valgus kattis maastikku. Mõned hõbedased pilvekoonlad liikusid ruttu taevas, musti varje üle lagendiku kihutades. Keset päevast heledust jooksis jõgi süsimustana kui tõrvajoom. Ja oli imelikult vaikne.

Otse vastas, teispool jõge istus kaldakünkal heledas valguses inimene, põlved püsti, pea kuuvalguses läikiva kiivri all ettepoole kummaras. Ja ta suust kostis imelik hääl, mis oli kui koera ulgumine.

Maret jooksis randa ja haalas üliinimliku jõuga vene. Ta hüppas venesse ja hakkas sõudma. Aga mõne mõlatõmbe järele pööras ta vene ümber ja hakkas hoobama, et rannal-olijat näha.

See polnud asendit muutnud. Kuid ta nägu oli pisut üles tõstetud, kuu loitis ta näkku, ja see paistis süsimust kui neegril. Ta vari langes kästes rohule mustana otsekui ta enese jätk.

Maret hakkas vabisema kogu kehast. Ta oli veel mõni sõud rannast eemal, kui nõrkeva häälega kisendas:

„Jakob, Jakob, kas sina oled?“

Võõras ei vastanud kohe, siis mõmises ta:

„Mi — na — aita — mind — üle —“

Vene jooksis randa, kuid võõras ei liigutanud end. Maret ruttas ta juurde, haaras ta õlast ja käest kinni.

„Oi — mul on valus!“ oigas võõras äkki karjatades. Ja ta näitas peaga jalgrätikutega mässitud peentele sääritele. Maret laskus sõjamehe ette põlvili ja kummardas palge ta põlvede lähedale: neist imitsesid verenired. Nende ümber oli kaks rätikut sõlme tõmmatud, otsad kui lillekimbu lindid rippu.

„Pojakene, pojakene —“ pomises Maret segasena, ilma et tal isegi pisaraid oleks silmi tulnud. „Kas sul on väga valus? Kuidas sa siia said? Kas sa liikuda võid?“

Ent mees ei vastanud midagi, vaid ainult oigas ägades.

Maret pani käed ta kaenla alla, aitas ta aegamööda üles, kätega haige piha ümbert kinni hoides, isegi kogu aeg oiates. Nad astusid taarudes vene poole, ja mees vajus selili selle pärasse, kolisedes kui luukere. Siis hakkas ta äkki jälle käsi liigutama ja kähistas:

„Kus mu pamp? Too mu pamp venesse!“

Maret ruttas uuesti kaldale ja leidis rohus raske sõjamehe-ranitsa. Ta viis selle venesse, ühele poole lookas, kui veeämbrit kandes. Siis hakkas ta koju sõudma.

Kogu tee üle jõe ei rääkinud ta sõnagi. Ta vahtis pead pööramata, silmadega otsekui süües poega, kuni need täitusid pisaratega, ja ta ei näinud enam midagi.

Jakob lamas seliti, nagu oli langenud, põlved püsti ja pea vastu vene pära. Ta silmad olid kinni ja must nägu otsekui surnud kuu heledas valguses. Ta näis nõnda kui pooleks murtud hiiglane.

Kuid nüpea kui Maret käed ta külge pani, et teda püsti

aidata, käis jälle valuraputus läbi ta keha. See andus edasi Maretile, ja nüüd pääses tulvima vana naise hädalduste ahastav oja.

Ta rääkis kogu aeg, mil nad teineteise ümbert kinni hoides kalda rinnakule tõusid. Ses kõnes polnud kindlat mõtet, ent see oli algusest lõpuni üks ainus hädaldav küsitlus. Haige vastas aga ainult silpide kaupa, verekaotusest nõrk ning uimane.

Kui nad onni ukсени jõudsid, tahtis Jakob edasi minna. Ta püsis vaevalt jalul, kuid sihtis visalt lagedale maanteele. Maret hoidis ta ümbert meeletult kinni ja häälitsetes ahastuses:

„Pojakene, pojakene, kas sa ei mäleta? Me elame ju siin. Kuhu sa lähed? Siin on me kodu, pojakene.“

Ja peaaegu kätel talutas ta tuikuva sõjamehe tuppa. See ei rabelnud enam vastu, vaid vajus hääletult voodisse, kael kahekorra vastu seinale.

Siis süütas Maret lambi ja ruttas jälle haige juurde.

See lamas liikumata, nägu põsega vastu seinale pööratud, silmad kinni, käed rippu kõrval. Maret hakkas rabelevail käsil ta rõivaid ja jalgrätte päästma. Ta ei pannud vastu, ei liigutanud end ega vastanud küsimustele. Siis aetas Maret ta selili voodisse.

Ta lamas pool-alasti, verised põlved paljad, pea jälle imelikult taha murtud ja kõrbenud habemekonts püsti. Ta polnud meelemärkuseta ega maganud, kuid ainult oigav hingamine andis tunnistust ta elust.

Maret jooksis tuba mööda, tulise rutuga haavamähkmeid käristades. Käsivartega mööda palgeid ojavaid pisaraid pühkides sidus ta haavad kinni ja peitis haige vaibaga.

See lamas mõned silmapilgud, hingas paar korda sügavalt, vaikis; siis käis äkiline võpatus läbi ta keha, ta avas silmad ning hüppas istukile.

„Kus mu pamp on?“ hüüdis ta, hirmunult silmi pööritades.

Maret haaras ehmatades ta piha ümber kinni.

„Pojakene, see on siin. Ära liiguta end. Ole rahul. Pamp on siin.“

„Pane ta mu päitsi,“ vastas haige süngelt, silmi sulgedes. „Pane mu kõrvale.“ Ja ta vajus jälle selili.

Maret ei teadnud, mida veel teha. Ta liikus abitult siia-sinna üle toa, iga silmapilk uuesti poja juurde joostes. See aga ei liigutanud end ega vastanud küsimustele. Siis jäi ta hoopis rahulikuks, hingas mõned korrad sügavalt ning vajus unne.

Maret asetas järi voodi ette ja istus sellele.

Ta ei mõtelnud veel tükil ajal midagi järjekindlalt, kuid ta segased mõtted kogunesid juba rühmadesse. Ning nende mõtete ainus sisu oli — ahastus.

Kõik, mis oli sündinud tänasel ööl, oli tulnud äkki kui hoop magaja pähe. Ta oleks võinud pidada seda oma ahastava une jätkuks, kui see poleks olnud ometi nii kohutavalt tõeline.

Ta ees verisel palakal lamas ta poeg, keda ta oli oodanud nii palju öid ja päevi. Nüüd oli ta viimaks tulnud. Kuid ta oli tulnud teisiti, kui ta iial oli mõtelnud.

Rikkana ja uhkena kujutles ta tema tulevat, vähemalt tervena ning elurõõmsana, nagu oli läinud. Kuid ta tuli vigasena ja vaevasena, kelle ees käis õudusevabin ning taga armetu viletsus.

Maret ise oli vana, vaene ja rumal, ta polnud enam midagi. Kuid ta elu oli kandunud üle pojasse, ja selles oli veel ta ainus olemasolu mõte. Sellesse oli keskendunud kõik, siin algas ja lõppes kõik. Nähes ta õnnelikkude tagasitulekut oleks ta võinud surra, ilma kahetsuseta, et oli kannatanud ja muretsenud tema pärast kogu elu.

Aga ta tuli tagasi vaevasemana kui laps ja õnnetu-
mana kui surnukeha.

Ja Maret vaatles oma poega.

See oli suur, ta näis veelgi olevat kasvanud sest saadik,
kui kodunt lahkus. Ta lamas raskena, kaela sooned ja
käsivarte lihased pingul. Ta kõrbenud näol mustasid siin-
seal veel habemelapid kui taimestiku jäänused põlenud
metsa kohal. Ta huuled olid sinised ja ripsmetud silma-
laud sügavas augus.

Ta oli kohutav ning hirmus!

Ja õudsed uned ning painajad näisid teda vaevavat.
Ta viskles sinna-tänna, siis avanes ta suu, pikad hambad
tulid kõrbenud habeme alt nähtavale, ta ajas kaela õieli kui
heideldes, ja ta rinnust kostis üks ainus oie, üks ainus
hädaldus:

„Ooo — hhh — !“ mis kustus kahinana.

Maret langes põlvili voodi ette, viskas käed üle sonija
ja peitis pea ta korisevale rinnale. See kõik oli nii hirmus
ning õudne. Ja pisarad voolasid ojana Mareti silmist.

Väike plekklamp hõõgus laual. Lambi huuled olid
nõest mustad, ja nende vahel värises punane tulekeel,
värises lakkamata ja kustumata kui ema armastus.

3.

Hommik koitis, kuid Maret ei maganud. Ta valvas
poja juures, ainult aeg-ajalt silmapilguks istuli tukkuma
jäädes, et siis jälle üles ehmuda.

Kui valgeks läks, hakkas ta arutama, kuis mingit abi
muretseda. Missugune see pidi olema, seda ei teadnud ta
isegi.

Kuid tal polnud siin luhtadel muud naabrit, kui metsa-
vaht eemal salus. Ta elas üksi, vahel hommikust õhtuni
killavoore üle laia jõe parvetades, siis aga päevade kaupa
kedagi nägemata. Ja metsavahi naisega oli ta riius.

Kui ta parajasti riidu ja kõike unustades tahtis metsavahi poole rutata, nägi ta seda ennast teispool jõe tulevat, koer ja püss kaasas.

Ta sõudis metsavahi üle, kogu aeg poja õnnetut koju-tulekut nuttes. Vanamees urises vihaselt:

„Eks ma õelnud: seni tapavad, kuni on kadunud viimne inimene maa pealt. Siis jäävad järele ainult hundid, rebased ja hirved. Ja siis pean mina sõda edasi!“ Ning ta naeris karmilt: „Ho ho hoo!“

Ta tuli sisse, vaatas silmapilgu vaikides haiget. Märg koer lähenes sellele, nuusutas ja hakkas urisema. Siis lahkusid nad jälle mõlemad.

Nii ei saanud Maret metsavahilt mingit lohutust. Ta pidi üksi kandma oma muret.

Kui päeva jooksul inimesi üle jõe sõitis, kes vähegi kuulata tahtsid, siis kaebas ta laialt juhtumuse üle ja palus nõu. Kuid mida võisid öelda külamehed peale õhkamise või nurina valitsuse üle. Toodi muid näiteid sõja-ohvreist ja mindi edasi. Kõigil olid omad hooled.

Ja päev jõudis õhtule. Taevas oli hall ja madal. Sügistuul kahistas rannakõrkjas ja üksikus nõrepajus onni akna all. Lai mudarannaline jõgi loksus tinaraskelt.

Maret oli jäänud lõplikult üksi pojaga. See vaikis valvates ja sonis magades. Ja Maret valvas ta voodi ees.

Teisel päeval ärkas Jakob juba varakult. Ta oli rahutu ja palavikus, viskles sinna-tänna ning rääkis palju. Kuid ta kõnel polnud selget sisu ja teda oli raske mõista. Ta langes ajuti vaikusse, et seda ärevamalt ärgata.

„Kus on mu raha?“ kähistas ta äkki silmi lahti lüües.

„Siin on su raha, pojakene,“ hädaldas Maret ja ulatas kukru, mille oli saanud teekäija kaudu.

Kuid Jakob vaatas seda tõmbilt, otsekui tundmata. Siis algas ta uuesti:

„Kus on mu riided?“

„Siin, siin, pojakene, su jalutsis.“

„Anna nad süia!“ kähistas haige.

„Pojakene, pojakene, mis sa teed nendega?“

„Ma tahan selga ajada. Ma tahan ära minna.“

Ja ta liigutas end. Maret puhkes nutma.

„Sa oled ju haige, pojakene,“ vigises ta, käsi murdes.

„Sa ei saa kuhugi minna. Ole rahul, pojakene. Sa ei tohi end liigutada.“

Kuid Jakob nihutas ülemist kehaosa rahunult edasi-tagasi. See tegi talle ärarääkimata valu. Ta kaotas silmapilguks meelemärguse. Ent ärgates vaatas ta hirmunult ümber.

„Kas ma ütlesin midagi?“ küsis ta jahmatades.

„Mida pidid sa siis ütleva, pojakene?“ ruttas Maret ta juurde.

„Ei midagi.“ Ta vaikis silmapilgu, mõtteid kogudes. „Ma vahest sonin. Näen nii hirmsaid asju unes. Ikka ainult sõda, nii ööd kui päeva, aina tapmised. Prrr!“ Ta väristas pead. „Sa ära kuula mind, kui juhtun neist kõnelema.“

Kuid Maret ei võinud lasta ühtegi sõna kaduma. Kogu ta elu oli nüüd ainult veel poja voodi ääres. Ta ei tahtnud sealt silmapilgukski lahkuda. Kui ta inimesi pidi üle parvetama, siis kiirustas ta sellega, niipalju kui jõud kandis, et aga rutemini tagasi saada. Teda ei huvitanud nüüd enam ühedki muud kõned, kui ainult veel pojast.

Ja möödasõitjad lohtusid teda, et kõik sõdijad veel niigi õnnelikult koju ei jõudnud. Kes kuulist olid pääsenud, neid hukkus kui sääski teekonnal koju. Nad tulid kerjates, neid külmus lumistes mägedes, suri nälga, neid tapsid talupoegade salgad. Ja nende korjuseid olid täis võõrad teed ning metsad, kuhu ükski omane ei ulatu nende silmi sulgema.

Ja teekäijad jutustasid tundmatust sõdurist, kelle surnukeha oli alles äsja teispool jõge metsast leitud. Ta oli alasti ja nägu tundmatuseni purustatud. Oli näha, et ta oma elu eest oli viimseni võidelnud. Kuid iial ei saanud omaksed teada ta saatust ning ta ema ei võinud valada viimset piasrat ta mälestuseks.

Ja Mareti südant täitis kõike seda kuuldes ometi salajane rõõmutunne. Tema poeg oli kodu, ta saab terveks ja algab uut elu. Minevik on kui uni, kuhu enam iial ei langeta!

Ning ta rõõmustus vaikselt, et poeg oli teda meeles hoidnud. Ta vaatles poja asju ja leidis nende hulgas veel neidki, mis ta lahkudes oli kaasa andnud. Poja kaelas oli rätik, mille ta oli sõtta järele saatnud. See oli otsekui meelitus talle enesele.

Ent kui ta poja voodi juurde tuli, tungis ahastus uuesti ta südamesse. Ta nägi teda valust keras, silmad kinni, liikumatuna. Kuid ta ei maganud, Maret teadis seda. Ja ta istus poja voodi ette ning vaikis tundide kaupa, usaldamata kõnet alata.

Sest mingi õudusetunne oli poja ümber, mingi neede ta otsaesisel. Ta vaikis, ja ometi ei teadnud iial, oli see valust või mõtetest.

Kuid veel õudsem oli ta siis, kui oma unenäolisest elust tähelepanematult tõelisse unne süüvis. Siis mustas ta nägu kui haud, mille põhja ei ulatunud vaatama. Ta mustad huuled liikusid, ja läbi kaetud laugude näis tungivat aegu ning avarusi piirav pilk.

Siis kartis Maret oma poega, põlvitas ta voodi ees ja palvetas tasa.

Ta aimas, et poeg oli neil hirmsail aastail midagi läbi elanud, milleni ta emamõistus iial ei suutnud tungida.

Ja ta ei püüdnudki kõike mõista. Ta mähkis ta haavu, valades kuivamatuid pisaraid. Ta nägi, et seal kohal, kus

kuues oli kuuliauk, polnud ihus haava, ja et haavade kohalt olid rõivad terved. Ta ei mõistnud seda, kuid ei pärinud ka.

Talle oli küllalt armastusest, mida võis pojale ohverdada. Kõik muu oli ükskõik. Midagi muud polnud talle vaja.

Vahel, kui Jakob arvas, et ema teda tähele ei pane, avas ta oma pambu. Ta võttis välja oma varanduse, luges paberrahasid ja kallas kiivri kõlinal täis kulda. See oli õudne, kui ta nii istus, õlaga vastu seina toetudes, valust vaevalt meelemärkuses, käed poolest küünarpeast kullas, silmad leegitemas. See polnud enam inimene, see oli kolettis, kes tulnud altmaailmast, murdes maakoore oma musta peaga.

Ta olemasolu loorus ikka suurema õudusega. Ta hakkas ikka enam ja enam inimesi kartma. Ta laskis akna kinni peita ja elas päevalgi vabiseva tulukese valgel.

„Kes on seal väljas?“ karjus ta, istukile karates. „Kes läks akna alt mööda?“

„Kes võis see olla, pojakene?“ hädaldas Maret, lävele rutates. „Mõni teekäija ehk?“ Ta vaatas välja. „Ei kedagi.“ Ta tuli jälle Jakobi juurde. „Ei ole kedagi, pojakene, kedagi ei ole. Ja kui ka oleks, mis sellest siis? Eks inimesi ikka käi.“

„Ma ei või neid näha,“ oigas Jakob, nägu seina vastu pöörates. „Nad ärritavad mind. Ma ei taha neid näha!“

Kuid peatselt unustas ta selle asja, et teisest sonida.

Ta oli ühtesoodu palavikus ja jampsis. Ta haavadesse oli löönud põletik. Ta kõdunes kui tõugu söödud puu.

Siis kuulis Maret möödasõitjalt, et arst oli kirikumõisa tulnud. Ja ta jooksis sinna. Ta käis maa, mida oli edasitagasi poolteistkümme versta, kahe tunniga ära. Ta tahtis kogu aeg poja juures olla ja ometi ka arstiga kokku saada. Ta polnud enam neli ööd-päeva maganud. Kuid ta kõndis nii ruttu, et näis otsekui ettepoole kummaras jooksvat.

Ta sai tohtriga kokku ja see lubas tulla. Ning ta sõitiski õhtul sedakaudu koju.

See oli noor mees, mustis kindais. Sisse astudes pühkis ta prille ega leidnud, kuhu kübarat panna. Siis vaatles ta mõne silmapilgu haiget.

See sonis. Ta haavad lõõmasid.

Tohter vaatas Mareti otsa. Ta tahtis midagi öelda ja midagi ütlemata jätta. Vana naine vaatas ta poole üles kui palvetades. Ja noor arst ei osanud nende silmade ees midagi öelda.

„Teie poeg —“ algas ta viivitades, „on väga haige.“ Ta viivitas ja mõtles jälle. „Te ütlesite, et ta sõjas oli?“ küsis ta siis.

„Jah, härra.“

„Aga ta haavu pole ravitsetud. See on arusaamata, kuis ta nendega koju suutis tulla.“ Ta peatus ja pühkis prille. Siin toas oli nii umbne! „Jah, ta on haige. Kuid hoidke teda, siis saab ta terveks,“ lisas ta pisut muutunud häälega ja astus ukse juurde.

Maret seisis silmapilgu liikumata. Siis ruttas ta tohtri järele, kes juba vankrile istus.

„Kas te rohtu ei kirjutagi, tohtri-härra?“ küsis ta.

„Ah ja,“ tuletas see meelde. „Tõsi küll.“ Ta võttis taskuraamatu välja ja kirjutas tähe põlvel valmis. Siis sõitis ta minema.

Maret seisatas silmapilguks läve ees, tema järele vaadates. Oli läinud hämaraks. Kõle tuul kõhistas pujudes seina ääres ning väike paberileht lipendas vana naise käes.

4.

Järgmise päeva õhtul — ja see oli neljapäeval — heitis Jakob hinge.

Ta otsekui sulas oma palavikku, muutudes üheks ainsaks lõkendavaks haavaks. Ta keha lillatas ja läks mustaks.

Ta mürgine veri ulatus südameni. Ja siis kummus ta elu äkki surma musta ruumi nagu hõõguv raud, mis heidetakse karastamisvette.

Oösi tuli metsavahi naine surnut pesema. See oli tige vanamoor, pika harva habemega lõua otsas. Kuid nüüd tuli ta ometi naabrile appi ta õnnetuses.

Nad soojendasid vett ja asetasad surnu lauale. See lamas seliti, ulatudes nii peast kui jalust üle laua. Ta pais-tis kui metallteos, mida hallitus ja rooste on purnud. Ta põlved roosatasid, reied rohetasid, ta keha oli sinikollane ja nägu must. Ta oli uhke ning hirmus.

Metsavahi naine küüris ta keha sooniste kätega. Maret aga oli uppumas pisarate paljusse.

Siis asetasad nad korjuse laudsile ja laulsid kahekesi paar kirikulaulu, üks kõrge ja teine madala häälega. Met-savaht seisis jalutsis ja mõtles surma, hundijahi ning viina peale.

Siis läks metsavahi-paar koju ja Maret jäi üksi oma pojaga.

Ta istus madalale pingile surnukeha kõrvale, vaatas selle näkku ja jäi nõnda liikumata kauaks ajaks. Tuli põles vaevalt vabisedes ja kõik oli vait. Maret silmad olid kui verised haavad ja neist ei tulnud enam pisaraid. Ta vahtis aina poja nägu, sellesse süvenedes, otsekui püüdes ta jooni igaveseks ajaks meelde koguda ning südamesse kätke-da. See oli ta armastuse viimne jumalateenistus, sügavam ja kohutavam kui miski seni. See ulatus üle inimliku piiri.

Nõnda valvas ta kogu öö. Ent koidu eel sulgusid ta silmad ääretust väsimusest. Ja ta nägi und. Kuid see uni oli nii lühike ja kohutav, et ta hirmunult ärgates ainult ühte silmapilkset pilti sest mäletas.

See oli pilkeline naeratus surnu süsimustal näol —!

Ja Maret hüppas üles ning hakkas palvetama kui oma

hingeõnnistuse eest. Ta palus kõiki taeva jõudusid, palus lakkamata ja kaua, värisedes kivipõrandal.

Järgmisel päeval võttis metsavaht surnust mõõdu ja tegi puusärgi. Ja veel päev hiljemini — pühapäeval — sõudsid nad kõik ühes surnuga kiriku juurde, et lahkunut viimsele puhkusele sängitada.

Kui see oli tehtud ja metsavahi-paar lahkunud, langes Maret kummuli üle värske kääpa. Ta ei nutnud enam ega õhanud. Ta vanad sõrmed ainult tungisid pikkamööda kohedasse liiva ja ta nägu, ta suu ning silmad puudutasid niisket mulda. Ta hingas sisse selle lõhna, mis näis tulevat maa sügavusest. Ta muutus otsekui isegi mullaks, kivines kääpaks, lamades selle kohal põrmus oma musta suurräti all.

See oli ema mure, suurem kui kõik mured maailmas. Seda hoovas ema süda, tulisem kui miski laotuse all. Selle väljenduseks polnud enam sõnu ega pisaraidki.

Kui ta viimaks pea tõstis, nägi ta lähedal pingil meest soldatisinelis, mustad käed jõuetult süles. Ta nägu oli kollane ja rind sisse vajunud. Maret ei tundnud meest, kuid see hakkas temaga rääkima, vaikse ning kahiseva häälega:

„Ma kuulsin, et ta on surnud. Ma tulin teda veel vaatama.“ Rääkija peatus vähe ja kõhis. „Kui lahkusime, lootsime mõlemad terveks saada. Tahtsime veel kord elu algusest alata. Kõik oli alles ees.“ Ta peatus jälle, ilma et oleks ometi mingit vastust oodanud. Siis jätkas: „Kuid nüüd on kõik möödas. Ta jõudis minust ette. Mind sõõb tundmatu tõi kui mürk. Aga mis viga oli temal?“

„Ta oli haavatud,“ vastas Maret, ja veel kord nõrgusid pisarad ta silmi.

„Haavatud?“ imestas võõras. „Ta haavad olid ammu terved. Need ei võinud iial enam kurja teha. Ainult üle pahema põse läks veel põletushaav, kuid seegi oli kerge.“

Nüüd tundis Maret rääkija. See oli sama mees, kes tõi talle Jakobi rahakukru. Ta ajas enese püsti ja küsis imestades:

„Ta polnud siis haigemajas põlvist haavatud?“

„Ei, ei kunagi.“

„Ja ta nägu polnud üleni must?“

„Ei, ainult ta meelegeht ja põsk olid lillad.“

„Issand Jumal,“ õhkas Maret imelikult langenud häälega. „Mis peab see siis tähendama?“ sosistas ta. „Haavad põlvis ja põlenud nägu — kust sai ta need pärast? Kes haavas teda?“

Ent võõras ei vastanud. Ta istus imelikult kõssis. Ta luised käed ei liikunud. Siis ütles ta, otsekui enese ette:

„Nüüd oleks võinud elu alata, kuid kõik on hilja. Ma tahtsin naist võtta, kuid mul pole enam elurõõmu. Ma tahtsin lapsi sünnitada, kuid mul pole enam jõudu. Kõik on juba hilja.“

Ta peatus jälle. Oli läinud juba hämaraks. Raagus puud tõusid taeva poole kui vitsakimbud. Oli surmvaikne. Siis algas jälle võõras:

„Vahel näen ma surnuid, ääretud karjad. Nad ei liigu enam, nad ei mõtle enam, nad ei kannata enam. Kõik on vait, kõik on pime, kõigel on lõpp. Ja ma ei tea siis, misjaoks olen mina liikunud, kannatanud, võidelnud.“

Ja silmapilgu pärast lisas ta, vaevalt kuuldavalt:

„Sest õõ tuleb ikkagi, suur, rannatu, ärkamatu surmaöö...“

Ta hää l kustus sosinana ja vaikis.

Maret tuikus surnuaia väravast välja, nii kummaras, et teda õhtuvidevikus vaevalt veel võis märgata. Ta läks alla jõe randa, lükkas vene vette ja istus sisse, kuid ise sõuda ta enam ei jaksanud. Ta ramm oli korruga kadunud, ta käsivarred, mis nii kaua olid tõmmanud mõlasid, olid äkki jõuetud. Ta tundis ainult, kuis vene pärioolu kandus,

aga ta ei suutnud käsi enam aerupäradelt tõsta, kuhu ta oli kummuli vajunud.

Ta mõte oli peatunud. See oli nagu kivi, raske, külm ja liikumatu. Selle vaatlusse võisid kuluda ääretud ajad kui silmapilgud. See oli tuim ning mõttetu mõte:

„Keda, keda olen ma armastanud, keda matnud, keda leinanud?“

Kuid Maret ei saanud vastust.

Ta nägi oma onni minevat mööda ja kaduvat pikka-misi, kuid ta ei liigutanud end. Vene ja vesi näisid liikumatud, ning oli, kui oleks maja oma raagus puuga pärapaja all aeglaselt mööda ujunud. Ikka ainult edasi, ainult edasi, tarretuse jäises virus...

Kuusirp tõusis taevasse, valades külma kuma üle udutsevate luhtade. Ta valus valgus tilkus mustale veele ja maale, kust tõusid põõsaste skeletid. Taevast rohetas ja sine-tas selle hõbedase küünla valgel terasheledalt.

Aga vene liikus päri voolu peatumata. Ta läbis kuuvalgel tõusvaid udukoonlaid, põõsaste kontuurid kandusid tast mööda, pilved vahetusid tema kohal taevast. Ja lõppeks näis, nagu oleks vene üksi seisnud ja kõik muu tast mööda voolanud. Voolasid taevast ja maa, voolasid rannad ning puud, voolasid jõe sünged lained lakkamata ning peatumata — otsekui ema armupisarate ilmlõpmatus.

1919.

SISUKORD.

Hunt	5
Hingemaa	30
Vabadus ja surm	55
Popi ja Huhuu	80
Inimese vari	101